

ЛИТАВРИ

— * —
ЛІТЭРАТУРА
НАВКА
МІСТЭЦТВО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

подає до відома всім дотеперішнім і майбутнім співробітникам, що „Літаври“ є незалежним аполітичним і надпартійним журналом, який міститиме праці всіх робітників пера без огляду на партійну чи групову приналежність, якщо ті праці не будуть торкатися партійних чи групових справ і не будуть суперечні з загально-українськими інтересами.

Журнал міститиме якісно бездоганні літературні твори, як вірші, новелі, оповідання, нариси, есеї, уривки більших творів (повістей, п'єс, поем), літературні біографії, спогади, літературно-критичні і теоретичні статті, рецензії на книжкові появи, статті на мистецькі, театральні і подібні теми та науково-популярні й публіцистичні статті на громадські і загально-цікаві теми, як також і хроніку культурно-мистецького й літературного життя.

Бажаючи зробити наш журнал цікавим для широких кругів читачів, редакція вміщатиме тільки короткі речі, тому літературні твори не повинні бути довші, як 10—16 сторінок, а статті й інші матеріали не довші як 6—10 сторінок друку. Редакція застерігає собі право виправляти рукописи. Обов'язує „академічний“ правопис ВУАН від 1929 р. Статті повинні бути писані на машинці, або чітко рукою, на одній сторінці. Неприйняті рукописи редакція звертає тільки за надісланням поштового значка.

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ

на 6 ч. журналу „Літаври“ (за станом на 30. І. 1948 р.).

А. Жертводавці з Зальцбургу та околиці:

а) Внески по 100 шіл.:

1) Видавництво „Нові Дні“, 2) Радіошкола, 3) Д-р І. Ковальський, 4) Видавництво „Промінь“, 5) Братство Св. Андрея, 6) Читальня I табору, 7) М. Яремко, 8) Міжтаборова Рада, 9) Таборова Рада II табору, 10) М. Марковський, 11) Український Нар. Університет, 12) Л. Веремієнко, 13) Команда Укр. Пласту, 14) УАПЦерква II табору, 15) Союз Українок I таб.

б) Внески різними сумами:

1) О. Сацюк, Б. Олександрів 60, 2) Таборова Рада I табору 250, 3) Таб. Рада Гельбрун 200, 4) О. Олександр 20, 5) Ю. Мачук 59, 6) Спілка УНЛМ 200. 7) Д-р Ковальський 50.
в) Зібрано від громадянства на збіркові листи разом із розпродажем листівок:

Зібрали: 1) М. Муха в I таборі 98, 2) К. Бульдин 42, 3) О. Сацюк в таборі Гельбрун 64, 4) М. Станько в I таборі
(Закінчення на 3-ій стор. обкладинки)

Л І Т А В Р И

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
І НАУКОВО - ПОПУЛЯРНИЙ
ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ,
ЛІТЕРАТОРІВ І МИСТЦІВ В АВСТРІЇ

Прекрасна плястика і контур строгий,
Добірний стиль, залізна колія —
Оце твоя, Україно, дорога.

Микола Зеров.

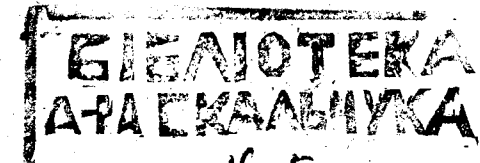
ЧИСЛО

6

ВЕРЕСЕНЬ — ГРУДЕНЬ

1947

ЗАЛЬЦБУРГ — ЛЯНДЕК

№ 527

Видає Спілка Українських Науковців, Літераторів і Мистців
у Австрії

diasporiana.org.ua

Обкладинка М. Вутовича.

Редагує Колегія: Ю. Клен, Б. Николин,
І. Кошелівець, Ю. Дивнич, Б. Олександрів.

Головний Редактор Ю. Клен

Це число „Літаврів“ уложив Б. Николин.

Юрій Клен

(Проф. Освальд Бургардт)

* 22. 9. 1891 — † 30. 10. 1947.

Редакція і Адміністрація: Зальцбург — Ляндек.

Адреса Редакції і Адміністрації:

*Verein Ukrainischer Wissenschaftler, Literaten und Künstler,
Salzburg 2, Postfach 16.*

„Друкарня Наукова“ і „Нові Дні“ в Зальцбурзі, Лексенфельд 21.

Approved from Office of S. 5, 16th Infantry.

Софійський майдан

Знов дише в легендах Москва;
А над Софійським майданом
Так само на північ віддано
Простерта в руці булава,

Та ні, це глузливий салют!
Вкажи нею вниз, о гетьмане,
бо рідний акрополь повстане
Не в дебрях чухонських, а т у т.

Лисніє в намисті вогнів
Коростою вкритий Хрещатик.
Ще довго тут буде дренчати
Музика харпацьких часів.

Ковтаючи сажу і дим,
Зітхають роздерті печери;
І небо свій строщений череп
Підносить над містом старим.

В одному листі від 9. 9. 47 Покійний Юрій Клен подавав свою мюнхенську адресу й просив повідомляти його про „Л і т а в р и“, які в той час були тимчасово припинені. Покійний дуже турбувався дальшою долею журналу, бо дуже бажав, щоб цей єдиний в Австрії український літературний журнал вдержався якнайдовше. Це бажання впливало в Покійного не з якихнебудь особистих міркувань, ні, це було щире бажання ідейного українця, щоб українська еміграція в Австрії не лишалася позаду від інших, які спроможні були видавати не один, а кілька таких журналів, як нпр. в Баварії, і задокументувала свої культурні прагнення. Зокрема ж Покійний щиро прагнув посилити літературне життя, оживити його і дати можливості літературним силам проявлятися та спонукати їх до творчої праці. А відомо, що літературний журнал це дуже сильна спонука письменникам виявляти свої творчі сили. Виїжджаючи до Баварії, Покійний Юрій Клен запівав швидкий поворот і обіцяв поробити заходи для поширення „Літаврів“ серед української еміграції в Баварії. І поворот запівав Покійний на кінець жовтня. На жаль, не довелося йому побачити того числа журналу, яке коштувало йому чимало „хождень“ по різних американських установах в Зальцбурзі. І нам, на жаль, не довелося вже більше бачити його й обговорювати з ним чергове число.

Захворівши нагло, так само нагло помер, проживши 56 років незвичайно неспокійного й напруженого життя. Смерть прийшла так несподівано, що просто важко було повірити, що це факт, а не видумка. Ще так недавно прощався з нами в Ляндеку, здоровий і бадьорий та повний різних плянів на майбутнє. Усміхнений і трохи задумливий прощався з нами, виїжджаючи з Ляндеку, з думкою побувати тут ще нераз. І ми теж думали побачити його ще нераз між собою, і прощалися з ним, як прощаються з людиною, яка завтра знову прийде. І ми ждали його. Не тільки тому, що ми були його співробітниками, але просто тому, що ми любили його, любили з ним поговорити, порадитися в літературних справах та послухати його нових творів, які він зачитував нам на засіданнях редакційної колегії. І коли він виїжджав до Баварії, нікому й на думку не приходило, що ми його бачимо востаннє. Та головний редактор більше не вернувся до нас, залишаючи по

собі, хіба дуже живі і свіжі спомини перебутих з ним хвилин. І нам здається, що він таки живе і, безумовно, приїде до нас на обговорення чергового числа.

Юрій Клен був особливою і рідкісною людиною. Може не тільки тому, що був визначним поетом, добрим знавцем літератури і чудовим викладачем свого глибокого й ґрунтовного знання, але й тому, що був щирим і правдивим українцем. Він же був чужинного походження. Що притягнуло його, хоч і уродженця української землі, але німецького походження, до українства, до недержавного, гнобленого і поштуркуваного народу? Що спонукало його стати українцем і своєю багатю духовістю збагачувати українську культуру? Почесті, слава, кар'єра, багатство, вигідне життя, чи які інші блага? Ні, за цим Клен не ганявся та й не шукав цього серед українців, бо це міг знайти всюди, тільки не в нас, які й самі всього того не маємо. Його тягнула українська справжня, не підроблена й не реклямована культура, його тягнула українська духовість, з якою він чувся дуже спорідненим. Цю спорідненість він і виявив у своїй творчості. Хто впізнає, що „Прокляті роки“ писав не укрінець з діда - прадіда, хто впізнає, що „Попіл імперій“, монументальну поему про страждання українського народу, писав поет не українського походження? Хто взагалі впізнає в творчості Юрія Клена людину, яка носила прізвище Освальда Бургардта — людину чужинного походження? Тим рідніший і ближчий він нам, що пристав до нас цілий, без решти, не поділений на два „я“, з яких одно було б нам чуже. Пристав до України всією душею і всю душу свою віддав Україні, всю працю свою і все своє життя. На праці для України застукала його смерть. До останньої хвилини працював для української літератури й для української культури. І такого глибокоукраїнського твору, як „Попіл імперій“, або хоч би скромного оповідання „Яблука“ міг би йому позавидувати і не один письменник — українець з крові і кости. Таке глибоке відчуття української психіки, таке ґрунтовне знання української історії, таке тонке з усіма нюансами володіння чудовою українською мовою, легкий український гумор, чистокровна українська лірика і такий гарний український стиль мови можуть викликати тільки подив, бо в багатьох чистокровних українців такої гармонії всіх тих рис важко знайти. Але Юрій Клен належав до рідкісних людей, він справді був особливою серед українців людиною.

Народився 4 жовтня 1891 року в селі Сербинівці на Поділлі, в Україні. Його батько був німець, один з тих напевно

німецьких колоністів в Україні, про яких писав Шевченко, що „на Січі картопельку садять“. Його правдиве прізвище — Освальд Бургардт. Тонке знання німецької мови вказує, що це його рідна мова, засвоєна напевно дома. Але й рідке знання української мови свідчить, що ця мова була йому в дитинстві другою рідною мовою. В Україні він родився, ріс і виховувався серед українських людей, українська природа виплекала в нього українську душу і соки української плідотворної землі дали йому ріст і силу. Як проходили його дитячі й юнацькі роки, нам ще покищо невідомо, але цей період його життя для нас незвичайно цікавий, цікавий тому, що він напевно покаже нам, в якій духовій атмосфері жив, ріс і виховувався О. Бургардт і як формувалася його українська психіка та його світогляд.

Бургардт учився в київському університеті, ще перед першою світовою війною. Предметом його студій було літературознавство й література взагалі. Закінчуючи студії, Бургардт написав працю з теорії літератури, що свідчило про його спеціальні зацікавлення. Він готувався бути науковцем. Чи вже тоді заповідався бути поетом, невідомо, але що мав намір працювати науково і залишитися при університеті, про це говорить його праця. Його притягала наукова робота.

Здійснювати свої бажання так швидко не довелось, бо вибухла світова війна і Бургардт мусів іти на заслання в Архангельську губернію. Там пробув цілих чотири роки і вернувся до Києва аж восени 1918 р., коли Київ переживав важкі воєнні часи. Та, не зважаючи на те, Бургардт шукає давніх зв'язків, відшукує деяких університетських колег та знову входить в літературний світ, оскільки в такі часи літературне життя могло ще проявлятися. Та воно все таки ще жевріло — в квартирі старшого Бургардтового університетського колеги Бориса Якубського, який уже тоді був визначним літературознавцем, теоретиком та знавцем вірша. За чотири воєнні роки квартира Якубського була тим осередком, де сходилися численні тоді літературні сили. В нього бували й такі літератори, як Зеров, Филипович та інші. Заходив туди і Бургардт, який радів, що може знову знайти в літературному середовищі і далі працювати.

Але працювати було таки дуже важко. Воєнні дії, а в їх наслідку голод, холод і хаос змушували думати більше про харчі та дрова, як про літературу. Треба було шукати якое виходу з безвихідного становища і шукати пристанівку поза Києвом. Зима була нелегка, тому холод і голод дуже далися взнаки киянам. Ті часи Клен змалював пізніше в одному уривку „Попелу імперій“:

Ночами стій в черзі по хліб.
У місті не тече вода по трубах,
не мався ти вже десять діб,
і не тріщать дрова в холодних грубах.
Будь сам собі кравець і швець.
Нема електрики — збудеш лою:
маленький світить каганець
у неопаленім твоім покою.
Попробуй вірша настрочить
чорнилом, що в чорнильниці замерзло,
і гнів у нього перелить.
На шмаття душу гнів тобі розтерзав.
Щодня міняєш на харчі
десь на Євбазі рушники й обруси.
Коли ж подзвонять уноч,
то сподівайся щонайменше тругу.

В такі важкі часи приходять і деяка полегша. Бургардта запрошують до Баришівки читати лекції з українознавства. А платитимуть не грішми, а харчами. Скориставшись з цього запрошення, Бургардт покидає восени 1920 р. Київ і їде до Баришівки. Це було невеличке провінційальне містечко, яке не зазнало такого лиха, як Київ, і тут легко було перебути якийсь час. Бодай не треба було журитися харчами.

Незабаром сюди приїхав і М. Зеров, з яким Вургардт тут уперше познайомився і швидко з ним заприятелював. В'язала їх спільна доля, спільна праця і спільні літературні інтереси. Бургардт читав лекції з світового письменства, а Зеров з українського. Перебування в Баришівці Клен змалював пізніше в „Попелі імперії“:

„В ті дні жорстокої, лихої прози
я проміняв нудний столичний град
на затишок щасливої Лукрози*)
і холод кам'яниць на тепло хат.
За прадідівським лагідним звичаєм
за стравами заставленим столом
нас частували там гарячим чаєм
і добрим доморобленим вином.
Як за щасливих днів, за днів дитячих,
світвся у великих лямпах гас,
і тишив душі гавкіт нам собачий,
коли ми повертали в пізній час.

*) Зеров назвав так з-латинська Баришівку.

З надіями незгаслими у серці
плекав там Зеров музу молоду
і як його „нестриманий Проперцій“,
мені читав він вірші на ходу
і рідну згадував „Александрію“...

Часи, згаяні у Баришівці, були добрими часами, — пише Клен у своїх „Спогадах про неоклясиків“. Лукроза наша стала культурним центром, який випромінював своє світло на всю округу. Сягало воно навіть до Києва. Коли якийсь студент добре склав свій вступний іспит до університету, то його звичайно запитував професор, чи не є він вихованцем баришівської школи...

Отак перебув Бургардт у Баришівці в дуже спокійній і сприятливій атмосфері більше року. Влітку 1921 р. у Баришівку вскочила поліція і виарештувала майже всю інтелігенцію. Забрали й Бургардта та повезли аж у Полтаву. Там просидів Бургардт цілий місяць, після чого деяких випустили, між ними і Бургардта, а деяких розстріляли.

„Високий мур чекістської в'язниці
тоді мене на місяць поріднив
з гуртком людей, що в них серця, як птиці,
летіли до невиданих раїв,
дарма, що смертний холод їм в зіниці
уже блакитну вологість улив.
Було нас шістдесят, і наші співи
цвіли, як у саду куркульським сливи.

„Прокляті роки“.

Вийшовши з в'язниці, Бургардт вернувся знову до Баришівки, де побув ще з рік, і в 1922 році вернувся до Києва, що вже приходив помалу до нормального життя. Розвивалося літературне життя, відбувалися літературні вечори, дискусії, сходини, починали працювати видавництва, творилися літературні гуртки, групи, угруповання, які вели між собою лавзату полеміку. Там повстав і невеличкий гурток поетів і літераторів, в якому душею був Микола Зеров. Це був гурток письменників „неоклясиків“, як його випадково назвали. Належали до нього М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, а потім ще приєдналися М. Драй-Хмара і О. Бургардт. „Неоклясиками“ назвали їх тому, що вони кохалися в класичній греко-римській поезії, перекладали класичні твори та взагалі вчилися на творах класичної поезії поетичного мистецтва. Але оця п'явка — „п'ятірне гроно“ неоклясиків ставила собі ще й окремі зав-

дання: „очистити авгієві стайні української літератури“, які були так засм'ячені, що „тільки гірськими потоками можна було все те сміття виполоскати“, (Ю. Клен: „Спогади про неоклясики“). Цю роботу проводили неоклясики дуже вперто й ґрунтовно: закликали літературну молодь учитися, читати кращих світових авторів, досконалити свої твори та взагалі працювати над собою, щоб дати українській літературі вартісні твори. Тому вони і своєю творчістю давали молоді приклад, і в статтях закликали до праці, і давали добрі переклади з чужинної літератури, і в університетських лекціях вчили поетичної техніки тощо. В усій праці Бургардт брав живу участь і університетськими лекціями, і дискусіями, і перекладами чужинних творів. Він був першорядний знавець чужих мов і перекладач чужинних творів на українську мову. Його перекладна діяльність була знана, а переклади його належать до найкращих в українській літературі. Він перекладав таких авторів, як Рембо, Верлен, Верґарн, Валері, Готьє, Леконт де Ліль, Лондон, Шов та інших, був редактором перекладних видань та близьким співробітником видавництва „Сяйво“, яке видало чимало цінних книжок.

Та працювати неоклясикам приходилося важко. Їх не любили за високі вимоги до письменників та й самої їх творчості не любили. Від них вимагали „пролетарської творчості“, а вони занадто любили й шанували письменство, щоб знизуватися до справді пролетарської творчості. За це пішла на них нагінка і в статтях, і на літературних дискусіях, і на різних сходинах. Взагалі слово „неоклясики“ було в усіх на устах. А пролетарські критики цькували при кожній нагоді, на кожному кроці. М. Могилянський, А. Лісовий, Шльома Щупак, А. Хвиля, С. Шамрай та інші переганялися між собою в цьому. А. Лісовий м. ін. писав: „... І ми, без найменших вагань, рішуче будемо застерігати молодь від наслідування неоклясики, творчість яких іделогічно шкідлива“ („Спогади про неоклясики“). І коли прирівняти таких пролетарських „критиків“, як Лісовий, Могилянський та інші, українців ніби з дідапрадіда, які пішли на вислугу червоній Москві, із того роду людьми як Бургардт — Клен, то справді дивно стає, що свої люди нищили те гарне й велике, що будували і творили чужинці походженням Бургардта. Соромно стає болуче за своїх людей, що воліли служити Москві, як збагачувати рідну культуру.

Неоклясики боролися що стало сил, не здавали позицій і не поступались так довго, аж поки вм'шався ЦК компартії. Почалася вже урядова нагінка, не тільки, зрештою, на неокля-

сики, але й на інших письменників, що захищали українські позиції в літературі. Цих письменників і літературних діячів уважали явними ворогами пролетарської революції, яких треба знешкідливити. Десять років витримали неоклясики на своїх позиціях, але по десяти роках їх зліквідували. В 1931 році заарештували вперше Рильського. Його, щоправда, потім випустили, але це був знак, що те саме жде й інших. І Бургардт вирішив пробитися заграницю. Користуючись хвилиною неувагою влади, він добув собі паспорт і швидко покинув Україну, виїхавши до Німеччини. Його друзі залишилися і швидко потім опинилися на важких роботах на засланні.

На новій землі, яка була йому чужою, Бургардт не почувся добре. Він тужив за Україною, за Києвом, за своїми друзями. Серед німців він був і почувся чужим. Тут не було тієї атмосфери, в якій він жив давніше. І хоч матеріально він влаштувався сяк-так, то душею він постійно линув туди, в Україну, де лишив свою юність. Можливо, що ця туга за Україною та свідомість її важких страждань зродила в ньому поета. Тут і народився Юрій Клен — український поет. Він писав і давніше, але тепер він виступив явно як український поет Юрій Клен. Дебютував у „Вістнику“ з 1935 року. Його поезії відразу притягнули до себе увагу не тільки знавців, але й загалу читачів. Хоч і невідомо було, хто криється під тим прізвиськом, але його поезії говорили, що це був непересічний поет. І так справді було. Клен виступив відразу як майстер, який перейшов добру поетичну школу. Пізнати було, що це поет з-під стягу неоклясики.

Туга за Україною і біль за її страждання зродили гарну поему „Прокляті роки“, в якій поет дав вислів своїм почуванням. Відчуваючи більше, ніж знаючи долю своїх друзів та інших українських письменників, які попали на заслання, поет писав:

Блажен, хто гордо кинув рідний край
і з посохом в руці пішов шукати
на чужині незнаний дальній рай,
куди веде його весна крилата.
Та тричі той блажен, який за чай,
і хліб теж не схотів себе продати,
але минаючи тропу розлук,
зостався, щоб зазнати хресних мук...
О, слава тим, які не піддались
солодкій грі вабливої сопілки,
які — як гордий Ганнібаль колись —
з смертельним ворогом не склали спілки,

кого тропа вела у гірню вись,
хто не узав в дарунок пух і грілку,
а в тундру, тайболу й тайгу поніс
пшеничний шум і шелести беріз.

Співчуваючи їм у великім горю, поет взиває бодай помолитися за них, коли іншої помочі ми їм дати не можемо:

Помолимося за тих, що у розлуці
помруть, відірвані від рідних хат;
помолимося за тих, що у розлуці
вночі гризуть залізні штаби ґрат,
що душать жаль у невимовній муці,
за тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небесній тверді
простри свої долоні милосерді!

Ця поема появилася вперше, оскільки нас пам'ять не дурить, у 1939 році, насамперед у цикльостильному виданні, яке зробив либонь С. Гординський, а потім вийшла книжечкою в Українському Видавництві у Львові 1943 р.

Того ж, здається, року виходить гарна збірка поезій п. з. „Каравели“, про яку написала докладну працю п. Геркен у перших числах нашого журналу, а десь у 1945 р. Клен розпочав писати, подекуди на взір „Божественної Комедії“ Данте, величаву поему про найтрагічніші часи в історії України п. з. „Попіл імперій“, з якою нераз виступав перед ширшою публікою в Ляндеку, Інсбруці та Зальцбурзі. Ця поема і зробила його популярним серед широких шарів нашого громадянства. Вона була запланована на п'ять великих розділів, але п'ятого розділу поет уже либонь не встиг докінчити.

В 1947 році Ю. Клен спробував писати і прозою. Була це несподіванка для тих, що привикли бачити в ньому тільки поета. Першим його прозовим твором є оповідання „Яблука“, яким Клен-прозаїк дебютував у нашому журналі, прочитавши його передтим на засіданні редакційної колегії. Воно видруковане в 4–5 числі. Оповідання викликало дуже гарне враження і навіть здивування, що Клен так майстерно оперує прозою, як і віршем. Потім автор написав ще й інші оповідання, як сатиричне трохи „Архангел Гавриїл“, „Медальйон“ та інші, теж прочитані в колі близьких знайомих і співробітників.

Підчас війни Клен працював якийсь час професором Карлового університету в Празі, а по закінченні війни опинився в Австрії, в Тиролі, де був коротко професором слов'янської філології в Інсбруцькому університеті.

Коли запитаєте когонебудь із студентів про Клена, як про-

фесора університету й викладача, то почувте тільки найвищі похвали і велике захоплення. Він просто очаровував своїми лекціями, на які часто приходили і не студенти та студенти інших факультетів. І справді, послухати лекції професора Клена було неабиякою приємністю.

В травні 1947 року Клен став головним редактором „Літаврів“, яким віддавав дуже багато часу й праці. Не дивлячись на те, що молодість його вже проминула, Покійний явився на всі боки з енергією двадцятькількалітнього юнака — Ляндек, Інсбрук, Зальцбург, Брегенц і так у безконечність. Дома був він гостем. І звідки бралось в нього стільки часу й енергії, щоб писати і поему, і оповідання, і статті, і робити переклади, і виступати з читанням поеми чи інших творів і, кінець-кінців, віддавати трохи часу і своїй сім'ї! Стільки праці виконував та ще й читав і виправляв матеріал до „Літаврів“, але на брак часу ніколи не скаржився, ніколи не спішився. Бувало, в Ляндеку спинявся і на кілька днів, і рідко коли бував сам. Звичайно, набігали на нього, хоч би й де він скрився, знайомі, які, дібравшись, не швидко відходили. І він не відмовлявся ніколи чи погдворити з ким, чи почитати чий твори і дати пораду та вказівки. Завжди любив помогти. Одначе, був досить маломовний. Довго слухав, а відповідав коротенько, але суттєво, змістовно і ясно. Не любив розбалакуватись.

В серпні ц. р. виїхав до Баварії, мавши між іншим на меті налагодити доставку і збут „Літаврів“ серед української громади в Німеччині. Там теж, здається, читав лекції в Українському Вільному Університеті в Аугсбурзі. Незабаром перед своїм поворотом до Австрії несподівано захворів і так само несподівано смерть перервала недопрядену ще нитку його неспокійного життя 30 жовтня 1947 р.

В його особі українська література втратила дуже визначного поета, письменника, літературознавця і перекладача. Його вклад в скарбницю української культури незвичайно великий, не так може кількісно, як радше якісно. Він дав Україні те, що найкраще в нього було. Дав увесь свій хист, дав всю свою працю і врешті дав і своє життя.

Але що дало йому українське громадянство? Ми маємо перед ним великий довг, громадянський довг, якого вже либонь не зможемо сплатити, бо це довг живому Кленові. Його ж у живих уже немає.

Який жаль, що так передчасно зійшла в могилу людина, якій ще належалося жити, і життя якої потребує Україна!

Б. Гіколин.

Х Р А М

До юности молись щоденно,
молись, як світлий, чистий Діві
і вір: лиш в полум'ї пориву
тужавіє душа натхненна.

До мрії ще молись. Ось рокіт
грози пройшов далеким літом.
Погроззя свіжість й усміх квіту
несе твій янгол синьоокий.

В саду, під небом ластівчаним
блакитний храм йому построиш,
хай подув радості ясної
п'є, спочиваючи, прочанин.

1943.

* * *

Затиснеш щелепи, кругом
земля неплідна і ворожа,
тирольський вечір, ніби гном
чарує скелі. На сторожі
добра чужого і землі
застиг в мертвеччині він гострій.
А нам — той ненависний лім,
чи ж не жбурляти в мертвий простір?

Посполу кременем згори
трощити злу єхидний череп,
щоб знов процвів наш рідний Рим,
як непомильний долі жереб.

1947.

МАРІЯ ЦУКАНОВА

П Р О Б А

(Уривок з роману).

I.

Марина відкинула голову, притулившись плечима до стінки вагону і заплющила очі. Потяг, відбиваючи ритм, мчав уперед, вагон рівномірно в такт похитувався, наспівуючи коліскової пісні, під яку так солодко дрімати.

Ранок був холодний, всі сиділи в плащах, зігнувшись та втискаючи голову в плечі. Осінь цього року надійшла швидко, був лише серпень. Але на обрії сходило сонце, і день обіцяв бути гарним.

Марина ще раз подумала, що від сьогодні починається її нове життя, і те, що день гарний — добре віщування. На згадку про нове життя знову стало трохи моторошно, але про те, щоб вернутись, вона й не думала. З минулим покінчено раз і назавжди, що ж буде далі — покаже майбутнє. Вона почувала себе здоровою і міцною. Це головне.

Механічно Марина підвела руку і, доторкнувшись пальцями до горла, злегка кахикнула. На устах її майнула усмішка. З голосом все було гаразд, резонатор вдгукнувся чисто й гармонійно. За голос Марина була певна, вона майже ніколи не хворіла і не застуджувалася. Потім вона спробувала ногою, чи стоїть під лавкою валіза, але замість валізи наткнулась на чийсь ногу. На мить на лиці її відбився переляк, бо у валізі була найбільша цінність — ноти. Але потім вона заспокоїлася. Валіза була на місці, лише відсунулася трохи вбік.

На цьому потяг притишив ходу і, зашипівши та сіпнувши вагонами, спинився.

Марина витягнула голову до вікна, щоб прочитати назву станції. У вагоні всі заворушилися. Лисенький дідок, що до того солодко похрапував, теж струхнувся і поліз до великого старомодного саквяжу, з якого дістав мідяний чайник.

Марина раптом відчула, що їй хочеться пити, але вона не взяла з собою ніякого посуду. Старенький ніби прочитав її думки і, привітно усміхаючись, сказав:

— Я візьму чайку і для вас. Чайник у мене великий. А ви погляньте за речами. Я вмить...

Старенький хитнув рукою до полиці, де стояли його речі, і, переступаючи через ноги подорожніх, побіг до виходу.

Марина механічно підвела погляд на полицю, де показав старенький і, раптом, очі їй широко розплющились і щось подібне до радісного здивування майнуло на лиці. Вона побачила потертий футляр скрипки. Отже, старенький був скрипаком. І як вона про це раніш не здогадувалася! Адже у нього обличчя замріяне й одуховлене, таке, як буває у музик.

Думки в неї закружляли. Із розмов старенького з сусідами, вона вже знала, що він теж їде до столиці. А що, як він там має зв'язки з оперою?

Марина нетерпляче визирнула у вікно, шукаючи очима старенького, але його ніде не було видно. Почувся другий дзвоник, а старенький все не йшов. Потяг сіпнувся й рушив, Марина відчула, що в неї забилося серце. Невже старенький лишився? І що вона має далі робити? Що робити з його речами і скрипкою?

Але саме в цей час за її спиною почувся вже знайомий, старечий тенорок:

— А ось ми зараз будемо чайок...

Марина швидко озирнулася.

Перед нею стояв старенький, тримаючи в одній руці чайник, а в другій бутерброди.

Марина мимоволі з полегшенням зідхнула.

— А я думала — ви спізналися, — сказала вона.

Старенький, підморгуючи очима, засміявся.

— Я, моя дороженька, ніколи не спізнаюся. Але прошу вас... там лежить папірець... Застелить... Отак... І ми з вами, знаєте, поснідаємо.

Марина застелила папірець на столику під вікном, а старенький поставив чайник і бутерброди, потім знову поліз до саквояжа і, доставши звідти ковбасу, сир і смажену курку, поклав теж на стіл. Потім сів на своє місце проти Марини і, потираючи руки та весело підморгуючи, запросив Марину.

Марина знову згадала, що нічого не взяла з собою і почервоніла. Вчора так все склалося, що не було часу купити щось, ледве встигла на потяг.

Старенький знову ніби прочитав її думки і добротливо заговорив:

— Прощу вас їсти і не гніватися на старогб... Чим багаті... Прощу сирку... ковбаски... Беріть булочку свіженьку...

Старенький запрошував так доброзичливо і привітно, що Марина врешті простягла руку і взяла хліб і сир. Від ковбаси і курки вона відмовилася, бо м'яса не їла.

Старенький зацікавився, чому вона не їсть м'яса, чи не хвора?

На це Марина відповіла, що її вчитель і названий батько так її виховав. Він з дитинства не давав їй їсти м'яса, змушував спати взимку при відчиненому вікні і займатися спортом. І хоч спортовець з неї добрий не вийшов, але вона вміє і плавати, і на турніку робити, і на ковзанах та лижвах б'гати.

— Отже, ваш учитель був фізкультурником? — поцікавився старенький.

Але Марина заперечливо похитала головою.

— Ні, він був учителем співів.

Вона раптом замислилася і псмутишала, а старенький навіть їсти перестав, з цікавістю розглядаючи свою співдс-рожницю.

— Ви, мабуть, співаєте? — нарешті спитав він.

Дівчина ніби прокинулася від задуми і потакнула головою.

Так, вона співає. І оце їде пробуватись до опери.

На цьому Марина ніяково і соромлячись спитала, показуючи на футляр із скрипкою, чи він буває не скрипак?

Старенький лукаво зіщулив праве око і задоволено хитнув головою. Марина не помилилася, він був скрипак і ось уже 36 років працює в опері, в оркестрі. Найстарший оркестрант! Може навіть на відпочинок їти, бо має пенсію, але не хоче. Ще працює. Диригенти цінять його, бо він добрий концертмайстер.

Старенький пожвавішав, згадавши про улюблену роботу, і почав розповідати про склад оркестри, диригентів. Дівчина слухала його з цікавістю. Її темнокарі, майже чорні, очі, які до того дивилися похмуро і тоскно, ожили, а рання риска, що залягла поміж густими чорними бровами, розійшлася, від чого обличчя стало по-дитячому довірливим і наївним.

Вкінці старенький знову поцікавився, який вона має гелос? Марина відповіла, що меццо-сопрано.

Старенький замислено схилив голову до правого плеча і, врешті, сказав, що меццо-сопрани дуже потрібні, особливк якщо голос добрий, і школа, і музикальність. Потім він почав розпитувати, де вона вчилася і що скінчила. Марина відповіла коротко, і старенький вперше звернув увагу, що в розмові у неї голос низький, звучний, дуже приємного, м'якго тембру.

Вона не скінчила нічого. І вчилася лише в свого вчителя. Вчитися співати почала, коли минуло їй 18 років. Ранше вчитися не дозволяв. Але до того вона вчилася музики і досить добре грає на фортепіані. Тепер їй двадцять років. Учитель казав, що ще треба повчитися рік. Але він раптом помер. А перед смертю він покликав її і сказав, щоб вона їхала просто до опери і пройшла пробу, але, борони Боже, не вступала до консерваторії, бо її там зіпсують. Звук у неї направлено, інше ж, приміром вивчити партії можна з добрим концертмайстром і диригентом. І ось вона, поховавши вчителя, їде, виконуючи його наказ, до столичної опери.

Брови дівчини знову зійшлися над переніссям, а померхлі хлоп'ячі уста сіпнулися, як у прокинутої дитини. В неї нікого не було на світі, крім нього. І тепер вона залишилася сама...

Старенький заблимав очима, потім вийняв велику хустку, висякнучся і зідхнув.

У нього теж була донька, така як Марина, трохи старша, яка вийшла заміж за інженера і живе на Донбасі. А вони зі старою лишилися самі.

— Ростили, ростили, а вона виросла і пурхнула, — жалівся старий. — І ще, знаєте, скільки я зусиль поклав, щоб її музики вивчити. Вивчилася, кінчила консерваторію і, раптом, заміж... Зустріла студента. Нічого особливого, звичайний студентик, і ось вам... Геть і батьки, і музика. Заміж і кінець! Думалося - вийде за свого, музику — ні! Інженер.

Старенький зідхнув. Потім почав розпитувати, чи Марині є де спинитися. Коли Марина відповіла, що збирається спинитись у готелі, він сказав, що поведе її до готелю, недорогого і пристойного, а, на всякий випадок, на папірці записав свою адресу. Він би взяв її до себе, але вони зі старенькою жили в одній кімнаті. Але, врешті, на всякий випадок, вона завжди може розраховувати на них. Їх кімната і вони завжди до її послуг.

Крізь вікно вагону замаячили будівлі і димарі заводів. Потяг в'їхав у передмістя столиці. Всі заворушилися, почали складати речі, одягатися. Старенький теж поклав чайник у саквояж і, витягнувшись, навшпиньках почав знімати з полиці скрипку.

Марина і собі витягла з-під лавки свою валізу, поправила капелюх і плащ і стала дивитися в вікно.

Ось воно, місто, величезне, таємниче, чуже і байдуже. Їй раптом захотілося вернутися в маленьке містечко, де вона зросла, в затишну кімнату, де стояв старий, але добрий фор-

тепіан, а стіни були вкриті полицями з нотами. Вчитель завжди нарікав, що ноти приглушують і забирають звук, але іншого місця для нот не було. На цьому Марина знову згадала, що вчителя вже немає і вертатися їй немає чого. Але довго роздумувати не було часу. Потяг став. Почали виходити. Старенький одяг фетрового капелюха, вд чого враз набрав поважного вигляду, і покликав Марину. Марина схопила валізу і покірливо попрямувала за ним, боючись відстати й загубитися.

На п'ялформі було галасно і метушливо. Маленький газетяр дзвінким голосом вигукував назви часописів, які тримав у руці, десь голосно сперечалися, хтось радісно вітався, а над усім панував упевнений баритон, що оголошував через гучномовець останні новини.

Старенький ішов упевнено, розштовхуючи натовп і спритно пробираючись уперед, але Марина щоразу, коли її штовхали, злякано озиралася і, врешті, мало не загубила старенького. Але він своєчасно озирнувся і спинився, усміхаючись до неї добродібно і підбадьорливо.

— Загубилися!?!... Нічого, то спочатку так. Потім звикнете. Гомін у нас. Народу багато.

Потім він почав їй казати, де міститься опера, як прізвище диригента і, коли краще зайти туди.

В цей час вони вийшли на майдан, де стояли трамваї. Старенький ще здалеку побачив потрібне число трамваю і побіг уперед. Марина побігла за ним. Обоє своєчасно всіли, бо вагон враз рушив. Старенький, дуже задоволений, що не довелося чекати трамваю, взяв два квитки і почав знайомити Марину з містом, називаючи вулиці, якими вони проїздили, і показуючи видатніші будівлі. Він дуже жалював, що трамвай не проїздив повз оперу. Але завтра Марина її побачить. Сьогодні хай відпочине, виспить, а завтра десь о десятій годині зранку можна буде піти до опери.

Недалеко від центру вони висіли з трамваю, і старенький повів її до готелю і навіть сам запитав у порт'єра, чи є вільна кімната та на яку ціну. Високий тонкий порт'єр відповів, що кімната є, якраз щолиш звільнилася, і не дуже дорога. Марина відразу погодилася її взяти, але старенький не вдоволювався, доки не оглянув кімнати. Вона була маленька і нагівтемна, бо вікно виходило в двір, який оточували високі будівлі. Але Марина була задоволена. Потім старенький поцікавився, чи є при готелі їдальня, де б Марина могла пообідати. Їдальня була. Тоді, заспокоївшись, старенький сів до столу і написав на папірці детально адресу опери, яким чис-

лом трамваю їхати, де висідати та до кого звертатися в опері. А також дописав своє ім'я і прізвище. Називався він Константин Федорович Красовський. Потім старенький устав і простяг руку, ще раз нагадуючи, щоб, на випадок потреби, Марина звернулася до нього. Марина міцно стиснула руку, після чого старенький взяв свій саквож та скрипку і вийшов.

Залишившись сама, Марина сіла на потерту канапу і замислилася. Вона враз відчула себе самотною, покинутою і нещасливою. На очі їй набігла сльоза і скотилася по щоці. Механічно вона стерла її долонею. Потім устала, підійшла до валізи, одімкнула її і, перекинувши речі, витягнула фотографічний виїмок, зроблений у рамку. Подивилася на портрет, потім підійшла до столу, поставила його і сама сіла напроти. На портреті була відображена вже літня людина, з чисто виголеним підборіддям, погірдливо і владно складненими устами, з високим чолом та задумливими і в той час допитливими очима.

Марина дивилася на портрет довго, непорушно, потім уста їй засіпалися, вона поклала голову на руки і гірко заплакала, здригаючись плечима.

II.

Другого дня Марина, як завжди, прокинулася рано. Спочатку розплющила очі і, не зустрівши знайомого портрету Бетховена, що висів проти її ліжка, здивовано оглянулася, потім згадала все і враз сіла на ліжко. Брови їй знову зішлись над переніссям, але вона стріпнула головою, скочила і звичним рухом скинула сорочку. Холодний вітер, вдершись крізь відчинене вікно, охопив морозом її тіло, але вона не зважала на це і почала робити руханку. Потім накинута на себе халат і пішла в умивальню, де облилася холодною водою. Повернувшись, швидко одяглася і, почувавши себе міцною і сильною, вже зовсім бадьоро спустилася вниз до їдальні.

Але їдальня була ще зачинена. Марина вернулася назад, дістала з валізи ноти, вибрала арії, які їй здавалися найкращими, і почала ходити по кімнаті в думках наспівуючи їх. Співати, навіть внапівголоса, вона боялася, щоб не збудити сусідів, але злегка, закритим ротом, декілька разів мугикнула, пробуючи резонатор. Голос був, як завжди, в порядку. Вона уявила, як заспіває повним голосом в опері і їй зробилося майже весело. Ті артисти, що вона їх чула в радіо, здавалися їй слабими. Вчитель не раз зневажливо морщився, слухаючи їх. Сьогодні вона покаже, що таке голос і школа.

Вона знову підійшла до стола і, взявши в руки портрет учителя, з любов'ю подивилася на нього. Сьогодні вони з учителем покажуть ім'я...

Вона мусіла довести всім, що його школа була єдиною завершеною. У валізі, разом з нотами, лежали його записки: „Теорія співів“ та „Основи звуку“. Це був цінний вклад в мистецтво співів, але Марина, його учениця і послідовниця, мусіла ще на собі довести всю велич і силу його вчення.

В коридорі почувся рух, застукали дверима. Готель пробуджувався.

Марина знову спустилася до їдальні і замовила собі шклянку молока й темного хліба. Поснідавши, вернулася до своєї кімнати і, хоч була лише дев'ята година, вирішила йти пішки до опери, щоб подивитися на місто.

Одягла білий капелюх-беретку, стареньке витерте пальто, що було замале на неї, особливо короткі були рукави, які не закривали зап'ястя рук. Учитель все збирався купити їй нове, але не встиг... Потім Марина витерла черевики, теж полатані й немодні, ще раз оглянула себе в дзеркалі і засміялася.

Власне на зверхній вигляд розраховувати не було чого. Ті жінки, що вона їх учора бачила на станції і в трамваї, були одягнені зовсім інакше. Звичайно, вона виглядала бідною, одертою провінціалкою. Але те, що мали вони, вона незабаром матиме, а те, що має вона, вони не матимуть ніколи. Їй знову зробилося весело. Згадалися слова вчителя, який говорив, що головне завдання одягу — захищати тіло від холоду і змін у погоді, а разом з тим бути зручним і не заважати рухатися. Це для того, хто хоче бути сильним і здоровим, що ж до тих, хто дивиться на одяг як на прикрасу...

Вчитель говорив, що мусить бути гармонія між красою і силою. Справжня, шляхетна краса вимагає спокійних ліній м'яких тонів. Яскраві кольори — ознака вульгаризму і низьких інстинктів. Жінки, наприклад, фарбують яскраво червоною фарбою уста, щоб викликати бажання в чоловіків...

Марина знову оглянулася на портрет і відчула, як туга схопила її за серце. Вона вже ніколи не побачить його, не почує голосу... Ніколи... Все єство її постало проти цього. Це неправда!.. Хай не так швидко, там, в іншому світі, але вона зустріне його. І дасть звіт. Як колись розповідала йому про те, що робила в школі... Крім того, вона вірила, що він знаходиться біля неї і все бачить і знає. Він говорив про це, а вона звикла вірити йому...

Їй знову зробилося легше. Ще раз передивилася ноти,

згорнула їх, взяла до рук портрет учителя і прошепотіла: Ходімо вже.. Добре?..

Потім заплющила очі і потихеньку притисла портрет до грудей, але враз чомусь злякавшись, поставила на місце і вийшла з кімнати.

Внизу у порт'єра вона спитала, як краще пройти до опери. виявилось, що пішки було не так далеко. Намалювавши план і записавши назви вулиць, якими треба було йти, Марина вийшла на вулицю.

Ще раз оглянулася на готель, щоб краще запам'ятати, і пішла, тримаючи в руках папірець із пляном.

Місто їй не дуже подобалося. Сіре, будівлі високі, неприятні, повітря жакливе... І люди всі сірі, бліді, заклопотані. Все десь поспішають. Учитель завжди негативно висловлювався проти великих міст. Але щоб співати, вона мусіла жити тут. Зате, влітку професор наказував проводити вакації десь близько природи. Це оновить після нездорової зими і поверне сили. Вона, звичайно, так і робитиме.

На розі великого майдану Марина спинилася, роздумуючи куди повернутися, і тоді вирішила, що краще запитати. Якась людина, мабуть дворник, що сидів біля воріт шестиповерхового будинку, відповів, що театр зовсім близько. Ось повернути в цей провулок і праворуч.

Справді, коли Марина, пройшовши провулком, повернула праворуч, то відразу впізнала знайому з фотознімок фасаду оперного театру з колонами.

Серце їй забилося. Ось вона, опера... Той храм, де вона мала скласти свій дар і віднині служити богові мистецтва.

Опера... Мрія всіх співаків... Що ж чекає її тут?

Несміливо підійшла до дверей і спинилася, побачивши велику об'яву. На об'яві було написано, що саме сьогодні, в десятій годині, почнеться проба співаків до опери. Їй просто щастило!.. Саме потрапить на пробу.

Двері опери відчинилися, і звідти вийшли дві розфарбовані, вертляві панночки. Вони щось жваво цокотіли, але Марина не розібрала, що саме. Вона хотіла, було, спитати їх куди йти, але панночки поглянули на неї так байдуже, такі буди заклопотані чимсь своїм, що Марина вирішила їх не чіпати.

Ще раз згадавши вчителя, вона глибоко зідхнула, взялася за ручку дверей і ввійшла до приміщення опери.

В першому передпокою не було нікого. Вона пройшла далі — теж нікого не видко. Нарешті відчинила двері до фойє і там лише побачила сторожа, що дремав, сидячи біля дверей.

Несміливо і ніяково вона спитала його, як пройти на пробу.

Сторож підвів на неї заспані очі і хитнув головою вбік дверей, що виходили з протилежної сторони у фойє. Марина слухняно перейшла фойє, обережно ступаючи по блискуче начищеному партері, і відчинила двері, які показав їй сторож.

Це було бічне фойє, куди виходили двері лож. Там уже було досить людей, які здебільша стояли купками. Якийсь високий чоловік у подертому пальті ходив взад і вперед, заклавши за спину руки, в яких тримав ноти. Марина підійшла до нього і спитала, де записатися на пробу. Людина в подертому пальті показала в кут, де за столиком сиділа жінка, із закучерявленою зачіскою, і Марина попрямувала до неї.

Жінка спочатку допитливо подивилася на Марину, потім покрутила олівцем, який тримала пухкими пальцями з яскраво нафарбованими нігтями і недбало спитала, що Марина скінчила та де співала. Коли ж Марина сказала, що ніде ще не співала, жінка відповіла, що проба до хору почнеться по обіді. Марина пояснила, що вона не до хору, а хоче пройти на пробу як солістка. Жінка на це знову окинула Марину зневажливим поглядом і, стиснувши плечима, ліниво спитала, що вона вмє співати.

Марина назвала. Жінка записала на папері її прізвище і назви арій. Потім байдуже відкинулася на спинку стільця, показуючи всім своїм виглядом, що не має охоти до розмови.

Марина прикусила губу і трохи почервоніла, відчуваючи, що її охоплює злість. Жінка чомусь нагадала їй курку, із своїм кучерявим зубом і довгими гострими нігтями.

— Коли почнеться проба? — вже різко спитала Марина.

— На об'яві написано, — процдила крізь зуби жінка і, подумавши, додала: О десятій.

— А котрою я співаю? — тим же тоном спитала Марина.

Жінка взяла папірець в руки, подивилася і також неохоче відповіла, що дванадцятою.

Марині дуже хотілося сказати щось різке, але вона стрималася і, відійшовши, стала самотньо біля стіни, з-під лоба оглядаючи приввних.

Розмова з жінкою зіпсувала їй настрій. Дурна курка, яка нічого не варта, не хоче говорити! А все, звичайно, тому, що Марина вдягнена бідно.

Марина знову оглянула всіх, хто був у фойє. Переважно всі були одягнені добре, а дехто навіть з претенсією на ефект, і лише співак в подертому пальті нагадував про бідність і пужду.

Щоб одігнати недобрі думки, Марина почала розглядати його. Це був уже немолодий чоловік, лисий, з довгим гострим носом. Він мугикав, видно повторюючи те, що мав співати, і безперестанку ходив. Потім він підійшов до гурту і почав щось жваво говорити. Йому відповідали зневажливо, і він, врешті, відійшов і знов почав ходити, але вгледівши Марину, підійшов до неї і почав розпитувати, що вона має співати та де вчилася. Проте, не дав їй відповіді і заговорив сам.

— Тут ніхто не цинить співів. Справжніх співів. Я вчився у великого співака. Маю добру італійську школу. Але хіба вони розуміють!..

Він хитнув рукою, невідомо в чий бік, чи тих, хто був у фойє, чи тих, хто мав слухати.

— Тут своя лавочка, — продовжував він, — треба взяти декілька лекцій у концертмайстра і заплатити добре, то все буде гаразд. Гроші! І протекція. Хто не має того і другого — каюк! Але я їм доведу.

Потім він почав розповідати знову про те, який у нього незвичайний драматичний тенор і чудова школа та яким він користується успіхом.

Марині зробилося нудно. Співак здався їй трохи божевільним, і вона майже зраділа, коли він, побачивши нових відвідувачів, залишив її. Це були, видно, його знайомі, і він побіг до них, про щось жваво розмовляючи та розмахуючи руками.

Помалу фойє наповнялось. Юрба виглядала різноманітно: були тут і старі, і молоді, одягнені бідно і добре. Звертали увагу на себе дві гарненькі молоді панночки, вбрані однаково в темносиніх пальтах, з хутром на плечах, в ефектовних капелюхах, з дорогими шкіряними торбинками в руках. Вони стали в колі чоловіків, здебільша теж добре й модно одягнених.

Нарешті двері ще раз відчинилися, і на цей раз увійшов молодий пан у сірому пальті та сірому фетровому капелюсі. У фойє зчинився рух, а з гурту, що стояв недалеко від Марини, почулося виразне шепотіння:

Лободинський...

Марина з цікавістю оглянулася, розглядаючи нового відвідувача. Так ось він, цей Лободинський, прем'єр опери, улюбленець публіки, про якого так багато говорилося. Вона чула його в радіо разом з бурхливими оплесками, що супроводжували кожний його виступ.

Увійшовши, Лободинський зняв капелюха, загальною вклонившись, трохи театральним, але вільним рухом, до всіх і підій-

шов до двох гарненьких панночок, що стояли в колі прихильників. Недбалим рухом стягнувши з рук шкіряні рукавиці, він привітався з панночками і почав з ними розмову. Панночки розсміялися і напередіми почали щось щебетати.

Лободинський стояв лицем до Марини, і вона мала змогу розглядати його. Він був, безперечно, гарний. Навіть ліпше, ніж на фотознімках, які бачила Марина. Риси обличчя були бездоганно правильні й усмішка весела і по-хлопчачому задьориста. Також по-хлопчачому кучерявилася на скронях світле волосся, а в карих очах виблискували золотаві іскорки. І постать була висока і струнка, без зайвої товщини, характерної для оперних прем'єрів. Проте, він був занадто молесдий і, видно, не встиг ще набути прошарку жиру.

Лободинський тимчасом підвів руку, в якій тримав свої рукавиці, і злегка вдарив ними одну панночку по щоці. Панночка засміялася, але Марині цей рух здався нахабним. Справді, співак тримався занадто самовпевнено, видно не вважаючи за потрібне вживати ввічливості.

Марина так здивилася на тенора, що здригнулася, коли поруч почувся голос:

— Ось де ви!..

Перед нею стояв учорашній старенький. Він, мабуть, добре відпочив, бо виглядав рожевий і задоволений. Марина щиро зраділа і міцно й довго стискала руку свого нового знайомого. Вона раптом згадала, що він називається Костянтин Федорович Красовський, і це ім'я їй здалося таким же привітним і знайомим, як і сам старенький.

— А мені, знаєте, вчора дісталася від моєї старої, — говорив Красовський. — Я, розумієте, розповів їй про наше знайомство і розмову і, уявіть, вона наступила на мене, як я чіг молоду дівчину лишити саму в місті. Просто, знаєте, жити не дає. Каже, що ви зовсім добре могли тимчасово перебути в нас. Можна канапу відгородити шафою і таке інше. І на сьогодні наказала мені привести вас на обід. Інакше мені і з'являться не можна...

Марина подякувала старенькому і дала згоду піти на обід, а Красовський ще додав, що дома поінформовані, що Марина не їсть м'яса і для неї спеціально готується страва.

На цьому Красовський нахилився до Марини і таємниче зашепотів:

— Жюрі йде... Ось праворуч...

З дверей, що вели за куліси, вийшло декілька чоловіків і одна незвичайно гладка жінка.

— Оцей спереду, високий, директор театру, він же й ре-

жисер, Свідченко, — шепотів Красовський. — А далі, отой з довгим волоссям, диригент Волошин. Це головний диригент. Чудовий диригент!.. Король! І людина гарна. Тільки гордий. А цей лисуватий, в синьому костюмі, баритон Загорський. А гладка жінка — співачка Балишенко-Задорська.

Марина з цікавістю подивилася на Волошина. Він їй відразу дуже сподобався. Обличчя горде, відкрите, чоло високе із зачесаним назад руським волоссям, злегка вкритим сивиною на скронях. А уста складені владно й уперто. Як у вчителя...

Члени журі тимчасом увійшли до залі. Лободинський теж попрощався зі своїми панночками і пішов слідом за членами журі. Із-за куліс вийшла висока людина з лицем старого актора і проголосила, що всі, хто записався до проби, мусять йти за ним.

Красовський побажав Марині добре співати і сказав, що піде її слухати з бельєтажу, бо до партеру йти заборонено, там сидить лише журі.

Марина затрималася, пропускаючи всіх, і ввійшла за куліси останньою. Холодок неприємно стиснув їй серце. Отже, почалося.

Хвилювалися всі, кожний на свій лад. Одна з двох гарненьких панночок (виявилось, співає тільки одна), весь час м'яла в руці хусточку й нюхала щось: її подруга поправляла їй зачіску і намагалася заспокоїти її. Якийсь баритон безперестанку відкашлювався і відпльовувався. Співак у подертому пальті увесь час поправляв комірць, ніби той заважав йому, і чмикав, видно випробовуючи голос; нарешті не витримав і досить голосно заспівав вправи, але на нього відразу зашикали.

Марині раптом стало смішно. Ніби на`страту йдуть, — подумала вона, — а все ж таки йдуть.

Вона з цікавістю оглянула всіх. Справді, обличчя перелякані, схвильовані, у кого бліді, у кого вкриті червоними плямами. Якесь жінка пила валер'янові краплі і врешті напівзомліла сіла на стілець, який їй підсунули.

Невже і я так виглядаю? — подумала Марина. Уявила себе переляканою, з виряченими очима і роззявленим ротом, і ледве не засміялася. Її охопила нервова веселість. Хотілося жартувати, сміятися. Але вона набрала повну діафрагму дихання і заспокоїлася.

— Кричевська! — почувся голос людини з лицем актора.

Жінка, що їй робилося млосно, встала зі стільця і тремтячими ругами поправивши сукню, з благанням подивилася на інспіцієнта.

— На сцену! — прошипів він.

Жінка пішла. За нею слідом пішла піяністка, чорна, худя, з довгим носом.

Почулися звуки роялю. Піяністка переграла вступ, але співачка не вступила. Піяністка повторила вступ і тоді почувся тремтячий, фальшивий голос:

— „Вже північ близько... А Германа нема... нема“...

Марині зробилося соромно. Вона одвернулася, щоб не бачити співачки, і ледве стрималася, щоб не затулити вух.

— „Ах, як втомилась, зів'яла я“... — завивала співачка.

Раптом звуки роялю урвалися. Біля рампи засвітилося червоне світло — знак, що співак не підходить і журі його далі не буде слухати. Але співачка відразу не зрозуміла, в чому справа і продовжувала співати. Нарешті, не чуючи роялю, спинилася і оглянулася. Інспіцієнт махав до неї руками, щоб вона йшла геть. Жінка розгублено подивилася на нього, потім оглянулася до партеру, де сиділо журі, і безпорадно направилася за куліси.

-- Кудрявцев! — оголосив інспіцієнт.

На сцену вийшла висока, худя людина з незвичайно довгою шиєю і випнутим кадиком.

Марина одвернулася й відійшла геть. До неї долетіли звуки куплетів Мефістофеля. Висока людина заспівала рідким, сиплуватим басом. Його вислухали до кінця, але другої арії не дали співати.

Після нього вийшла невелика, кругленька жінка і заспівала досить сміливо і чітко Мікаелі. Тембр голосу був приємний, і співала вона чисто. Марина зідхнула з полегшенням. Наприкінці арії співачка зовсім розспівалася і останню високу ноту взяла легко і гарно.

Хтось із журі попросив, щоб вона ще щось заспівала, і співачка назвала арію з Перлинами з Фавста. Також і цю арію вона проспівала добре. Її спитали, де вона співала. Виявилось, що співачка працювала в опері на провінції. Її врешті відпустили. Вона повернулася за куліси задоволена і щось весело, пошепки, почала розповідати.

За нею викликали співака в подертому пальті. Пальто він уже зняв і лишився в старенькому, полатаному костюмі. Він відкашлявся, поправив комірць і, відкинувши взад голову, пішов. Вийшовши на сцену, він з достойним виглядом вклонився до залі і зробив театральний рух рукою в бік піяністки, щоб вона починала.

Хтось за кулісами приснув сміхом. Піяністка заграла

ветуп до аріозо Германа. Співак склав руки долонями докупи і, зробивши крок уперед, трагічно заспівав.

— „Прости небесне сотворіння,
що я порушив спокій твій“...

Голос у нього був різкий, хоча досить сильний, але він так кумедно мотав головою, завертав очима і вимовляв слова з таким надмірним патосом, що його дійсно не можна було слухати без сміху. Дійшовши до високої ноти, він задавився та зафальшував і, видно, щоб допомогти собі, підвівся навшпиньках і ще з більшим трагізмом притиснув до серця руки.

Хтось за кулісами знову приснув зо сміху. Марина теж не могла стримати усмішки.

Нарешті засвітилося червоне світло. Звуки роялю урвалися. Але співак ще довго продовжував співати. Нарешті з обуренням обернувся до піяністки, а коли вона показала на червоне світло, щось пробурмотів і, з погордливо ображеним виглядом, пішов за куліси.

— Свині!... Осли!... — почула Марина його голос. — Хіба вони щось розуміють!... Експлуататори!... Шкіродрали! Він ще довго висловлював своє обурення і розповідав, яка в нього чудова італійська школа та яким він успіхом користувався, доки хтось з адміністрації не прошипів до нього, щоб він або замовк, або йшов геть.

Проба продовжувалася. Добрих співаків не було, лише один баритон проспівав досить пристойно куплету Тореадора та арію князя з „Винової кралі“.

Нарешті інспіцієнт виголосив:

— Марина Книш!

Марина підвелася із стільця, на який перед тим сіла, відчуваючи, що серце їй забилося частіше і, стиснувши ноти, повільно пішла на сцену. Спочатку підійшла до фортепіяну, поклала ноти на покривку, а арію, яку мала співати, поставила перед піяністкою, потім підійшла до рампи.

Ніби крізь завісу побачила посеред порожнього партеру в проході стіл, а за ним людей і відразу догадалась, що то журі. Серце все також билось швидко й нерівно. Але почулися звуки роялю. Марина міцно стиснула руки і глибоко набрала повітря.

III.

Члени журі видимо нудилися. Головний диригент Волошин розглядав партитуру, що лежала перед ним на столі; співачка Балишенко-Задорська, тримаючи пухкими руками

торбинку, схилила набік голову і виразом обличчя, страдницько-поблажливим, здавалося, говорила: „Як би ви погано й не співали, я однаково вас вислухаю“. Лободинський розважався тим, що переморгувався з гарненькою хористкою, яка сиділа в ложі бельетажу, режисер щось малював на папері, а баритон Загорський, який мав за собою 25-річний стаж співака, зручно відхилившись на спинку стільця та сжавши на животі руки, солодко похрапував.

На Марину, коли вона вийшла, ніхто не звернув уваги. Лише режисер, кинувши на неї байдужий погляд, відсунув папірець, який розмальовував і, схилившись до Волошина, сказав:

— Перевелися голоси. Сама дрібнота.

Волошин хитнув головою, злегка відбиваючи такт партитури ногою.

Коли піяністка заграла вступ, режисер, поблажливо усміхнувшись, пробурмотів, більше сам до себе:

— „Орлеанська Діва“...

І знову взявся за олівець.

І раптом по залі пронісся мовний, незвичайної краси і сили голос:

— „Так, час прийшов... Так, час прийшов.

Скорятись мусить вищому велінню Йоанна“...

Всі заворушилися. Диригент Волошин кинув партитуру і підвів здивований погляд на сцену. Повне обличчя співачки Балишенко-Задорської витягнулося, а брови підвелися вгору. Лободинський із застиглою на устах усмішкою, яку він, було, спрямував до хористки, повернув голову до сцени. Режисер випустив з пальців олівець і всім тілом повернувся в бік сцени, а баритон Загорський раптом прокинувся, в непорозумінні блимаючи очима, хотів, мабуть, спитати, що сталося, але так і застиг з відкритим ротом.

А голос, що лився зі сцени, набирав що далі більшої сили і краси, наповнював залу і розливався далеко навкруги.

„Прощайте ви, поля, ліси, долини,

Мій рідний краю й доме мій, прощай“...

Кожне слово в устах співачки, може завдяки підкреслено виразній дикції, набирало особливого змісту і переконливості, і це, разом з винятковою красою голосом, справляло незвичайне враження.

Волошин, спершись ліктями на стіл, увесь нахилився вперед, не зводячи зі співачки напружено-зацікавлених очей.

На сцені стояла молода дівчина, бідно одягнена, не мож-

на сказати, щоб гарна, але... Це була Жанна Д'Арк. Дійсність зникла. Перед ним стояла бідна пастушка, яка прощала рідні місця, щоб іти рятувати батьківщину. Що це? Ілюзія чи дійсність? Він несподівано відчув, що туга, про яку розповідає Жанна, охоплює його...

А голос все розливався, зростав, а наприкінці, на високій ноті, забринів так могутньо, вільно і гарно, що слухачам захопило дух.

Коли співачка замовкла, деякий час панувала тиша, звуки фортепіяну, що закінчували арію, здавалися такими слабкими і сухими в порівнянні з цим незвичайно барвистим голосом. Але нарешті замовк останній акорд. І раптом балькон, на якому сиділи переважно учні консерваторії, вибухнув оплесками, які підхопив бельетаж. Це було незвичайне явище, бо на пробах оплесків не дозволяли, але ні режисер, ні диригент не звернули на це уваги.

Режисер, витягнувши до Волошина ший і, широко розплющивши очі, протяг:

— Ну-у, я вам ска-ажу... Голосище...

— Чудовий голос, — захоплено сказала Балишенко-Задорська.

Баритон Загорський питає, як її прізвище, а Лободинський розглядав її з цікавістю, з якою хлопчачки розглядають нового звіра в зоопарку.

Коли гомін вщух, почувся голос Волошина.

— Що знаєте ще?

Марина подивилася на Волошина, подумала і сказала:

— Поліну, Зібеля, Амнеріс... Трубадур...

Потім Марина зморщила брови, видно забула, і врешті махнула рукою.

— Все знаю! — сердито сказала вона.

Волошин усміхнувся.

— Давайте „Трубадур“. Оповідання циганки.

Марина підійшла до фортепіяну, порилася в нотах і, знайшовши потрібне, поставила ноти перед піаністкою, яка дивилася на неї з цікавістю і майже зі страхом. Потім Марина глянула випадково в бік куліс і зустріла витягнуті голови та зацікавлені очі. Брови їй знову зійшлися і вона швидко пішла знову до рампи. Але потім обернулася, спочатку до піаністки, потім до жюрі і нарешті невпевнено звернулася до Волошина:

— З речитативом?... Чи просто арію?

— З речитативом, — усміхаючись, відповів Волошин.

Тоді Марина заспокоїлася, а піаністка теж хитнула головою і взяла акорд.

І ось знову почувся гарний, могутній голос:

— „Хіба не знав ти її... Так, ти був тоді зовсім маленький“...

Це була одна із найдраматичніших арій. Неймовірно трагічний зміст, до якого любив прибгати Верді, супроводжала добре підібрана музика, які разом вимагали від виконавця не лише вокальної майстерності, але й драматичного хисту.

І ось на сцені, де передтим стояла Жанна Д'Арк, раптом з'являється стара жінка, яка багато дечого бачила. Плечі зігнулися, голова схилена. Це стара циганка. Вона розповідає спочатку про те, як за старих часів з наказу графа спалили у вогнищі її матір. Коли полум'я охопило нещасливу, вона крикнула до доньки:

— Помстись за мене!...

Потім у доньки, тоді ще малої циганки, виникає плян помсти. Вона викрадає у графа дитину, сина, щоб його теж кинути в полум'я вогнища. Але перед вогнищем її охоплює жаль і вагання. Вона відчуває, що не в силі виконати страшної помсти. Тоді раптом перед нею виринає картина спогадів.

На цьому місці голос Марини впав до ледве чутного піяна:

— „Ось знову бачу... Жахливе місце страти... Зайк матері нелюдській: „Помстись за мене!“

Голос Марини враз виріс і забринів погрозою.

Циганка в забутті хапає дитину і кидає в огонь. Коли ж отямилася, бачить — син графа стоїть перед нею. В нестямі, замість дитини графа, вона схопила свою власну, свого сина і кинула в огонь.

І ось простягнені, тремтячі руки. Вони справді тремтять. Обличчя перекривлене жахом. Руки підводяться, хапаються за голову і раптом зойк... Справжній зойк матері.

— „Сина!... Рідного сина... Тут я спалила“.

Волошин, не зводячи з Марини зачарованих очей, безсиле оперся об спинку стільця.

Це вже не була гра. Це було щось неймовірне. Опера трагедія набрала форми справжнього життя. На великій, порожній сцені стояла страшна, стара циганка. Волосся неохайними пасмами спадало на обличчя, вся постать охляла, ноги підломлюються, ось-ось упаде...

І раптом низькі, приглушені, але оксамитні ноти.

— „Ах, в жилах моїх кров холоне,
Коли згадаю я той час,
Страшний той час“...

І зовсім пошепки:

„Страшний той час“...

Ніби моторошно-холодний вітер пройшов по залі. Хтось істерично зідхнув. Але вкінці знову тиша розрядилася оплесками і вигуками „біс“, починаючи від тоненького сопрано до низького баса.

Волошин сидів непорушно, задумливо дивлячись на Марину. Баритон Загорський підвів палець вгору і захоплено виголосив:

— Талант!... Драматичний талант!... Геніяльно!

А режисер вийняв з кишені хустку, вітер спітніле чоло і, покрутивши головою, сказав:

Ну-у... Я вам скажу...

Волошин нарешті стряхнувся і, кивнувши рукою до галорки, щоб замовкла, звернувся до Марини, яка з чеканням дивилася на нього.

— Кармен знаєте?

Марина хитнула головою.

— Знаю.

— Давайте!

Марина знову зав'яглася.

— Що саме?

— Все! — уривчасто сказав Волошин. — Почніть з Хабанери, потім Сегеділью, Циганську пісню й аріозо з картами.

Балькон на знак задоволення вибухнув оплесками, а Марина пішла до роялю шукати ноти.

Волошин задумливо дивився на неї. Скільки їй може бути років? Зовсім молода. Дитина. І така мистецька завершеність. Видко, вроджений хист до трагізму. Жаль, що не драматичне сопрано; скільки прекрасних партій чекало б на неї. Цікаво, що буде з Кармен.

Марина вернулася на місце і стала. Волошин уважно слідкував за нею. З перших звуків роялю враз ніби електричний струм пробіг по ній. Плечі випросталися, голова підвелася вгору, очі лукаво зіщулилися, а уста відкрили в широкій усмішці ряд зубів.

„Любов пташки вільна, вільна,
Не можна змусити її:
Вона в'юнка, метка, свавільна
На всі забаганки свої“.

Праве плече по-циганському подалося вперед, а рука вперлася в бік. Очі сяють свідомістю своєї непереможної сили і лукавством. Білі зуби виблискують в усмішці, веселій, радісній, повній кипучого, бурхливого, південного життя.

Це Кармен. Справжня, одчайдушна, чарівна Кармен. А голос пестливий, соковитий розливався пісню переможного кохання.

„Вона круг тебе грає, в'ється,
То одлетить, то прилетить,
То за хмари десь понесеться,
То знову з'явиться на мить.“

Волошин увесь похилився вперед, не зводячи з неї очей. Як він міг думати, що вона негарна. Та вона чарівна. Та ця усмішка може звести з розуму не лише цнотливого Хозе... І постать струнка, гнучка, тонка... А рухи вкрадливі, як у пантери, і граціозні.

„Мене не любиш ти... тож що ж!
Тебе жагуче я кохаю,
Мене не любиш... Бережись,
Бо завтра будеш мій.“

Це не просто жарт. Це погроза. Це владний наказ волсдарки, що не визнає перешкод.

Брови злегка зійшлись над переніссям, очі звузилися, а в устах майнуло щось жиде й жорстоке.

І раптом сміх... Дзвінкий і в той же час оксамитний сміх чарівниці.

— Ну, що? — спитав режисер, коли балькон врешті трохи вгамувався, і не без лукавства подивився на Волошина.

Волошин, все ще не зводячи погляду зі сцени, сказав радше сам до себе:

— Дані незвичайні.

Після аріозо з картами Волошин попрохав Марину підійти до журі. Вона взяла свої ноти і оглянулася, де б зійти. Тоді до неї підлетів інспіцієнт і повів через фойє, запобігливо відчиняючи двері.

Марина ввійшла до залі і попрямувала до стола, за яким сиділо журі. Волошин встав і простяг їй руку. Потім підсунув стільця і попросив сісти.

Першим його питанням було — звідки Марина і де вчилася? Марина відповіла, назвавши прізвище свого вчителя. Загорський на це зморщив чоло.

— Книш... Книш... — повторив він, — Володимир Книш? Марина хитнула головою.

Загорський раптом ожив.

Це, певно, той Володимир Книш, що років двадцять п'ять тому співав в імператорській опері?

Марина ствердила, що дійсно він колись був на сцені.

— Ви його донька? — спитав Волошин.

На це Марина відповіла, що — ні. Вона лише вихованка. Але він адоптував її, і вона носить його прізвище.

Загорський зовсім пожвавішав і надхнено почав згадувати минуле.

— Володимир Книш!.. Якже, добре знаю!.. Чув його на вершці слави. Чудовий голос. Драматичний тенор. Верхи хопав!.. До, ре — граючись! А актор!.. Щось незвичайне... Радамес був — все віддати! А Герман!.. Я такого Германа більше не бачив... Не тільки співав, а й деклямував... Дикція... Так, так... Це був співак. І раптом він кинув сцену і десь зник... В пресі майнув натяк, що загубив голос. Але ми, артисти, знали трохи більше. Небіжчик Павло Іванович Михайлів просто казав, що справа не обійшлася без втручання царської фамілії.

Марина зсунула брови. Їй не подобався фамільярний тон, з яким цей товстенький співак говорив про її вчителя. Крім того, її вколело свідомість, що ця стороння людина більше знає про вчителя, ніж вона, його названа донька й учениця, яка вважала себе єдиним близьким до вчителя еством. Щось подібне до заздрощів вколело її, і тому вона досить холодно й непривітно перервала співака повідомленням, що Володимир Книш помер.

Загорський на це сумно похитав головою.

— Та-ак... Роки йдуть... Скоро й нам доведеться піти туди ж...

— Скільки вам років? — поцікавилась Балишенко - Задорська.

Марина відповіла. Балишенко здивовано й лагідно покрутила головою. „Така молода“, — і усміхнувшись, з поблажливою прихильністю додала:

— Але прекрасно, дитино!.. Слухала я вас і згадала свою молодість...

Балишенко підвела вгору маленькі очі, що потопали серед пухких щік.

— Режисер тимчасом помітив інспіцієнта, який визирив зі сцени, і схилився до Волошина.

— Може зробимо перерву?

Волошин хитнув головою.

— Перерва п'ятнадцять хвилин! — вигукнув режисер до інспіцієнта.

Волошин продовжував розпитувати Марину, де вона спиналася і чи має гроші. Марина відповіла, що має, перед від'їздом вона продала деякі речі. Волошин кинув погляд на Маринину сукню і ледвепомітно усміхнувся. Впіймавши його погляд і усмішку, Марина почервоніла. А тут ще Лободинський, недбайливо спершись ліктем на стіл, і з самим безсоромним виглядом, розглядав її всю так, як добрі фахівці розглядають коней. Марина спалахнула і, різко повернувшись на стільці спиною до Лободинського, зсунула брови. Волошин, помітивши її настрій, знову набрав серйозного вигляду, але Марина помітила, що на кінцях уст йому тремтить усмішка, яку він ледве стримує, і сама раптом довірливо і засоромлено усміхнулася.

Ближче Волошин їй ще дужче сподобався. Очі розумні, привітні, чоло високе ясне, а уста широкі, мужні, складені твердо... І підборіддя округле, вперте.

— Будемо продовжувати? — сказав режисер, поглянувши на годинник. — Час іде.

Марина ніяково зробила рух, щоб підвестися зі стільця, але Волошин поклав свою руку на її.

— Сидіть з нами... Ми ще поговоримо.

Режисер гукнув до інспіцієнта, і проба продовжувалася.

Голоси все були посередні, і співаки швидко змінювали одне одного. Проспівала і гарненька панночка. Голос у неї був слабенький і мало оброблений. Нарешті проба скінчилася. Жюрі лишилося обговорювати співаків і робити висновки.

— Мені можна йти? — спитала Марина, дивлячись на Волошина.

Волошин, усміхаючись, звернувся до членів журі.

— Ну, що ж, відпустимо Марину Книш? Думаю, що думка наша в оцінці збігається.

— Не приймати її і кінець, — лукаво зіщуливши око, сказав Загорський. — Вона вам, Петре Васильовичу, оркестру заглушить.

Всі засміялися.

— Ну, ви, Федоре Петровичу... Не соромте дівчини, — ударила його торбинкою по руці Балишенко. — Він у нас непоправний жартун, — звернулася вона вже до Марини.

— Так ось, Марино Книш, — знову серйозно заговорив Волошин, — ми вам даємо дебют: Кармен. Ця опера в нас у програмі. Партію всю знаєте?

Марина хитнула головою.

— Знаю.
— Мізансцени проходили?
— Трохи... Не все...
— Пройдете з Семеном Яковлевичем, — Волошин хитнув головою в бік режисера. — Про оплату будемо говорити по дебюті. Це, так би мовити, офіційний порядок. Але до складу опери зараховуємо вас відразу. Для влаштування своїх справ одержите аванс. Завтра зайдете до Семена Яковлевича в цій справі. О котрій годині вам зручніше? — звернувся він до режисера.

— В одинадцятій — сказав режисер.

— Отже, в одинадцятій, — продовжував Волошин, — спитаєте у сторожа, де кабінет дирекції. А там до головного режисера Звідченка. Все зрозуміли?

Все, — прошепотіла Марина, встаючи.

Волошин знову простяг їй руку.

— Завтра Семен Яковлевич скаже вам, коли проба.

Марина попрощалася і вийшла. Вона відчувала себе ніби після дурману, всі обличчя, що вона їх бачила, злилися в одне, і вона б відразу не змогла їх відрізнити. І тільки образ Волошина вирізьблявся ясно, а на згадку про нього робилося тепло і приємно.

У фойє стояли ще люди. Перед Мариною розступилися і дали їй дорогу, а хтось заплескав. Марина злякано оглянулася та прискорила ходу і раптом страшенно зраділа, побачивши старенького Красовського, що стояв під стіною. Але він подивився на неї ніяково і злякано.

— Дозвольте вітати, — забурмотів він. — Ніяк не той... Звичайно, чекав... але такого не сподівався...

Він розгублено усміхався, тримаючи капелюха в руках, і все тупцював на місці, пристукуючи каблуками, ніби збирався відкланятися.

Марина здивовано подивилася на нього. Що з ним? Але довго зосереджуватись вона не могла, думки її розбігалися, до того вона відчувала на своїй спині погляди присутніх. Тому вона швидко і теж ніяково заговорила:

— Ми не спізналися на обід?... Я дуже хочу познайомитися з вашою дружиною.

Старенький раптом розцвів.

— А моя стара, — жваво заговорив він, — як буде радіти! Вона там щось наготувала... А вона у мене в цій справі майстер.

Він враз ніби виріс і, з погордою поглянувши через Маринине плече на присутніх, поважно пішов до дверей і, занобігливо відчинивши їх, пропустив Марину вперед.

І. КАЧУРОВСЬКИЙ

ПАШПОРТ

Оповідання

І.

Ви, панове, напевно, не знаєте собі ціни. Але я добре знаю свою вартість: моя ціна складається з фунта цукру і бруска мила. За ці речі, дякувати добрим людям, мене викупили з табору військово-полонених. Стільки коштувала моя воля, моє життя! Брусочок рожевого мила і фунт цукру в біленькій торбинці.

16 грудня 1941 року я опинився на волі. На плечах моїх була, як казали полонені, „хухвайка“ — подерта, повна вошей, ватяна солдатська одежина.

Обморожені ноги були взуті, вірніш загорнуті, в підв'язане мотузками ганчір'я.

Від мого рідного села відділяло мене майже 1000 кілометрів. Але найгірше стояла справа з особистими паперами: за довідку, що мене випускають з табору, командантові треба було дати принаймні годинника або хромові чоботи, або якусь золоту дрібничку — взагалі з тих речей, за які продавалась уславлена письменниками німецька чесність.

Петро Матвійович, мій земляк, що врятував мене з табору, може й розкошелився б, може й не пошкодував би віддати німцеві за мене годинника, але у Петра Матвійовича була дружина.

Напевно, вона досі не простила йому того цукру (про мило вона й не знала), що пішов на мій викуп!

Отже, я опинився на волі голодний, змучений, без грошей і без документів.

Петро Матвійович привів мене до себе. Я мав тепер стелю над головою, тепле ліжко, на розпухлих ногах — зашкарублі старі черевики мого визволителя і більш нічого — ніяких засобів для існування.

Про те, щоб знайти роботу, не було й мови: в місті нараховувалось щось понад 100 самих безробітних учителів. А скільки було бухгалтерів, рахівників, секретарів, діловодів!

Я кілька разів заходив до міської управи, мене зустрічали іноді ввічливо, іноді вороже, але праці не давали, бо для цього треба було мати відповідні зв'язки і впливи, а в мене в цілому місті були тільки два знайомі: Петро Матвійович та червоноармієць Ваня, який утік на початку грудня з табору і не забув принести Петрові Матвійовичеві від мене вістку.

Петро Матвійович після довгих шукань і моливь одержав таки незначну посаду: він мав приводити в порядок рештки міської бібліотеки. Увечері, про роботі, він приніс додому жовту важку грудку незнаної речовини: це був просяний хліб, яким німці годували службовців.

В родині Петра Матвійовича все частіш спалахували сварки. Всі ходили голодні, сердиті, готові кожне слово прийняти за обиду. Серед усього того я відчував себе непотрібним, зайвим, бачив у собі причину роздратування дружини й тещі свого господаря.

Але що я мав робити? Мандрувати додому, взимку, без теплого одягу, з незагоєними ранами на ногах, через повні советськими партизанами лісові райони та ще й до того без паспорту — було неможливо. Єдиною моєю розвагою були книжки, що їх тягнув додому з бібліотеки мій шановний земляк. За книжкою міг я не помічати страшної дійсності, не відчувати, що в кімнаті холод, забути, що їсти хочеться, не прислухатись, з якого приводу сваряться мої господарі.

Вже вірмени відкрили на головній вулиці перший ресторан, вже вмер з голоду перший професор, вже я вирішив наступного дня — будь-що-будь розпочинати мандрівку додому, як нарешті для мене знайшлася робота.

— За п'ять днів у місті починається загальна реєстрація населення, — сказав мені Петро Матвійович. Реєстраційним відділом керує Ганна Денисівна, дружина Мартина Мартинівича, що до мене вчора заходив. Я побалакав з ним — і будеш мати роботу.

Ще кілька днів блукань по установах, записок від однієї „персоні“ до другої, таємничого шепотіння з поглядами на мене — і я став службовцем міської управи. Мені доручили — ні більше, ні менше — видавати нові німецькі паспорти громадянам, що з якихсь причин не мають старих, советських.

Ви не уявляєте, яка це чудова й корисна робота — видавати паспорти! По-перше, я мав надію і собі виписати паспорт, а по-друге, я одержував в їдальні обід і 200 гр. хліба та ще 500 гр. приносив додому: 300 для себе і 200 для тещі Петра Матвійовича, яку я, за його порадою, записав своєю матір'ю. І врешті, по-третє... ну, як вам сказати, сама

праця була досить приємна: Ганна Денисівна, керівник відділу, десь у другій кімнаті не звертала на мене ні трохи уваги, старенька Марія Федорівна щось переписує в куточку, і я маю змогу працювати повільно чи швидко, уважно чи недбало — як мені забажається.

Приходили до мене колишні червоноармійці з написаними на клаптиках паперу, стертими, зім'ятими і неграмотними посвідками. Приходили нафарбовані немолоді жінки, які губили свої паспорти. Приходили й молоді хлопці, які на вулиці намагались виглядати розбишаками, а в установі лякались і не вміли відповісти на прості запитання, та багато інших.

Але найбільше приходило дівчат. І я наказував їм здіймати з голови хустку, роздивлявся на форму їх обличчя, заглядав в очі, міряв, які вони заввишки, тощо. Деякі при тому сміялись, інші червоніли, одна, пам'ятаю, втекла, а через пів години повернулася із „папою“, і тут уже червоніти довелося мені.

Різних людей спостерігав я в ці дні. Були люди з інтелегентними, шляхетними рисами, що на запитання „освіта?“ — відповідали: „ніяка“, а на запитання „фах“ казали: „сторож“. Були й такі, що називались інженерами, але не вміли ні слова по-німецьки і не знали латинської абетки.

Одна жінка з червоним, вогняним волоссям дивилась на мене так нахабно, що мені зробилось ніяково, і я записав її блондинкою. Інша дівчина з напущеним на чоло волоссям, на запит, чи нема в неї якихсь особливих знаків, татуїровок абощо — густо почервоніла. А після того, як вона вийшла з паспортом, її подруга нахилилась до мене і таємниче зашепотіла:

— У неї на лобі наколото „шпана“. Вона в тюрмі сиділа, так їй бікси накололи.

У людей бувають подібні і різні обличчя, але очі, коли в них вдивлялись пильно, уважно й глибоко, майже завжди своєрідні і неповторні.

Яких тільки очей не доводилось мені в ті дні бачити! Темнокарі, що здаля здаються чорними, карі, світлокарі, карі з темними крапками або смужками, сірі з карими плямками, двокольорові — з сірим зовнішнім колом і карим внутрішнім, жовтуваті, зеленуваті, сірі, темносірі з синню, сіро-блакитні і блакитно-сірі, небесно-блакитні і волошкові-сині. Фіалкових очей, щоправда, не бачив. Можливо, фіялкові очі лише поетична вигадка.

Але з усіх тих очей лише одну пару не зможу я ніколи забути.

І не через красу свою стали ці очі для мене незабутніми, ні. Це були очі моєї коханої.

II.

Безтурботність мого перебування на посаді паспортиста була несподівано порушена страшною звісткою: розстрілюють жидів. Німці розстрілюють жидів.

Керівниця відділу схвильовано бігала від команданта до міської управи, звідти до поліції, з поліції на реєстраційні пункти. В командантурі від неї вимагали списків жидів, але вона їх не мала і не могла мати, бо при реєстрації населення перед війною в анкетах зовсім не було запитання про національність.

Після тих страхів, тих безглузких знущань, тієї сліпої жорстокости, що я бачив і терпів як полонений, треба було вірити в найжахливіше, і все таки важко було повірити в це.

Одного дня, по роботі, я зустрів Ваню — свого товариша з табору. Він розказав мені, як забирали його сусіда, жида-лікаря, розповів, що його жінка зомліла на порозі, що дванадцятирічна дочка прибігла вночі боса, з вирваним оком. Вранці її забрали знов і повели розстрілювати.

Коли в часах Середньовіччя й Відродження релігійні фанатики вважали за потрібне відправляти на той світ людей іншої віри, коли ті, що в основу свого світогляду кладуть розподіл людей на кляси, не зупинялись перед знищенням кількох класів суспільства, то напевно і ці, прихильники національного соціалізму, не зупиняться перед знищенням тієї чи іншої нації.

І чи не є всі такі випадки проявом якоїсь темної дикунської сили, якоїсь первісної жадоби вбивства, в людському естві захованої?

Так думав я, йдучи від Вані додому. На вулиці літав пух, це грабували порожні жидівські помешкання, і хтось розірвав подушку. На розі мене зупинили жандарми і запропонували показати аусвайс. Я вийняв їм довідку з місця праці, надруковану по-російськи і по-німецьки, жандарми спитали, чи я не жид. Я відповів, що безумовно ні, і мене відпустили.

Ганна Денисівна почала більш уважно стежити за моєю працею. Коли прийшов письменник Лохвицький, дуже схожий на жида, вона заборонила мені видавати йому паспорт, а йому, хоч він і мав всі потрібні папери, звеліла привести двох свідків для ствердження, що він не жид. Я шкодував, що не виписав собі паспорта кілька днів тому, тепер це зробити було багато важче.

Якось уранці Ганна Денисівна поклікала мене до себе: — Ви не пам'ятаєте, чи серед тих, кому ви видали паспорт в перші дні, було багато з жидівськими обличчями? Я мав необережність сказати: „Ні, всього два чи три“.

Вона перелякано глянула на мене:

Це жах! Нас розстріляють! Ви мусите негайно передивитися всі списки і відмітиги всіх жидів.

Я відшукав кілька прізвищ людей, про яких безумовно знав, що вони не жида, і приніс їй. Вона послала стару Марію Федорівну, секретарку, перевірити національність зазначених осіб. Бідна Марія Федорівна розшукувала підозрілих осіб і, щоб вони не догадалися, про що йде, заповняла відомостями про них якусь нби незаповнену шпальту анкети. Наприкінці робочого дня вона принесла радісну звістку: серед підозрілих осіб не було ні одного жида.

Я і без неї знав, що воно так буде. Другого дня Ганна Денисівна знову поклікала мене на довірочну розмову. Вона була ще більш перелякана і таємнича, як учора.

— Сьогодні прийде до нас одна дівчина. Її прізвище Васильєва. У неї батько росіянин. Він десь на фронті. А мати була жидівка, і її розстріляли. Я вам вже казала, що на підставі розпорядку команданта міста жидом вважається всякий, хто має одну четверту жидівської крові. Отже, коли до вас прийде ця Васильєва, мусите зазначити в її паспорті, що вона жидівка.

Я відповів: — „Добре“, — і в дійшов до своєї кімнати. Така в мене удача — погоджуватися на все, а робити по-своєму. Я жодної хвилини не вагався, навіть не ставив собі питання, кого слухатись: власного сумління, чи Ганни Денисівни. Отже, коли прийде ця Васильєва, я мушу записати її росіяною, україною, полькою, вірменкою, чим хочете, але не жидівкою. Найкраще було б, якби Ганна Денисівна пішла десь у службових справах і залишила мені печатку, як робила це вже нераз. Я мав би вільні руки. Та, на жаль, Ганна Денисівна нікуди не збиралася йти. Я обмаркував різні пляни, які допомогли б мені врятувати дівчину.

— Хіба виписати їй паспорт на якийсь видумане ім'я, зробити з Васильєвої Воробйову або що? Але вона може не зрозуміти, запротестувати, з'ясувати справу, і мій намір скінчиться в кращому разі нічим...

Було біля 11 години, коли вона прийшла. Я ніколи не бачив її раніш, я навіть не дивився на неї, коли вона підходила до стола, я відчував, знав усім еством моїм, що це була вона — дівчина, доля якої була в моїх руках, дівчина, яку я мав

або врятувати, або вбити, бо нічим іншим, як смертним при-
судом, було б у неї в паспорті оте слово „Юдін“.

Вона подала мені свої папери. Я підвів на неї очі: рука з довгими, не звиклими до фізичної праці, пальцями, срунка напівдитяча постать, личко бліде, немов після хвороби, великі сіро-блакитні очі. Вона посміхалась. В цілому її вигляді не було жодної семітської риси. Я взяв папери. Довідка від управителя дому, свідоцтво про закінчення 8 класи, метрика. В метриці стояло: Ірина Васильєва, батько Василь Петрович, мати Гільда Аронівна.

Так.

Я видер з зошита картку і став писати великими літерами: „Я напишу в паспорті, що ви Воро...“ В цю мить я відчув на собі чийсь гострий погляд. І це не був її погляд.

Піднявши голову, я зустрівся очима з Ганною Денисівною. Вона стояла в дверях свого кабінету, вказувала мені зором на дівчину, беззвучно, самими губами шепотіла „вона“ і робила рукою знаки, яких я не розумів.

Не було сумніву: Ганна Денисівна знала дівчину особисто. Мій плян зробити її Воробійовою не вдався. Кров вдарила мені до голови, застукотіла в скронях, але я опанував себе і заспокоївся. Передомною був приклад цієї дівчини: кілька днів тому вона втратила матір, не знає, що жде її — і вона така спокійна, навіть весела. Сильну волю має той, хто усміхається своїм стражданням!

Поволі став я заповнювати анкети, нарешті дійшов і до паспорта.

Я підводив її до стінки — міряти, дивився на її русяве волосся, заглядав в очі, і перший раз робив це без жартів, з серйозним обличчям. Вона спочатку усміхалась до мене, потім, побачивши мою похмурість, перестала. Вона не цікавилась, як інші, тим, що я писав, а розглядала чорнильницю, стил, Марію Федорівну, мою стрижену голову. І раптом нова думка спалахнула в моїй голові: на запитання про національність не записувати їй нічого. Може Ганна Денисівна не помітить і приб'є печатку.

Але Ганна Денисівна пильно стежила за кожним моїм рухом.

— Пам'ятайте, що я вам казала, — пролунав її голос.

Я згадав, що Ганна Денисівна вчителька з фаху і кілька днів тому розповідала про своє вміння читати рухи пера, як ми читаємо літери.

І я написав — „Юдін“.

Дівчина дивилась на підлогу.

Потім я звелів їй підписатись в якомусь зошиті, і дав їй для власноручного підпису страшного паспорта. Вона підписалась, не глянувши на ті рядки, де стояв смертний вирок. Потім Ганна Денисівна потвердила цей вирок печаткою, я відає дівчині нового паспорта.

І знову я зазірнув в очі дівчині. Вона нічого не зрозуміла. Мені хотлося, щоб вона протестувала, кричала, кинула паспорт мені в обличчя, а вона сховала його в кишеню, усміхнулася лагідно й привітно, і сказавши: „До побачення“, вийшла.

III.

Один з найкращих засобів заспокоїтись, приглушити голос сумління — це якнайсильніше обвинувачувати себе самою, дати сумлінню кричати, як воно знає і як воно хоче.

Тоді воно скоро втомиться і засне.

Йдучи по роботі додому, я ляв себе безвільним дурнем боягузом.

Треба було відмовитись, сказати, що я не буду випускати її паспорта. Але що з того вийшло б? Паспорта замість мене видала б Марія Федорівна, і нічого не змінилось б. А мене могли звільнити з роботи і позбавити моїх п'ятисот грамів хліба і надії здобути паспорт для себе.

Ні, так не можна міркувати. Це найганебніше виправдання, казати: „коли б цього вчинку не зробив я, його зробив би хтось інший“.

... Чому я не спитав її, як інших, про національну приналежність? Не вистачало сили? А на те, щоб крадькома, підступно і підло, записати її жидівкою — вистачало?

Дома, випивши чаю з просяним хлібом, я кинувся до книжки. В книжку хотілось мені втекти від страшної дійсності. Тому й письменника я шукав такого, щоб твори його були відбитком не дійсності, а вимріяною вигадкою казкового світу, тільки в нім, письменникові, існуючого.

Мій господар понаносив за півтора місяця своєї бібліотечної праці понад сто книжок, так що я мав з чого вибирати.

І я взяв російського письменника Федора Сологуба, того, що казав про себе: „Беру шматок життя, брудний і сірий, і творю з нього солодку легенду, бо я — поет“.

Це були поезії Сологуба.

Я розкрив книжку там, де розкрилось, і став читати те, на що упав зір — останні рядки якоїсь поезії.

Звідкись на мене глянули знайомі сіро-блакитні очі, і зразу зробилось цілком ясно, що я маю робити.

Я прочитав цілу поезію, повторив тихенько її два останні рядки і сказав напівголосно:

— Я мушу її врятувати, хочби ціною свого життя.

— Що? — перепитала мене з другої кімнати дружина Петра Матвійовича.

— Я зараз іду до Вані, почуватиму в нього, — відповів я.

— Таж пізно, зараз за чверть шоста, ви не вправитесь до нього йти. Ви не знаєте, ходити вільно лише до шостої.

— Нічого, я встигну.

Я не помилився, що пішов до Вані. Знову розказував мені про останні хвилини жидівської вулиці, біля якої жив.

— Ти знаєш, що сказала мені стара Сурка перед тим, як її забрали? Каже: Якби цей пес — Гітлер лизнув моє серце — він би здох, таке воно гірке...

— Чому вони не виїхали, — шкодував Ваня, — невже вони не знали, що їх чекає?

— По-перше, серед старої дореволюційної жидівської інтелігенції було чимало ворогів більшовизму, а біднота просто не мала змоги виїхати.

— Але ж тепер, тепер: одного забирають, а другий сидить дома і дожидає, коли прийдуть по нього. Тікав би дурний, або ховався б.

— Вони, Ваню, сподіваються, що їх мине. Слабодухі завжди розраховують на краще, вони робляться оптимістами тому, що в них не вистачає сили визнати жадливу правду.

— Ти питаєш, чому не ховаються? А хто ж їх прийме? Одні радіють з приводу їх загибелі, інші бояться. Ти, скажім, заховав би кого?

Ваня глянув мені в обличчя, щось роздумуючи. Потім нахилився до мене близько-близько й усміхнувся:

— У мене минулої ночі ночувала одна жидівка.

— Молода?

— Яка там молода, сорок п'ять років.

Тепер я нахилився до Вані: „Слухай Ваню“... і став розповідати йому історію про страшного нащорта.

— Отже, — скінчив я, — ми з тобою мусимо цю дівчину врятувати.

— Добре, я сховаю її на кілька днів. Але на довго не можу...

— Ні, мова йде не про сховище.

Ось слухай: пашпорти колишнім червоноармійцям я видаю на підставі посвідок районних військових комісаріатів. Посвідки ці в більшості не друковані, а писані хемічним олівцем

на клаптиках паперу. Вони іноді виглядають дуже підозріло, але в дійсності печаток на них, крім мене, ніхто не перевіряє. Я записую посвідки і повертаю власникові з відміткою, що пашпорта видано. Отже, я нічим не ризикую, видаючи пашпорта по фальшивій посвідці. Розумієш? Ми зараз зробимо тобі таку посвідку, приб'ємо печатку з п'ятака, завтра ти прийдеш до мене і будемо мати для неї пашпорта. А ім'я ми тобі запишемо таке, щоб було і чоловіче і жіноче. Наприклад: Олександр, а дописати літеру — вийде Олександра“.

Ваня плигав по кімнаті і ловив мене в обійми.

— Не радій, — казав я йому, — це ще не так просто зробити. У нас на дорозі ще може з'явитись тисяча непередбачених перешкод.

IV.

І справді — перешкод повстало досить.

Як тільки я прийшов до своєї установи, керівниця суворо попередила мене, щоб я не видавав пашпортів нікому, хто не зареєстрований в уряді праці.

Така постанова існувала вже здавна, з самого початку, але я її не дуже дотримувався.

Ваня прийшов, як ми умовились, в пів до десятої. Людей у мене, як на зло, було багато. Я щобиш почав виписувати пашпорта старій і глухій, як дерево, неписьменній бабі. Документи в неї були потерті і подерті, з яких нічого не можна було прочитати, доводилось про все розпитувати, а вона не знала, не чула або не розуміла. Мені треба було виробити пашпорта для Вані якнайшвидше: дівчину могли кожної хвилини заарештувати, і тому я, скінчивши допит з бабою, взяв від Вані його посвідку, не дотримуючись черги.

Золотозубий з черги голосно запротестував:

— Куди лезеш без череди? Ти, морда?!

На цей голос вийшла з кабінету Ганна Денисівна. Вона взяла в мене з рук Ваніну посвідку, мовою рукою писану і з фальшивою печаткою.

Напевно, я зблід. Вона звернулася до Вані:

— А де ж тут штамп з арбайтсамту? Йдіть негайно на реєстрацію в арбайтсамт і не порушуйте тут порядку.

Потім до мене: — Я вам що казала? Без посвідки арбайтсамту нікого не реєструвати. Не заводьте у мене своїх порядків.

Золотозубий нахаба з переможним виглядом простягав мені свої папери.

Ваня з непотрібною тепер посвідкою промайнув поза спинами й зник.

Все пропало.

* * *

Було 7 хвилин по одинадцятій. Марія Федорівна вже пішла на обід. Ганна Денисівна замикала стіл і збиралась також відходити. Я хотів її переждати: можливо, вона замкнула в шухляді блянки для паспортів, і я спробую пару з них дістати: один — собі, другий — жидівській дівчині.

Раптом двері відчинилися і вскочив... Ваня.

Він важко дихав, обличчя було червоне і спітніле. На пальті з розірваним рукавом бракувало всіх гудзиків.

Ось... вже... печатка арбайтсамту... — задихаючись, говорив він.

— Тепер уже не урядуємо... Прийдть о другій годині, — сказала Ганна Денисівна.

Я став благати: „Ганно Денисівно, я випишу йому зараз. Навіщо йому приходити вдруге?“

— Не заводьте тут своїх порядків. Ідть обідати. Я замикаю бюро.

* * *

Після обіду, коли я нарешті взявся до Ваніного паспорта, знову трапилось непередбачене й несподіване.

Прийшов Ванін знайомий.

— А, Ваня, і ти тут? Ну, як справи? Пашпорта дожидаєш? Але ти ж не туди прийшов, хіба тобі тут треба пошукати? Це головний реєстраційний пункт, для центральних вулиць міста. А ти живеш десь на Чортонхаловці, тобі треба на Громилівську вулицю, на пункт „Д“.

На щастя, Ганна Денисівна нічого не чула. Я сидів за своїми паперами і теж удавав, що нічого не чую. А серце стукотіло стривожено: цей тип обов'язково захоче подивитись на новий Ванін паспорт. Я мушу його якось звідси спровадити. Підіймаю голову і звертаюся до нього:

— Ви, властиво, в якій справі?

— Пашпорта мені, для дочки, дочка зараз, розумієте, захворіла, так чи не можна б, щоб без неї виписати? Я все розкажу, що вам потрібно.

— Принесіть посвідку від лікаря, що вона хвора, і тоді випишемо. Або можна навіть не від лікаря, а від управителя дому.

Мені здавалось, що справу врятовано, що він побіжить до лікаря, але ні, він підходить до Вані і говорить, говорить...

Поклавши Ваніного паспорта під папери, я переписую щось непотрібне. Обурення моє росте. Я вдруге підіймаю голову:

— Любий пане, ви заважаєте мені працювати. Ідть собі до свого лікаря, та поспішайте, бо ми закриваємо канцелярію о четвертій, і ви не встигнете.

Багатослівне прохання вибачити, багатослівне прощання з Ванею — і тип зникає.

* * *

І ось все вже готове.

Намагаючись удавати з себе спокійного і безтурботного, підходжу до Ганни Денисівни — за печаткою.

Цікаво було б мені бачити, який я тоді мав вигляд, чи не зраджувався я сам, чи добре володів собою, чи не можна було помітити, що в душі моїй діється.

Знаю тільки, що Ганна Денисівна нічого не помітила. Вона взяла в мене паспорта переглянути. А що, якби їй спало на думку перевірити відповідність означених в документі прикмет з прикметами Вані, що сидить біля відчинених дверей реєстраційної кімнати? Що з того вийшло б? Ваня мав високий зріст, кругле обличчя, темне волосся, карі очі. А в паспорті записано: середній, обличчя м'яке, очі сіро-блакитні.

Ганна Денисівна кладе паспорта на стіл і прибиває печатку. Печатка виходить бліда і догори ногами. Ганна Денисівна наливає чорнила на штампову подушку, міцно притискає до подушки печатку і прибиває її вдруге на те саме місце.

Дві відбитки зливаються в одне, і на папері не можна нічого розібрати.

Керівниця довго думає і тихо каже:

— Випишіть йому другого паспорта. Цей уже зівсутий.

Я сів писати другого паспорта. А щось підгонило мене, кричало мені: „Швидше, швидше!“ Нарешті готовий і цей паспорт. Ось уже й печатка прибита. Я підходжу з ним до свого столу і похапцем виправляю: з Олександра роблю Олександром, з Руссе — Руссін, з 1915 року народження на 25-й. Марія Федорівна здивовано дивиться, що я роблю. Але нехай. Віддаю паспорта Вані і кажу тихо:

— Чекай на вулиці, зараз вйду.

Марія Федорівна чує і питає мене:

— Це ваш приятель?

Кажу „так“ і звертаюся до Ганни Денисівни:

— Мені треба сходити в одне місце. Я за пів-години вернуся.

Відповідь така, як треба було й ждати:

— Ніяких блукань в службові години.

— Ну, то я йду без дозволу.

* * *

Стоїмо у великому жактівському будинку, біля кімнати ч. 8.

Тут вона живе, ця дівчина з сіро-блакитними очима, ні, мабуть, тут вона жила, бо двері замкнені, і ніхто нам не відчиняє.

— Може вона боїться відчинити?

— Може її тепер немає дома?

— Може вона втекла, десь заховалася?

Тільки не наважується ніхто з нас вимовити останнього „може“: — Може, вона вже там, де її мати?

Стукаємо до сусідів. Відчиняє якась розпатлана і боса жінка. Я говорю їй:

— Ми службовці міської управи. Нам потрібно бачити Ірину Васяльєву. Чи не можете сказати, де вона?

Сходіть на Глинище, там і побачите.

Двері з щекотом зачиняються.

— Ваня, а де це Глинище?

— За містом, де німці жидів розстрілюють.

* * *

Щоб перевірити вістку, ми звернулись до другої сусідки. Вона розповіла про все: як заарештували матір Ірини; як дівчина плакала, як перелякалась вона вчора, коли прочитала дома в своєму паспорті, що її трактують як жидівку. А сьогодні, недавно, тількищо, не пройшло ще й години, прийшли німецькі жандарми і забрали її. Вже вона, мабуть, не вернеться.

Я більше не заходив до місця своєї праці.

В нашому паспорті я знову переробив Олександру на Олександра, 1925 рік на 1915, а Руссін на Руссе, сховав його в кишеню, взяв у торбинку денну пайку хліба та трохи сухарів від Вані, поклав туди ж книжку поезій Сологуба, подякував Петрові Матвійовичу і його дружині, попрощався з Ванею і пішов на захід, хворими своїми ногами несходимо землю нашу міряючи.

ІВАН ВОЛОШКО

Полісся

Майнула молодість, як дим, —
Я попрощав тебе, Полісся...
Чи Ти побачиш хоч сліди
Моїх пісень у Чорноліссі?...
Прости мене, що я, твій син,
Тебе так вирікся, покинув!
Що проміняв Твої низи
На ці альпійські верховини,
Як приймеш Ти, я повернусь —
Колись минеться лихоліття!
Хотів би весну хоч одну
Твоїм подихати повітрям!
Я покохав тебе навіть, —
Усе, що було, є і буде:
Бо тужу вже не перший рік.
О, ні, ніколи не забуду
Той очерет, що мені був
В болоті, в плавнях, за колицку,
І ту хатину, рідну, низьку,
Що явір віттям пригорнув,
І ліс зажурений, стрункий,
Його красу, його привілля,
Живиці запах той терпкий,
Який люблю до божевілля...
Згадай но, друже, місяць май,
Коли розквітнуть верболози:
Дівчата з співом йдуть у гай,
І в бір несуться відголоси,
А там, за гаєм, ліс і синь,
Безкрая далеч, пущі бору,
Вузьким переткані узором
Річок, доріжок і рослин...
Або десь нивка серед пущі,

Розвислі з дуплами дуби.
І бджілки носять мед пахучий,
Воркочуть дикі голуби...
І десь орли у простір кличуть,
Ширяють в синяві небес,
Чатують з клекотом добичу
У нетрях пущ її та плес.
А прийде вечір ← попливуть
Легкі, розкуйдені тумани,
Твій зір невільно прикують
Якісь незбагнені омани...
Полісся рідне! Хто не знав
Тебе, не бачив — не повірить!
Тебе ніхто ще не поміряв
І чарів тайн не розгадав!
Хіба лиш той, що в нім родився,
Хто полюбив і покохав,
Повстанцем УПА охристовся,
У нетрях бору ночував...
Лише отой може збагнути,
Всі чари випити до дна.
О, я не можу вас забути,
Я б вас на рай не проміняв
Ті зорі, місяць, тихі ночі,
П'янкі концерти солов'їв,
Марійки, Гапки карі очі
І тихі шепоти гаїв.
Весь чар принад я знаю змалку:
І рай, і ліс, і бору шум,
І пісню й свист в човні рибалки,
І всю прозорість, ясність дум.
Без слів, без мови зачарує
Тебе стрункий, упругий стан,
Хтось до безтями зацілує
Очами - зорями оман...
Усі думки, усі пісні,
Все раптом вихором спливає.
І сам не відаєш, не знаєш —
Чи то у яві, чи у сні...

ТОМАС ГАРДІ

ЕПІЗОД

(Закінчення*)

В десять хвилин пізніше паровик покинув гавань. Баптиста мала ще перед собою чотири - п'ять годин, заки мала розповісти про свою несамоовиту історію.

Коли Пензефір і докільний краєвид сховалися вже за островом св. Климентія, Баптисті здався її одноденний чоловік, що з'явився, як метеор, і зник, як метеор, якоюсь зовсім нереальною постанню. Вона була вже з годину на паровику, але її стан, наче б вона була в якомусь трансі, тривав далі. Вона зовсім не помітила містера Геддегена, який теж був на паровику. Раптом вона побачила його і вже в останній хвилині, майже зовсім підсвідомо, стягнула з пальця шлюбну обручку.

— Го-го! Ото ж то й є! Я не хотів вам заважати. Насамперед я подумав собі: чи вона мене не бачить, чи не хоче бачити? Але потім я подумав собі: чого спішитися? Незабаром вона матиме досить нагоди бачити мене. Маю надію, що ви зовсім здорові, моя дороженька?

Це був здоровий і свіжий чоловік у віці біля п'ятдесят п'яти. Колір його лица вказував, що він усе своє життя провів серед скель і на бережжях малого острова. Він витягнув усі чотири чверті свого обличчя в приязну усмішку і простягнув їй багатозначно свою руку.

— Я був дуже неспокійний за вас, тимто й вийшов назустріч. Але що за глупий випадок, що ви не потрапили на паровик і не приїхали ще в суботу? Ваші батьки хотіли вам писати про зміну пляну їзди паровика, але в останній хвилині забули. Правду казавши, це я повинен був повідомити вас про те своєчасно, але я мав багато клопоту з одною справою, яку хотів полагодити, щоб мати вільний наступний тиждень. Тому я довірив цю дрібничку вашому батькові. Але все вже в найбільшому порядку, це вже не має значення, і я думаю, що ви не дуже сердиті з того приводу. А втім, якщо б

*) Початок у ч. 4-5 „Літаврів“.

ви воліли не розмовляти тепер зі мною, тобто, я думаю, як вам трохи ніяково перед чужими людьми, то скажіть сміливо. Я відійду набік, доки не приїдемо додому.

— Дуже вам дякую! Я справді трохи втомлена.

Він кивнув, добродушно усміхаючись, головою і зараз же став віддалік та почав розглядати комин. Якісь дві жінки з Джайент Тавн, які це бачили, почали хихотати. Само собою зрозуміле, що про Баптистине весілля знали майже всі на Марійських островах. Баптиста, що трохи на цей глум зачервонілася, покликала містера Геддегена назад і намагалася, скільки могла, розмовляти з ним в приязно-байдужім тоні.

Було вже майже зовсім темно, як вони заїхали до пристані Джайент Тавн, де Баптисту очікували батьки і деякі сусіди та приятелі. Батько тримав у руці ліхтарню. Мати дала їй пізнати, що вона дуже журилася її спізненням, але тепер тішитися, що все скінчилося добре.

Пані Туссен пішла з дочкою вперед, а батько й містер Геддеген, завзято балакаючи, ішли за ними.

— Так, дитинко, я справді дуже тішуся, що ти щасливо приїхала. В мене вже все готове і так старанно приготоване, що, на правду, якийсь хіба поганий випадок міг тобі перешкодити зробити той останній крок, на який ти, уповаючи на Бога, рішилася. І лише кілька кроків ти будеш мешкати від своєї матері — чи це не є велике щастя для нас? Я дуже тішилася, коли ти мені писала, що дотримавш даного слова. Так і повинно бути, моя дитино, дане слово мусить бути для тебе святе.

Серед таких повчань вступила Баптиста до батьківського дому, а батько й містер Геддеген прийшли зараз за нею. Тон матері був такий повчальний, що Баптиста почувала себе зовсім неспроможною порушити справу, яка їй лежала на серці.

Вона пішла нагору до своєї кімнати, щоб скласти свої речі, а мати залишилася внизу, щоб зайнятися приготуванням вечері й завітрянського святкового обіду, який своїм незвичайно великим вибором паштетів, від рибачого почавши, а на бурячанім скінчивши, викликав загальний подив.

Опинившись сама, Баптиста сіла і втупила очі в порожнечу. Але заки вона встигла зняти капелюха, її вже покликали вниз.

— Йду вже! — крикнула Баптиста, скочила і почала швидко передягатися. Зараз же й зійшла вниз.

Там уже було декілька приятелів її батька й містера Геддегена. Вони вмовляли в неї, що їм було дуже прикро з приводу того, що вона не потрапила своєчасно на паровик.

Вечера пройшла всім, окрім Баптисти, в досить веселому настрої. Вона була б найрадше залишилася на самоті, але про це не могло бути й мови; і розказувати тепер про те, що її весь час мучило, було ще більш неможливо, як перед тим, коли вона ступила на поріг батьківського дому. Всі довкола, люди й речі, мале й велике, були певні, що вона тільки тому приїхала додому, щоб вийти заміж, а вона не мала ніякої-сінької нагоди спростувати цього.

Коли Баптиста трохи згодом опинилася знову сама в своїй кімнаті, справа її стояла й далі на тому ж місці: вона вступила до батьківського дому і хотіла багато дечого сказати, але дотепер не сказала ще ні слова.

Їй ставало щораз виразніше, що тепер, відколи Чарлз не живе, вона не має ані трохи енергії і не має більше сили виявити те, що мало бути відоме само собою, якби не трапилось було нещастя. І так, заки прийшла північ, виникло рішення: її історія залишиться навіки таємницею. Це не впливало з її внутрішнього переконання, наче б це був найправильніший вихід, але вона почувала, що не зуміє перемогти себе, щоб скласти таке жахливе зізнання. А вкладати весілля в ту хвилину означало б те саме, що викликати в Джайент Тавн розворушення, рівнозначне хіба з вибухом вулкану. Така втомлена, розбита й схвильована, якою вона була після переживань того дня, не мала ані трохи сили в собі до такого рішення. Бо хіба можливим було тепер відкинути містера Геддегена, не подавши причини? Виходило, отже, що її весілля з містером Геддегеном мусить відбутися так, начеб минує взагалі не відогравало ніякої ролі.

Прийшов ранок. Події останніх днів здалися їй відірваними від її теперішнього буття більш, як колинебудь дотепер. Відколи перебувала в новому оточенні, з нею сталася така переміна, що вона пригадувала Чарлза радше з жахом, як із любов'ю. Коли прокинулася, могла чути, що батьки її поралися внизу з усякими справами. Проте, вона встала швидше, ніж дійшов до неї трохи шорсткий голос матері:

— Баптиста! Час би вже вбиратися. Містер Геддеген буде тут за чверть години. Він заглянув сюди на хвилину і сказав, що йде до церкви подивитися, чи там усе в порядку.

Баптиста встала, виглянула крізь вікно і... піддалася неминучості.

V.

Містер Геддеген простив своїй дружині холодну поведінку в час і після шлюбу; він же прекрасно знав, що вона тільки по довшій надумі рішилася на цю добросусідську тран-

сакцію. І він був настільки мудрий сказати собі, що яке б не було відношення Баптисти, то по якихось шести місяцях справа, напевно, укладеться так, як і в усіх інших подруж. Це його заспокоїло.

Ще один удар мусіла пережити заглиблена в свої думки Баптиста в деяку годину, після шлюбу, коли почула, як її чоловік сказав по обіді до батька:

Я думаю, що о другій годині ми вирушимо. А що маємо сприятливий вітер, то десь на шосту будемо в Пензефірі.

— Що, ми їдемо до Пензефіру? — запитала Баптиста. — Я нічого не знаю про те.

— Ти не говорив їй нічого? — запитав батько зятя.

Виявилося, що внаслідок спізненого приїзду Баптисти в поспіху забули між іншими справами і цей плян виявити Баптисті. Але Геддеген був переконаний, що кожна подорож справить їй тільки приємність, а до Пензефіру й околиць, то й поготів.

Вона була так сильно збентежена цією новиною, що її чоловік готовий був добровільно зрезигнувати зі свого пляну, хоч за цілий рік він не мав ні одного вільного дня поза островом. Але зараз же прийшло їй на думку, що й залишитися в Джайент Тавн не було для неї можливим. Така глуха місцевина мала те до себе, що всі мешканці почувалися наче однією сім'єю і, розуміється, при такій нагоді жадібно шукали приводу до критиканських зауважень, що вже не раз приносило новозаміжнім жінкам великі неприємності.

Оце все й передумувала Баптиста, яка мала дуже особливі причини зійти з дороги сплетням, і тому змінила свою думку та й погодилася зробити з чоловіком пошлюбну прогулянку до Пензефіру й околиць. За якусь годину вони й пустилися на сусідовому вітрильнику до столиці їхньої області.

До Пензефіру заїхали без особливих пригод. Попрощавшись з Женюном, на вітрильнику якого їхали, вони попленталися вздовж пристані. Була маломовна, холодна й слухняна. Геддеген мав намір відвідати Плімавт, але того дня хотів залишитися в Пензефірі. Першою їх справою було вишукати кімнату для нічлігу, але саме тут вони мали немалі труднощі, бо з різних причин, а зокрема з приводу гарної погоди всі гостинниці в найближчому докільлі були переповнені різного роду прогульковцями й подорожніми. Вони довго шукали, аж врешті знайшли один заїзд, щоправда, дуже скромний, зате в такому ж догідному місці, як і інші краці готелі в м.сті. І саме цей заїзд був на диво майже зовсім порожній. Уважливий старший пан був переконаний, що Баптиста одержала

досить мистецьке виховання, якого, на жаль, йому самому бракувало, тимто й рішуче обстоював думку, що в таких обставинах конечно треба мати кімнату з „гарним видом“ (вислови ці він не раз чув від подорожніх). Саме тому він дуже допитувався в господині про кімнату на першому поверсі, яка, як бачив, мала щось у виді критої веранди, звідки можна було мати отакий саме „гарний вид“.

По деякій надумі господиня сказала, що саме та кімната, на жаль, уже зайнята, але він може мати сусідню або якунебудь іншу в тому домі.

— Пан, що займав ту кімнату, завтра виїде, і ви зможете тоді переселитися, — додала вона, коли містер Геддеген дуже вагався брати сусідню і не таку комфортну кімнату.

— І ми теж завтра їдемо, то й не будемо потребувати вже кімнати, — відказав Геддеген.

Готелярка, одначе, за всяку ціну не хотіла відпустити їх від себе. Вона буде пробувати намовити того пана перейти до іншої кімнати, що була такої ж величини, як і ця, хоч з вікна нічого особливого не можна побачити.

Ну, то як йому, напевно, не залежить на „гарному виді“, то... сказав Геддеген з міною людини, що вихована в мистецькому смаку, яка знає ціну такому „видові“.

— О, ні, йому напевно не залежить на тому, — відповіла. — Я можу вас запевнити, що ви одержите ту кімнату. Чи могли б ви вийти на якоїсь півгодини на прохід, а я тимчасом приготувала б кімнату і сказала б занести ваші речі та приготувати чай.

Ця пропозиція сподобалася простодушному купцеві і він вийшов в дружиною до міста. Неспокійна Баптиста вела чоловіка в протилежну сторону від тієї, куди йшла попереднього дня в іншому товаристві. На її блідому обличчі містер Геддеген міг би був виразно читати, як дуже вона жалув.

Вона використала якусь хвилинку, коли її чоловік, зайшовши з нею до одної крамниці, відвернувся від неї на мить, і запитала продавця, чи не чув він чого про того чоловіка, що, купаючись, утопився.

— Так, хвиля викинула тіло на берег, — сказав продавець і з тим подав їй газету, показуючи на заголовок, надрукований жирним шрифтом: „Якийсь учитель утопився під час купання“. В тій хвилині, одначе, чоловік знову підійшов до неї, і вона перервала розмову. Вона була б, зрештою, продовжувала її дальше і не боялась викликати будьякого підозріння, але цього й так було вже забагато на її зовсім людські нерви, які вже більшого напруження не могли видержати.

ти. І коли полагодили якісь дрібні справи, вона майже вибігти з крамниці.

— Чого так спішишся, моя дорогенька? — запитав Геддеген, намагаючись додержати кроку.

— Чи я знаю, я не люблю задержуватися в крамницях, — простогнала з запертим віддыхом.

— Але ж ми й не мусимо цього робити, — відказав він. — Сьогодні там і так дуже задушливе повітря. Ходімо краще випити наш чай.

Коли вона вернулася до гостинниці, кімната, якої так дуже прагнув Геддеген, була вже для них приготована. Це було щось на вигляд спальної і гостинної кімнати; на веранді стояв чисто накритий і прикрашений квітами стіл, на якому був приготований чай. Вони посідали в вигідні й гарні крісла та почали попивати гарячий чай в червоному світлі заходячого сонця. Однак, Баптіста зовсім не звертала уваги на коштовний вид, що його добуто було тільки для неї, не зважаючи на кошти. Вона блукала очима по кімнаті і зупинялася розгублено то на дверях, то на стінах, то на столі, то на інших предметах, не задержуючись довше ні на чому.

Раптом вираз її лица змінився. Її очі начеб закаменіли і стали непорушні, як очі пташки, що нагло побачить перед собою вужа, та звернені були до дверей. Там висів на гачку якийсь капелюх — точнісінько такий же, як носив Чарлз. Вона добре пригадувала цей капелюх — він мав особливий колір і форму. Та, коли помітила за стязкою капелюха залізничний квиток, вона була певна, що це тільки його, Чарлзів, капелюх. Аджеж це був той самий квиток, що його Чарлз устроїв туди на її очах.

Вона почала тремтіти, дзвонити зубами й мимрити щось незрозуміле. Чоловік скочив і запитав:

— Що тобі? Може тобі погано? Принести щось?

— Трохи англійської соли, — відповіла швидко й розпучливо. — Можна дістати в аптеці, де ми недавно були.

Затурбований старий добродій вхопив свого капелюха, що лежав у кутку на столі, і вибіг, не помітивши іншого на гачку, сходами вниз.

Залишившись сама, Баптіста тупо вдивлялася в двері. Врешті прокинулася і нервово задзвонила. З'явилася якась чеського вигляду сільська дівчина.

— Капелюх! — ледве вистогнала Баптіста й показала рукою на двері. — Це не наш!

— О, так, я його зараз заберу, — відказала швидко дівчина. — Це іншого пана?

Вона була страшенно збентежена й швидко забрала капелюх з кімнати. Але Баптіста завернула її нагло й запитала:

— Іншого пана? Якого іншого пана? Кого маєте на думці?

— Маю на думці того пана, що відступив вам кімнату і перейшов до іншої, до сусідньої.

— Як можете таке говорити! Я мусіла б чути, якби він був там, — сказала Баптіста, почувуючись уже досить сильною, щоб довести дівчині очевидну неправду її слів.

— Але ж він є там, — настоювала дівчина.

— Все ж таки цікаво, що його там не чути, — сказала Баптіста, даючи зрозуміти дівчині, що вона проглянула її вже наскрізь.

— Мені здається, що його й не може бути чути, — сказала дівчина.

Баптіста почувала, що її серце нагло завмерло з жаху, наче б його схопила якась льодова рука. Враз прийшло їй на думку, що між поясненнями дівчини і подіями, що розігралися вчора на її очах, мусить бути якийсь зв'язок.

— Чому не може бути його чути? — запитала слабим голосом.

Дівчина дивилася на неї, не знаходячи ніякої відповіді. Врешті запитала боязко:

— А не скажете ви господині, коли я зраджу вам таємницю, мадам?

Баптіста обіцяла мовчати.

— Бо він неживий, — сказала вагаючись.

— Ох! --- вистогнала Баптіста й закрила руками обличчя. — Отже, він був дотепер у цій кімнаті?

— Так! --- сказала дівчина, якій зовсім зрозуміле було зворушення Баптісти.

— Я казала господині, щоб вона не робила цього, бо це несправедливо промовчувати перед гостями такі речі, особливо ж, коли йде про мертвого. Але вона думала, що мрець не був хворий на якусь заразливу хворобу, а вона, бідна готельярка, вже й так має багато шкоди: ніхто сюди не приходив, відколи принесли утопленого, тоді як інші гостинниці переповнені. А коли ваш чоловік конечно хотів мати цю кімнату і в супротивному випадку був би, мабуть, пішов звідця, то хіба ніхто не може брати її цього за зле, коли вона рішилася не наставляти себе більше на втрату. Але ви не скажете їй, що я зрадила вам таємницю, правда, мадам? Обидва ліжка свіжо застелені, а що комісія прийде аж завтра, наколи ви вже виїдете, то ви, як чужі, взагалі про те не довідаєтесь, думала господиня.

Кроки Геддегена, що їх було вже чути на сходах, перервали дальшу розмову. Баптиста змогла ще зробити слабкий знак рукою і запала в якесь таке безвладдя, що зовсім не була спроможною щонебудь говорити. Дівчина швидко вийшла, а ввійшов містер Геддеген, несучи англійську сіль та інші медикаменти.

— Вже тобі трохи краще? --- запитав.

— Я ненавиджу цього готелю! --- скрикнула майже в тій самій хвилині. --- Я тут довше не видержу.

— І це справді все, що тобі бракує? --- запитав чоловік сердито (і вперше він показав себе з того боку). --- О, боги безсмертні! Цього справді вже забагато, щоб можна спокійно стерпіти, Баптисто! Гнати мене вздовж і впоперек по місті на те тільки, щоб потім сказати мені отаке. Що тобі не подобається кімната, за яку я так побивався і так дорого заплатив! Хай це чорти беруть! Але я не хочу тепер у цій хвилині нічого більше говорити, якщо й ти не будеш настоювати, щоб ми ще тепер звідси перебралися. Ми ж взагалі в таку пізню пору ніде не знайдемо якоїсь пристойної кімнати --- ти не знаєш, що всі готелі й гостинниці в місті переповнені всяким сумнівним народом, тоді як тут спокійно, як у гробі, тобто хочу сказати, як у лісі. Отже, кажу тобі, будь задоволена, а завтра ми, на всякий випадок, виждемо так рано, як сама схочеш.

Баптиста не сказала нічого. Найпростішою і найпевнішою розв'язкою було б сказати чоловікові, що в сусідній кімнаті лежить небіжчик, якого недавно перенесли туди з їх кімнати, але порушувати цю тему в такій саме невиразній формі здавалося Баптисті зовсім неможливим. Якийсь невиразний жах опановував її щораз більше. Її спараліжований дух чіплявся одної думки, що тепер вона в ганебній самопосягати мусить спати коло мертвого й живого чоловіка одночасно, і якась диявольська сила змушувала її постійно про це думати.

Та так вона й перебула ту ніч між двома чоловіками, за яких вийшла заміж --- між Геддегеном і Чарлзом Стівом, від якого була відділена тільки стіною, при якій стояло її ліжко.

VI.

Прошло три дні від того часу, і спогади про переживання пошлюбної ночі вже трохи затерлися. Була десята перед полуднем. Баптиста була хвора --- не так може в звичайному або взагалі в якомусь означеному розумінні, як вірніше вона знаходилася в якомусь такому особливо небувалому стані на-

чеб отупіння або що, з якого вирвати її можна було лише з неабияким трудом і то на те тільки, щоб вона сказала за дедве кілька слів. На всі запитання вона відповідала постійно, що чувається зовсім добре.

Їх подорож, як така, була властиво помилкою. Вони заїхали були аж до Фальмавгу, але тут він піддався її проханню і погодився вертатись додому. Хоч-не-хоч вони мусіли переїжджати через Пензефір, і саме тепер вони прибули знову до тієї місцевости.

В потязі вона прочитала в якійсь місцевій газеті урядове повідомлення про розслідування нещасливого випадку і звідти ж довідалася, що похорон відбудеться в п'ятницю в Редрутін, в родинній місцевості втопленого.

Прочитавши це повідомлення, Баптиста вже більше не протестувала проти того, щоб задержатися в Пензефірі, але твердо домагалася пошукати іншої кімнати. Тепер вона ставала трохи спокійніша і більше опанована. Навіть більше, вона стала нараз начеб зовсім опанованою людиною і заявила чоловікові, що, коли матиме більше часу, вона хоче зробити довшу прогулянку.

— Поробити деякі закупи, правда, моя дороженька?

— Так, частинно, --- відказала, --- і я думаю, що для тебе найкраще буде залишитися дома і трохи відпочити після цієї втомливої подорожі.

Він погодився, і вона вибралася в дорогу. Перші її кроки повели її, як вона сказала, до одної крамниці, а власне до одягової крамниці. Тут вона купила собі, без довшого вибирання, чорний капелюх із чорною заслоною і того ж кольору суконку. Чорний плащ вона мала на собі. Продавець запакував речі і хотів одіслати їх до готелю, але Баптиста заявила, що візьме з собою. Потім узяла пакунок під пахву і пустилася до залізничної станції, де взяла квиток до Редрутін.

Виявилося, що Баптиста, коли одубиняла минулих днів трохи минуло, спромоглася на певне рішення. А що їй було ясно, що вона не повинна руйнувати щастя свого теперішнього чоловіка непотрібними признаннями, вирішила, йдучи за сліпим і нерозсудним, але дуже жіночим почуттям пристойности, бодай цим примітивним способом виконати свій людський обов'язок, не робивши тим нікому ніякої прикрости.

Вишукавши спеціально порожнє купе у вагоні, вона в часі їзди переодяглася і висіла в Редрутін в купленому в Пензефірі жалібному одязі. Інші речі залишила на станції в зберігальні. Оглядаючись на всі боки, пішла зі станції в напрямі невеличкого горбка, з якого могла добре бачити цвинтар.

Доходила друга. На вулиці появилася похоронний похід. Вона пустилася за ним, і, коли похід проходив цвинтарну браму, непомітно приєдналася до нього.

Окрім кількох рідних Чарлза, за домовиною йшло багато сусідів, знайомих і цікавих, які довідалися про похорон з місцевої газети.

Баптиста пішла за ними до каплички, а потім до гробу. Коли відправа скінчилася, Баптиста підійшла до ями і кинула на домовину в'язаночку квітів незабудьок, які держала під плащем. За кілька хвилин вийшла з цвинтаря. О п'ятій годині була вже знову в Пензефірі.

— Ти страшенно довго забарилася, — сказав чоловік сердито. — Я дозволив тобі найдовше одну годину, моя дорогенька!

— Мені треба було довше, ніж я думала, — відповіла вона.

— От, не оплачується сперечатися про це. Хай чорт бере, але ти виглядаєш така втомлена й розбита, що я не маю совісти прочитати тобі „отченаш“, як я зразу задумував.

— Я і втомлена дуже й розбита, Дейвіде, вір мені. І ми таки поїдемо завтра додому, правда?

— Напевно! І, як Бог pomoже, ніщо нас не здержить від того, — сказав містер Геддеген так рішуче, начеб він ледве чекав кінця цих медових місяців. — Найпізніше в понеділок уранці я мушу бути в своїй крамниці.

Вони поїхали найближчим паровиком, що перед полуднем другого дня відплив з Пензефіру, і в кілька годин пізніше вони були вже в Джайент Тавн.

Від тієї хвилини, коли Баптиста ступила на свій острів, їй стало так, наче б якийсь стокілевий тягар звалився їй з плечей. Чоловік думав, що причиною цієї зміни є вплив свіжого повітря на острові, бо вони досить довго мусіли вдихати повітря прибережних околиць. Але як там справді і не було, Баптисті дійсно вернувся в дуже недовгому часі її давніший спокій, при чому не без впливу було й те, що недалеко, все таки, жила її мати. Своє становище вона зуміла потрактувати досить холоднокровно і в короткому часі привикла до того, що її називали місис Геддеген.

Переклав Б. Николин.

М. ОРЕСТ

Дуби

(З циклу „Дар деревам“)

Вінчаючи осяйні краєвиди,
Дуби стоять, — величність і краса,
І на собі, немов кар'ятиди,
Несуть омиті миром небеса.

Піду до них, до праотців, і сяду
При корені деревних скель. Свої
Виконуючи лагідні обряди,
Віддамся я маріння течії.

Зеленоверхі таїні палати!
Про сущого незнаний первовік
В солодкім прагненні його спізнати
Смирено вас питає ученик. —

Але мовчить, впиваючи погоди
Чар сонячний, дубів живий вівтар
Про передниннішні буття походи —
І тільки лепет вищої свободи
Шле з верховіття: свій найбільший дар.

ОЛЕКСІЙ САЦЮК

ПОХМІЛЛЯ БОГІВ

I.

На шліфованих вінцях пробірки, в якій зосередився зір і вся істота професора Кронта, тихо, скрадливо сів сонячний промінь, що відбився десь від протилежного вікна університетського будинку. Промінь сидів тихо, м'яко, безшелесно, але китиця волосся над замисленим чолом професора заграла сріблясто-голубими огниками і немов заворушилась. З чола поволи спливла замисленість, лагідно розсунулись дві зморшки, що чіткою паралеллю пробігали поміж стиком сивих брів, і професор підвів голову.

Посміхнувся.

Ласкаво, привітно посміхнувся професор Кронт, бо любив сонце. Любив його теплоту всеогріваючу, любив ясність всеосвітну, що незчисленими потоками ллється в бездонність усесвіту; любив самовітну грайливість проміння, що передивається безліччю кольорів; любив ту силу невичерпну, що творить життя.

Посміхнувся професор Кронт до тихого променя, і його усмішка була такою ж ласкаво-привітною, як і двадцять років тому, коли він уперше сів за оцей лябораторний стіл, повний різних пробірок, екстрактів, препаратів, що густо обступили припорошений старістю мікроскоп. Тоді якраз уперше пополудневою порою розсипалось сонце по його столі і засміялось тисячами дрібних промінчиків. Засміялось зовсім так само, як і сьогодні.

В одній хвилині пробігли уривками картин спогади перед очима, встали напоєні надією дні: і ці — недавні, і ті — давноминулі, з сивиною на скронях. Дні ясні, дні невтомної праці, що метеорно промайнули, як у чудовому півсні. І встане перед ним ще не один день — устануть їх довгі фаланги і пройдуть через затишні кімнати лябораторії. І роки промчать...

Але в їх череді вже йде його день, день розкованих мрій. Він бачить його крізь промені сонця...

— Він прийде, я вірю! — у голос подумав професор.

— Він скоро прийде, — наче м'яким відгомном озвалося з сусідньої кімнати.

Професор знечев'я здригнувся, але за хвилину — зовсім зрівноважено й спокійно:

— Що ви сказали, Зоріянно?

Що асистент Мадей зараз прийде. Ви ж питались про нього, професоре?

— Питався? — здивувався професор, та нараз спохватився. — Ага... так, так, питався. А що ви зараз робите? Кінчаєте аналіз? Ну, добре, кінчайте, кінчайте. Завтра приступимо до нового досліду. Чи все приготували?

Зоріянна, не відриваючись від своєї роботи, уважно відповідала на кожне запитання професора.

— І кроликів щепили?

— Так, професоре, щепила.

— Чим?

— Кронтіна віталіс 0,5.

— Вписано?

— Вписано.

Зашелестіли листки великої книги, і по короткій павзі Зоріянна однотонно, майже механічно кинула низку непов'язаних слів, цифр і досить довгий чотирицифровий номер.

Професор хвилинку подумав, уважно перевірів у думках і, повівши долонею по замисленому чолі, сказав немов про себе:

— Добре.

Його зір, повний задуманости, лагідно пересунувся по лябораторному столі і зупинився на фасаді старої бібліотеки, що замикала в одну гармонійну цілість ліве крило великого комплексу університетських будинків.

Саме в цей час сонце теплотонними опаллями розлилось на одній половині фасади, а другу скісно тінювали сизаві фіолети, кинуті рогом сусіднього будинку. Глибокі світлотіні приємним контрастом лягли на чудовий барельєф античного змісту і наче гойдалися на струнких колонах, що нагадували коринтський стиль.

Краса цього архітектурного твору, гра барв на фасаді, два темнолисті кипариси, що стояли при вході, мов зажурені ченці, — усе вливалось в душу професора Кронта несказанною тугою, що кликала і вабила в майбутнє. Хвилево забув за працю і, поринувши в думках, не чув навіть, як згодом заша-

руділи по м'якому хіднику кроки асистента Мадея, як інколи дзенькнула в сусідній кімнаті пробірка або долинув притишений гомін. Але за хвилину розсунулась паралель чітких рисок поміж бровами, і він наче відчув дотик чийогось зору. Хтось немов стояв за ним і терпеливо чекав.

Професор злегка повернувся і промовив з теплим спокоєм:

— Слухаю вас, Зоріянно.

Прошу оглянути реактиви, професоре, — тим же спокійним тоном відказала Зоріянна.

— Зараз огляну, — і згодом додав: — Почекайте хвилинку.

В темних очх асистентки заблисло зацікавлення й одночасно здивування: чому професор її затримує і що має сказати?...

Але професор говорив наче не до неї, а до тої бібліотеки за вікном:

— Чи ви не ставили собі запитання, чому працюєте в моїй лабораторії та проводите дні вашої молодости в цій одноманітній і, можливо, не цкавій обстанові? Чи не підкрадається іноді до вас безнадійність і зневіра? Кажете — ні?

Його допитливий погляд на мент зустрівся з поглядом Зоріянни.

— Кажете — ні? — повторив замислено. — Я вірю вам. Я вірю в той огонь, що запалив вашу душу і полум'ям зацвів у ваших очах. Так, Зоріянно, у ваших очах зацвів огонь. А коли раз у душі огонь займеться, він уже не гасне ніколи, хібащо душа перетле й обернеться в попіл. Ваша ж душа, Зоріянно, не спопеліє, бо ви полюбили працю, а праця — життя. За останніх два роки я побачив і переконався, що вас зогріває велика любов. Ви в моїй тихій лабораторії не ляборанткою, а фанатичною жрицею, що дбайливо, з побожністю піддуває жевріюче багаття спалахів правічних.

Професор міцно потис її руку.

— А тепер погляньте, Зоріянно, на он той будинок, сповитий повагою. Пригляньтесь, як сонце грає на його колонах, якою глибинню дивляться вікна, якою повагою дихають кам'яні стіни, що замкнули в собі неоцінені скарби вікв. Якщо інколи підкрадеться до вас безсонною черницею зневіра, ви йдіть туди, у ті мури, і душею пориньте в нескінченну симфонію людського духа, що пливе з пожовклих листків книжкових сузір. Ви там відчуєте суть життя, його силу, красу і подзвіння у вічність. І ваш дух розпливеться подзвінням, і не дасть вам спокою. Та цього не жахайтесь, бо неспокій, що тугою зринає в душі, веде в нескінченність горіння. І коли

вас полонить неспокій, то знайте: ви полюбили життя і зненавиділи смерть...

Професор ще довго говорив, а Зоріянна стояла натхненна й дивилась, як сонце цілувало темнолисті кипариси.

II.

Асистент Мадей щохвилини підкидав ліву руку на висоту нагрудної кишеньки, споглядав на годинник і за кожним разом нервово потріпував по лівій долоні новими рукавичками. На обличчі і в усіх його рухах було помітно схвильованість.

Це спостерегаи й причепурені панночки, що снувалися по доріжках і стежках парку. Тихцем зиркали на асистента і; здавалося, не одна з них радо бажала б відігнати від нього самотність. Але Мадей не виявляв до них найменшого зацікавлення, не мержив зором їх різнокольорових суконь, не ловив їх розміряних поглядів, за що інколи падало за ним, наче грудочка нечемної дитини, коротке, обірване слово „йолоп!“

Та асистентові було байдуже. Його думки заповнилися іншим: чому ще й досі нема Зоріянни? Умовлений час їхньої зустрічі минув давно, і він уже хвилин тридцять, о! не менше тридцяти хвилин проходиться алеєю каштанів, а Зірка не приходить... Починав утрачати надію, чи взагалі прийде. Уже й гнівався, прикушував верхню губу, але за хвилину опанував себе, бо не знав причини запізнення.

Походивши так ще деякий час, Мадей рішив сісти в трамвай або в таксі і відвідати Зоріянну вдома. Вдоволений такою думкою, попростував найкоротшою доріжкою до трамвайної зупинки, але, не доходячи до старого пам'ятника, що посеред парку заслухався в шум водограїв, почув за собою знайомий голос. Оглянувшись, побачив Зоріянну. Посміхнувся і з вимушеним спокоєм відповів на привітання:

— Добрий вечір, добрий вечір, — а по хвилині додав з притиском: — Чи не спізняється, бува, ваш годинник?

— Я спізнилася, знаю. Пробачте мені. Я поспішала і хвилювалася, що ви чекаєте, та ніяк не могла відірватись від праці, — нашвидку пояснила Зоріянна.

Звичайно, таке пояснення не могло не обурити Мадея! Бо хіба можна аж до вечора сидіти в лабораторії? Це ж безглуздя! Шкода здоров'я.

— Та й взагалі зрозумійте, Зірко, що намагання професора Кронта продовжити людині життя — це боротьба з вітьряками...

— Мадей, облиште цю тему! — різко кинула, стискаючи нервово торбинку.

Йї же прикро таке слухати! Це просто образливе! А Мадеєві аж ніяк не личить та навіть непристойно в подібний спосіб висловлюватись перед нею. Він же знає, що в Зіркі є свій погляд на ідею професора Кронта, в чому ніхто її не захитає і не зможе перекопати. Зрештою, якщо це боротьба з вітряками, то чому ж тоді він, Мадей, грає смішну роллю Санчо Панси? Це ж неблагогородно супроти себе самого і супроти професора!

— Адже вас ніхто не примушує працювати в лябораторії. Можете покинути, відійти собі. Навіщо працювати, не маючи віри в перемогу? Це ж нечесно, а для лябораторії — профанація!

— Але ж, Зірко, добирайте принаймні слів! — ображено бринів голос Мадея.

— Так, профанація! Лагіднішого слова не маю. Лябораторія — це мій храм, а ідея професора Кронта — моє божество. Ви ж про це знаєте і не соромитесь божество знешажати, бо в вашому серці немає огню. Але пам'ятайте, Мадей, що, хто в серці не носить огню, той безплідним деревом стоїть на розпутті, той найубогший з убогих.

— Зірко, ви мене ображаєте! — схвильовано перебив Мадей і нервовим рухом руки запросив її сісти, бо якраз наблизились до порожньої лавочки.

Уста Зоріянни покрились відцвітом іронії.

Мовчала.

Але десь поблизу забряжчав бляшаний сміх і, розбатовившись поміж дерев, хльоснув Мадеєві в обличчя. Дошкульним болем защеміло серце, збентежено забігали думки, щось похитнуло душу, і здавалося, — образа озветься бунтом. Та це була лише одна коротка мить, що огником спалахнула і погасла.

І, коли Зоріянна замислено дивилась у неокреслену точку понад голови закоханих пар, що снувались по зелених артеріях парку, Мадей уже зовсім спокійно глядів між віття дерев, де гоїдалися легкі сутінки вечора. Згодом повернувся лицем до неї, взяв руку в свої долоні і, зупинивши зір на її обличчі, стурбовано вибачався:

— Пробачте, Зірко... Я погарячився... Божества вашого я не хотів знешажити, а просто, сам утративши віру в можливість здійснення ідеї професора Кронта, я не можу зрівноважено дивитись на те, що ви з таким фанатизмом віддаєтесь праці в лябораторії і виснажуєте своє здоров'я. Я ж добра

вам бажаю, Зірко... Я ж хочу, щоб ми були щасливі... Хочу, щоб ми відчували щастя так, як ось ці молоді пари, що проходжуються перед нами.

— Прагнете жити не душею, лише інстинктом юрби... — іронічно зетавила Зоріянна.

Мадея знову щось кольнуло, дошкульно, глибоко кольнуло! Але стримався і спокійно зауважив:

— І до юрби треба прислухатись, Зірко, бо юрба — це широкий степ, на якому росте і бур'ян, і квіти, і буйний колос.

Зоріянна цього не заперечує, тільки хоче підкреслити, що юрба живе інстинктом і, піддаючись розпаленим пристрастям, ладна зруйнувати навіть своє щастя і заподіяти собі найбільшу кривду, розуміється, несвідомо. Але в неї взагалі слабе почуття свідомості вчинку. Лише одиниця, запалена великою любов'ю, здібна віддати всі скарби духа, всі сили і навіть життя, щоб принести справжнє щастя тому нерозгаданому сфінксові, якому наймення — юрба.

— Ви праві, Зірко. Я повністю поділяю ваш погляд, але про одно прошу вас: покиньте лябораторію, бо вона зруйнує ваше здоров'я.

Ударена такою пропозицією, Зоріянна рвучко повернула голову і насторожено перепитала:

— Що ви сказали?

— Прошу вас: покиньте лябораторію професора Кронта, — тихо повторив.

В його словах було стільки благання, стільки безнадійності й одночасно стільки самоупокорення, що Зоріянна навіть не спалахнула гнівом, тільки подумала хвилинку і лагідно відповіла:

— Ні, Мадей, цього я не можу зробити.

— Благаю вас, зробіть це для мене — для нашого спільного щастя...

Ні, цього вже досить! Зоріянна обурена! Вона сьогодні просто не розумів Мадея. В нього якісь дивні пропозиції! При чім тут їхнє щастя, або в чім він убачає загрозу для нього? Невже, на його думку, праця в лябораторії може притьмити або знівечити їхнє щастя? І невже він гадає, що вона, покинувши лябораторію та замкнувшись у мішку чотирьох стін, відчує повноту щастя?

— Ні, Мадей, для мене ваші стіни були б завузькі. Вони мене гнітили б і наводили б меланхолійний спокій, якого я найбільше боюся. Я ж від дитинства ношу в своїм серці неспокій, що бунтом, що пташкою б'ється і рве мої груди. Він

відгомоном срібно-тужливим кликав і кличе мене в незабгненне майбутнє. Я пішла, я йду за тим невмовкаючим відгомоном. Він привів мене перед храм і відчинив перші двері. Це двері лябораторії професора Кронта. І я щаслива...

Очі Зоріянни відбили промінь електрики, що тонкою смужкою розтинав лапаті сутінки вечора і заглядав у глибину зіниць, де зараз палало багаття думок.

— Лябораторія — мій храм. Я храму не покину, — дала по короткій павзі, немов остаточно хотіла переконати Мадея про неможливість здійснення його пропозиції.

Мадей був збентежений, плутались думки, в скронях гарячим припливом шуміла кров.

— Але ж, Зірко... — благально забриніла недокінчена фраза.

— Ні, Мадей, — впало спокійно, але рішуче і твердо.

І все обірвалось...

Сиділи мовчки. Їх окутували сутінки ночі, над ними цвіли зорі, під пам'ятником шуміли водограї, а десь у поблиській закутині парку рвався розбещений сміх.

III.

Після останньої суперечки з Мадеєм Зоріянна, заслухана в гомін своєї душі, ще з більшою енергією віддалася праці в лябораторії. Не помітила навіть, як промайнуло літо, як листя, мов золото остигле, осунулось на кам'яний брук міста, як промчали отари сизо-задуманих хмар над дахами домів і як упали на землю перші сніжинки. Працювала від ранку до вечора, і все впертіше, все завзятіше, часто і без обіду, аби тільки не відриватись.

— Ви, Зоріянно, відреклися себе, — говорив іноді професор Кронт, бачачи її, похилену над пробірками або над мікроскопом. — Я цим дуже радію, але раджу шанувати здоров'я, бо життя ще не раз вимагатиме ваших сил.

Та Зоріянна знала одно: свою наполегливою працею довести асистентові Мадеєві, що ідея професора Кронта не є донкіхотством. Правда, багато дослідів не вдалося, багато затрачено праці, але це не пропало безслідно — вони вже дуже близькі мети. Можливо, що цей новий дослід, до якого готуються, буде тим останнім. А може перед ними ще десятки і сотні все нових і нових дослідів? Можливо, ще не один рік треба буде просидіти за дубовими столами лябораторії, проте, в душі Зоріянни горить віра, не менша віра, як у професора Кронта, що вони дочекаються свого — отого достижлого

дня. Мадеєві нестало сил, віра його погасла. Він, наче стомлений мандрівник, зупинився серед пісків пустині і, не бачачи вдалині синіючих пальм оази, відчув у своїй душі втому, вагається й боїться йти далі. Вона візьме його за руку і як дитину поведе до пальм, але, якщо й тепер завагається, їхні життєві дороги мусять розійтися назавжди.

Такі думки не раз проходили через голову Зоріянни — і тоді, коли працювала, і тоді, коли йшла на спочинок. Ось і зараз, у цій вечірній тиші, коли за вікном шумлять пухнасті сніжинки і, наче сонні метелики, легенько торкаються шиб, а в кімнату, що дихає теплом, зазирає сизоока ніч, Зоріянна лежить у ліжку і, хоч стомлена працею, не може заснути: думки рояться, як і ті сніжинки, та зганяють сон з повік. Але думати їй не хочеться, тільки отак лежати з закладеними під голову руками і дивитись у каламутну сизоту ночі, що так причаєно і тихо напнула над містом. А все ж, хвилинами хтось наче кидає сніп світла, розтинає сизаву каламуть, і Зоріянна бачить погідне, замислене обличчя професора Кронта. На коротку мить, на уламок секунди переноситься думками до лябораторії, оббігає кімнати, дотикається теплими пальцями пробірок, пінцетів, перекидається короткими словами з професором, і знову хтось невидимий обриває картину, і знову її зір застигає на шибках.

Тимчасом у місті, десь на схрещенні рухливих вулиць, інколи дзенькне трамвай, лунко озветься криклива сирена автомашини, і за хвилину все покриває задумана тиша.

Легенько, ніжно шелестять сніжинки по шибках та іскри-стим пухом стеляться на підвіконні. З кутків кімнати, з меблів, з усіх закамарків, спроквола, ліниво встає простоволосий сон і тихо, скрадливо йде по м'якому килимі, наближаючись до ліжка Зоріянни. І ледве теплою долонею прислонив повіки, як Зоріянна раптом була перенесена в країну викоханих мрій.

І здавалося їй, що бачить усе наяві, що перед нею зовсім реальний світ, тільки величніший — усміхнений світ. Де оком кинь — лиш сонце, радість і життя... Вилискують асфальтами дороги, дзвенять у просторінь сталеві паралелі, дзвенять аж ген за обрії, де легка синява торкається землі. І земля, мов наречена, в глибокім віддиху здіймає соковиті груди і сонцю шле свій ніжно-соромливий усміх. Моря б'ють одним ритмом, піною набігають на береги і пеленають їх у ясність хвилі. І ріки точать води кришталеві, шепчуть одвічні легенди вітрів і полощуть золотисту рінь.

Ще мить одна, ще коротке напруження зору, і Зоріянна бачить: зза обрії виходить він — розкований фантом. Волос

сивий сріблом грає, але груди й руки оплело мотуззя пружних м'язів, в обличчі сурмиць свіжа кров. Його погляд — блиск меча, а крок — удар титана. Скільки весен запашних лишилося за ним, не пам'ятає, бо й лік їх загубив. Та й не цікаво пам'ятати: ті ж весни віддали давно й зникли дрібними пелюстками. Він іде назустріч новим, ще не розквітлим веснам, що свіжими пахощами дихнуть йому в обличчя і співом птахів розіллються...

— Ви бачите, Мадей? Це він! — скрикнула Зоріанна.

В ту ж мить з її повік сплигнув сполоханий сон і настожено присів у закутках кімнати.

Розплющивши очі, Зоріанна побачила перед собою сиву зимову ніч. У вухах ще відзивався її власний оклик, а за вікном тихо шелестіли пухнасті сніжинки.

IV.

В лябораторії професора Кронта тихою працею наливалися дні: І коли під подмухом вітрів тепловійних, що веселими табунами набігали десь із півдня, знемоглася зима, червонуватими бруньками спалахнули каштани і, розгостовуючи свої гілля-руки, вряди-годи переривали молитву весні та прислухалися до гомону міста.

А місто невгавало: стоголосими хвилями неслася слава людини.

— Це він! — кричали плакатами мури.

— Великий професор... — вклонялись палати і вілли.

— Кронт!... Кронт!... — ревли майдани і базарні площі, шуміли людні вулиці, дзенькали в сквалливому бігу трамваї.

— Продовжено вік людині! — тріумфально лопотіли шпальти газет.

І так з уст до уст, з провулка в провулок, з вулиці на вулицю і з майдану на майдан бігла, гналася задихана слава професора Кронта.

Тимчасом скромний срібноволосий дідусь, замкнувшись у своїй тихій лябораторії, виконував усе нові і нові експерименти. В його душі грало великою музикою, його серце озивалося піснею, його кров палахтіла огнем. Але паралель подовгастих рисок між стиком сивих брів чомусь закарбовувалась щораз глибше і глибше.

Зоріанна це помічала і з прихованою тривогою слідкувала за його кожним рухом.

— Ви стомлені, професоре. Вам би відпочити, подихати сонцем і степом, — зверталася інколи несміливо.

— Ні, Зірко, — відповідав він, переводячи на асистентку вдячний погляд, — відпочивати нам ще не пора. Ми покищо знайшли в твердому мурі життя вузькі дверцята, що ведуть до великої тьмниці, але ключа до широких дверей нам ще не дано. Мусимо здобути той золотий ключ, вирвати в суворі Природи, яка цупко його держить у затиснутій долоні.

— Аджеж тьмниця вирвана, професоре... Ви ж цю велику загадку розгадали і віддали людині. Продовження людського життя перестало бути проблемою, сповитою в тумани. Воно сьогодні — дійсність. Ви ж розкували в цій кузні закований фантом...

В добрих очах професора заблисла поблажлива усмішка.

— Не зовсім, Зоріанно, не зовсім. Чому? Бо відмолоджування клітин і наростання тканин ми досягнули шляхом складних операцій, які не завжди вдаються і надто коштовні. Це ж не для всіх доступне, а жити хочуть усі: і ті, що он у тих віллах чудових, і ті, що дихають вогкістю душних підвалів. Ціну життя треба міряти однією міркою для всіх, а тому ми мусимо винайти сироватку дешевої продукції, але великої життєдайної сили, щоб, скажімо, після кільканадцяти уколів наступила бажана реакція. Щоб життя зайнялось новим полум'ям.

Але професор побоюється, чи вистачить йому часу здійснити цю мрію, чи не стане щось на перешкоді. А він дуже хотів би зробити великий дарунок людині...

Отож, Зоріанна й радить йому відпочити та набратися свіжих сил. В часі його відсутности вона працюватиме з асистентом Мадейм. Усе йтиме гаразд. Зрештою, він може дати їм вказівки, настанови, доручення. Це можна робити шляхом кореспонденції — прямо з курорту. І вони повідомлятимуть його листовно про хід праці, про нові спостереження і взагалі про все, чим дише лябораторія. Так, так, це буде дуже добре. Тепер же весна, довкола стільки свіжости, стільки веселого сонця, зеленіють ліси... Ні, ні, професорові конче треба вирватись хоч на місяць-два з цих чотирьох стін, з цього клеїтливого гамору міста.

— Правда, Мадей, що професор повинен виїхати на курорт? — звернулася в бік асистента, що сидів похилений над мікроскопом і весь час прислухався до розмови.

Асистент байдуже мугукнув під ніс і продовжував роботу.

Професор добродушно посміхнувся.

— Ви мої побоювання погано зрозуміли, Зоріанно. Не це я мав на думці. Здоров'я і сил у мене вистачить та й утоми я жодної не відчуваю. Я побоююсь лише, що пир богів уже скінчився і незабаром почнеться їх похмілля. Цього боюся. Я вже відчуваю сопух руїни...

І не раз велися розмови на цю тему, але Зоріянні таки не вдалося переконати професора про konieczність виїзду на курорт, а коли зрозуміла суть його побоювань, то взагалі перестала про це говорити, тільки заповонила ще більшою тривогою. Тепер намагалася вплинути на Мадей, щоб він змінив свою думку і не покидав лябораторії. Вони ж молоді, повні енергії, повинні пліч-о-пліч іти за стареньким професором у його великому змагу. Спільним зусиллям, одною напругою сил, шість рук простягнуть і вирвуть суворій Владарці-Природі золотий ключ. Це скоро настане! А вона, Зоріянна, погоджується ще цього літа, як зацвітуть полум'яні троянди, звити спільне домашнє гніздечко, в якому буде так привітно, затишно... Щодня вранці їздитимуть разом до лябораторії, разом працюватимуть, а ввечері вертатимуться додому — в родинну атмосферу, що дихатиме вічною весною і квітами. Будуть щасливі. Напевно. То ж праця в лябораторії не може викрасти їх щастя...

Але Мадей не хотів слухати, хмурився, інколи й різке слово кинув, за що пізніше вибачався, зсилаючись на свою нервовість, набуту буцімто за останніх п'ять років праці в лябораторії. Зрештою, він навіть дивується — що за сила так прикувала Зоріянну до брудних пробірок і до тих тяжких дубових столів, над якими марнує свої молоді літа?

— Ні, Зірко, мусите, врешті-решт, вибрати з двох одно: або лябораторія під крилом професора Кронта, або — я!

Так обривалась розмова, і Зоріянна спостерігала, зокрема останніми часами, що серце Мадей наливається ревностями. Спочатку відповідала на це легенькою, іронічною усмішкою, а згодом почала обурюватись.

V

Уже прошуміло славою місто, дощ подірявив барвисті плякати на мурах, замовкли провулки і базарні площі. Дні, такі подібні один до одного, тяглися сірою чередою, тинялися попід будинками і з натугою крутили велике колесо часу.

Ім'я професора Кронта поволі відходило в забуття, хіба що інколи, зовсім випадково, зиркнуло із старої газети, коли криклива перекупка загортала в неї пригнітли оселедці.

І тиха лябораторія напроти університетської бібліотеки була всіма вже забута, лише два старі ясені, журно заламавши над дахом свої довгі руки, задумано вдівлялись у синяву неба, немов прислухалися до тужливого курликання журавлів, що так безнадійно, спроквола тяглися на південь.

Але одного, такого сірого, звичайного дня раптом щось наче сбирвалося в небі і впало на землю. Земля застогнала, і її стогін поплив десь у космос, щоб більш не вернутись.

Місто здригнулось і завмерло в німій напрузі. Здавалося, що хтось повісив над цим слов'яні хмари, які поступово опускались і тягарем своїм лягали на груди. Проте, небо було зовсім чисте, синіло бездонною глибинною, вночі, як і звичайно, горіло рахманими зорями...

Над містом висіло лише слово. Скромне, коротке слово. Але воно було налите таким широким, таким достиглим змістом крові і заліза, що стогоном проймає навіть землю.

— Війна! — скрикнули надзвичайні додатки газет.

— Війна! налякано дзенькнули трамваї.

— Війна! — жахнулися базарні площі і майдани міста.

— Війнаа-а...! — тужливо загули телеграфні дроти, несучи з кінця в кінець тривожні телеграми.

— Війна — війна — війна!... — розгублено стукотіли колеса задиханих поїздів, що бігли десь навмання, десь у задимлені обрії.

— Війна, — спокійно промовив професор Кронт до Зоріянни.

Але в тому спокої було стільки невисказаного жалю, стільки журби, стільки душевного тремтіння, що вся лябораторія на хвилину завмерла, і, здавалося, сотні пробірок по всіх столах і закамарках тонко, жалісно ойкнули.

Зоріянна мовчки дивалась то на професора, то туди — за вікно, де на тлі старої бібліотеки молитовно стояли кипариси. В її очах повис докір наче до людей, наче до Бога.

Найспокійнішим у лябораторії був асистент Мадей. У хвилині, коли з уст професора впало слово „війна“, він спостерігав під побільшуючими скельцями мікроскопа краплину крові. Звичайну кров'яну краплину, втиснену поміж дві скляні пластинки.

Підвів голову. Його погляд зустрівся з сумним поглядом Зоріянни, що якраз відірвалася душею від зажурених кипарисів і простувала до свого столу. „Війна. Ну й що ж?“ — мовчки відповіли його очі. При цьому й цигарку добув, пустив весело дим угору і знову прилип прижмуреним оком до мікроскопа.

Ще деякий час у просторих кімнатах лябораторії гойдалася напружена тиша, у коридорі монотонно чикав старий годинник, але згодом праця пішла своєю рівномірною, тихою ходою.

Надвечір Зоріянна верталася додому. Була не так стом-

лена, як придавлена тягарем думок, що родилися в мозку і сідали на серце.

Стояла в задньому кінці возу, обпершись об гальмо, і дивилася просто перед себе — десь у неокреслену точку, а може в одні з тих облич, що так напружено й жадібно ловили кожне слово свого сусіда, викривлялися вимушеною усмішкою або мовчки блимали беззмістовними стомленими очима. Але ці обличчя її не цікавили — вона прислухалася до крику власних думок.

А трамвай біг, пробігав галасливі вулиці, щохвилини погрозово дзенькав, остерігаючи неуважних прохожих перед суворістю своїх коліс. Вбігав якраз на центральну вулицю, як раптом повітря розколов несамовитий рев.

В метушні і в панічному жаху Зоріянні здавалось, що реве переляканий залізобетон, ревуть машини, ревуть люди, реве все місто, проймає смертельним жахом! Здавалося, що реве-вие сама смерть зголодніла!...

То ревли очайдушно сирени.

Замовкли.

Довкола пільма, тиша і серед вулиці — порожній трамвайний віз.

Зоріянна відчула холодний дотик. Це трамвайне гальмо нагадувало мовчазним залізом, що людині не місце там, де подратована сталь бере своє тверде слово.

Зоріянна стояла.

Вже над дахами домів, у пільмі, дзвеніли мотори.

Зоріянна стояла.

Нараз чиясь сильна рука охопила її стан і потягнула з трамваю.

Зникли в пільмі, потім бігли сходами вниз, і, коли опинились у якомусь підземеллі, Зоріянна побачила побіч себе стурбоване обличчя Мадея.

— Зірко... — докірливо впало з його уст.

Зоріянна вдячно посміхнулась.

— Чому не втікали? То ж небезпека!

— І смерть, — додала сухо та нашвидку перевірила в торбинці, чи є ключ від огнетривкої схованки лябораторії.

Використовуючи моменти, коли в бомбосховищі стихав дещо гамір, Мадей переконував Зоріянну, що їй тепер таки необхідно покинути лябораторію та виїхати десь у глухе містечко або й прямо на село. Бо тут же неможливо, в цьому великому центрі, пережити щоднини хвилювання, чекаючи, поки смерть не вибере тебе собі в жертву. Він також залишить лябораторію, виїдуть разом, поберуться. Зірка ж давно

на це погодилася. Це мало статись ще влітку, а тягнеться задля її примх ще й досі. Так далі не може бути! Він же не хлопчик, щоб його за ніс водити! А те, що Зірка свого часу поставила за передумову до їх одруження, тобто щоб він, Мадей, запевнив, що не відійде з лябораторії, то сьогодні — на його думку — цього не можна брати серйозно до уваги. Тепер же війна, і він не думає наражати свого життя для того тільки, щоб вдивлятися в брудну краплину крові або лянетом копирсати ткані тварин, шукаючи розв'язки фантастичної проблеми, яку навряд чи знайдуть.

— Ні, ні, Зірко, це безглуздя! Ви мусите мене зрозуміти і рішитись на одно: я або лябораторія!

Обірвав і, питально дивлячись Зоріянні в вічі, очікував відповіді. Але Зоріянна мовчала, і, замість веселих огників, на дні її зіниць лежав сум.

— Говоріть же, Зірко! Чому мовчите?

Зоріянна важила в думках.

— Ні, Мадей, — тихо озвалась, — я лябораторії не покину.

— Це ваше останнє слово?

— Останнє...

— Тоді знайте: я покину! — розпачливо бриніли його слова. — Завтра говоритиму з професором!

— Я вас прошу: передумайте і не робіть цього...

— Ні! Я рішив! — кинув подратовано і почав нервово натягати рукавички.

Зоріянна понурила голову, хвилинку подумала, опісля спитала:

— І це ваше останнє слово?

— Останнє!

— Тоді сьогоднішній день уважайте останнім днем нашої любові... — сказавши, простягнула Мадеєві руку. На її віях осіли блискучі росинки.

Нараз судорожно здригнулися стіни, згасло світло, в наглому переляку зацікло підземелля, і за уламок секунди десь у місті загули глухим вибухом бомби.

VI.

— Тік-так!... Тік-так!... — спокійно чикав годинник у лябораторному коридорі. Не поспішав і не хвилювався, зате, за кожним ударом чітко відрубував шматок часу і недбайливо шпурляв позазд себе.

Він, старий годинник, не поспішав: він мав часу — цілу вічність...

Але професор Кронт дуже поспішався, зокрема після відходу Мадея, коли його єдиною помічницею лишилась Зоріянна. Неставало днів, неставало ночей, ні відпочинку, ні сна. Кожна хвилинка мірялась скарбом, бо вже й хвилини могли заважити на успіху чи неуспіху його впертого змагу. Перемога могла наступити ось зараз, завтра, а може дещо пізніше. В кожному разі золотий ключ, про який усе життя мріяв, уже приємним лоскотом проймав його душу. Щасливий рух руки, вдале потягнення лянсетом, блакитний огник думок, що спалахне впору, — усе може покласти вінець на його довголітню працю. Лише настирлива і холодна, як гадюка, думка, що „боги шаліють“ (як іноді висловлювався), болюче в'їдалася в гарячий мозок. А ті суворі хрести, що в маєстаті грози і в супроводі реву сирен напливали на місто, викликали в уяві професора кошмарні видива руїни, пожеж і неказаних терпінь.

Поспішав професор Кронт. Неставало днів, неставало ночей.

Тимчасом важкі молоти велетнів-заводів ще з більшим поспіхом гримали по сталевих ковадлах, виковуючи гармати, паїцери машин і ті хрести суворі, що розчепірено пливуть по небі.

Поспішали заводи. Неставало днів, неставало ночей.

І богам неставало: неставало багрового вина. Впивались смердячим самогном і реготались на похміллі. Гойдалось небо, плакала земля, а Пандориних дванадцять лих розповзлись гадюками поміж людей.

...Жалісно скавулів скалічений пес, конаючи на тротуарі. Добрі очі затягнуло серпанком, а вони дивились так благально, так сумно... Не просили порятунку, тільки хотіли сказати кожному прохожому, що його болить, дуже болить... Але він цьому не винен. Сам не знає, як воно сталося. Спав у затишку під смітником, сонце пригріло, вгорі щось бренькало, було так добре... Нараз щось застогнало, гаркнуло, блиснуло огнем, і він не знає, хто йому вирвав правий бік і хто відгриз кусок кам'яниці його господаря.

Він цьому не винен, він не знає, його болить. Дуже болить...

...На тротуарі конав пес, ревли сирени, на звалищах кричав руїною бетон!

Десь оклик матері... Десь плакала дитина...

Щось роздирило повітря! Щось криваві клапти неба шпурляло на брук!

Над містом розчепірились хрести.

— Професоре! — скрикнула Зоріянна, впавши кулею до кімнати, і нагло завмерла, бо з похиленої над столом постаті професора било святе „Ноллі тангерере...!“

Одна коротка мить, а стільки думок, стільки прискорених постукув серця!

Стояла.

Довкола гуло і дрижало. Хтось наче небом тряс, і сипались громи.

Професор сидів.

Ще мить — жах переміг.

Кинулась до нього. Ледве торкнулась одежі...

А він:

— Є-є! — радісно скрикнув.

— Тікаймо! — кинула за ним і, вхопивши його за руку, потягла з лябораторії.

Бігли.

На закрутах вулиць реготала смерть...

* * *

Десь у провулках і в закамарках мурів ще скавулів поранений день, але присмерк уже чорним крилом заточував кола і сідав на свіжу руїну. Згодом надбіг сердитий вітер, розгойдав притемнені ліхтарі, засвистів у діряві вікна надщерблених будинків і, заходячись глумливим сміхом, бив в обличчя холодним дощем.

Вулиці опустіли. Тільки він один стояв на звалищах лябораторії.

Стояв кам'яним стовпом.

З грузів старої бібліотеки плеядами білих метеликів здіймалися листки книг, кружляли над руїнами університетських будинків, розпачливо чіплялися його одежі і з сумом летіли в безвісті — куди вітер ніс.

А професор стояв. Стояв кам'яним стовпом на руїні...

Коли над містом похилилась ніч, ще й тоді у підсвіті пожежі було видно на грузах двох храмів три темні силуети: професора Кронта і двох розторощених кипарисів.

VII.

Зоріянна цілу ніч не спала під впливом учорашніх подій. Була стомлена і бліда, немов уперше підвелася після довгої і тяжкої хвороби. Не мала сили і бажання взяти в руки листа, що його подала господиня ще перед сніданням, і ось лежить на столику перед нею.

В голові ще шумлять запізнені думки, ще в скронях стуче і в душі така напружена тиша, така безгомонна пустка, аж лячно. Вона ще й досі не може усвідомити собі, як це сталося; не може погодитися з думкою, що лябораторія професора Кронта — отой тихий храм її найкращих мрій — сьогодні вже не існує. І то знищено в хвилині, коли професор вирвав у Владарки-Природи золотий ключ...

Невеличкий жарт: легеньке потиснення педала людиною, яка, можливо, й не уявляє собі або не хоче уявити, що з цього жарту станеться там, унизу, приносить стільки жаху, стільки терпіння.

Ні, про це краще не думати!

І, щоб відігнати думки, підійшла до радіоприймача, навела на якусь музику, опісля взяла листа, недбайливо відкрила коверту і почала читати.

Йї обличчя дещо оживилося, набігло кольорами, повеселішало.

Лист був від Мадея, з фронту. Дуже вибачався, що насмілився писати, як також, що це перший лист від часу їхнього розстання. Але він вірить, що Зірка не читатиме його з іронічною усмішкою на устах. У цьому він глибоко переконаний. Зрештою, вже на самому вступі робить застереження, що від Зірки нічого не вимагає і ні про що не просить. Бо чи ж може він — каліка без правої ноги, що лежить зараз у військовому шпиталі — чогонебудь вимагати або про щонебудь просити? Вони ж розійшлися, в чому, несумнівно, його вина, а тому їхнє минуле — за ними, хоч для нього воно найкращою казкою... В цьому листі він хоче тільки висказатись, перекинутись думками з людиною, що має справжню душу. Він же за останніх три місяці перебування в шпиталі так багато передумав, стільки різних думок пересунулось через його голову, що не одну проблему зрозумів зовсім інакше, ніж колись.

— Я зрозумів і Вас, Зірко, зрозумів і професора Кронта. Тепер для мене ясно, чому Ви в бомбосховищі востаннє простягнули руку на прощення мені, а не професорові або його лябораторії. Інакше не могло бути...

Зоріянна раптом урвала. Підвела голову. Вона начебто чула, як радіоприймач вимовив ім'я професора Кронта.

Прислухалась з напруженою увагою.

Так, їй не причулось...

Радіо в музичному антракті передало коротку вістку, що сьогодні вранці, о 7-ій годині, на грузах лябораторії знайдено тіло професора Кронта. Стверджено серцевий удар.

Зоріянну обдало холодом!

Недочитаний лист з легким шелестом торкнувся колін і впав на долівку.

Підійшла до вікна і дивилась. Далеко-далеко дивилась — наче за бетонові грані сучасности. Між темними віями перламутрилились сльози.

І ввижалося їй майбутнє: вилскував золотий ключ у променях атомів, росли свіжі мури на руїнах, росла її власна лябораторія... Дві пари рук простягнулось до сонця і жадібно ловили ключ... Мадей був з нею, працювали разом. Він горів щастям...

І знову Зоріяннині думки обірвались, бо в місті нагло заревли сирени, а згодом на синяві неба розчепірились хрести.

Але Зоріянна не рухалась з місця — стояла в вікні і глибинами вогких очей кидала докір сп'янілим богам.

Зальцбург, жовтень 1947.

ГАННА ЧЕРІНЬ

Любов і зрада

Твоя любов до мене виросла із зради
Стрункій чорнявій дівчині з очима, як дві ночі.
І через те кохання я не рада,
І через те тебе покинуть хочу.

Бо кожного разу, як ти мене пригорнеш,
Цілунок твій мені важкий, як камінь.
Так само ти дививсь в ті очі чорні,
І може і слова казав ті самі.

Від тебе я ховать не буду правди —
Ніколи в інших щастя я не краду.
Бо те, що народилося із зради,
З часом напевно

перейде у зраду.

ДВА СОНЕТИ

(Із циклю „Відхід“)

I

Ми відійшли у присмерки доріг
І вітер нам розхристував шинелі,
А з висоти — розпалені шрапнелі,
Неначе зорі, падали до ніг...
І був такий іскристо - білий сніг,
Сумирно спали кинуті оселі,
І прилягти до срібної постелі
Я ледве - ледве думку перемиг...
Десть поміж зір сяяли добрі очі,
І голоси роздзвінливі, пророчі
Мені давали силу знов і знов...
Ось у думках я бачу рідні лица...
А з даліни забагрена столиця
Мені світила банями церков.

2

Ще оглянувся раз біля ріки,
Щоб у останнє глянути на місто,
І з верховини бачив, як змісто
Лизали небо жовті язика...
І зрозумів: не слава і вінки
Тебе чекають, пізній гуманісте;
Зумій життя новим налити змістом,
Щоби прожити буряні роки!
Ти подивися: п'ятьма все закрила,
Мов простягла над світом чорні крила
Зловіща птиця жаху і терпінь.
Невже доба нову готує кару?
І я відчув у проблисках пожежу
Чиюсь важку, криваво - димну тінь...

АРЕТА

М і н і я т ю р и

1. Любов

Пані Мальвіна Чуйська стояла перед дзеркалом, поправляючи нову, модерно пошиту сукню. Ніжні пахощі її добірних парфумів сповнювали всю кімнату. Вона збиралася відвідати знайомих.

Богдан Чуйський, урвавши читання, затягся димом з короткої люльки та з-понад окулярів подивився на дружину.

— Виглядаєш, Мальвінко, як гороховий сніп, — сказав повільно, з найглибшим переконанням.

Вона, всміхаючися, одягла капелюха й промовила:

— За годинку вернуся і приготую тобі добру каву.

Попрощавшись з чоловіком, наче б збиралася вернутись щонайменше за тиждень, вона вийшла з кімнати. Він став у вікні й дивився їй услід.

— Дідусю! — покликав його внук, що сидів у розкішному зільнику з молодою дружиною. — Ми сперечаємося весь час з Орестом і Марійкою про кохання і любов. Скажіть нам, що таке справжня любов і дійсне кохання!

Чотири пари молодих розсміяних очей спинилися на обличчі старого.

— Гм! Що таке кохання, ви знаєте вже всі сьогодні. А любов — це бабуня і я. Одначе, ви зрозумієте це щойно за п'ять десятиків років, якщо зумієте собі сказати тоді те ж саме.

П'ять десятиків років уставилися „на струнко“ обабіч алеї рож, і всі мовчали.

2. Жасмін

За учнівськими зошитами сиділа не працюючи вчителька. Очі в неї були повні тривоги, вона прислухалася до нічної тиші. Всім у містечку було відомо, що вночі вивозитимуть на Сибір.

В коридорі відчинилися сусідні двері і голова РВК поспішно подався вниз. За ним вибігла його дружина і крізь віконце на закруті сходів притишеним голосом кинула йому вслід:

— Май милосердя!

Потім вона вийшла нагору й постукала в двері до сусідки. Вчителька стояла посеред кімнати. Її обличчя було без краплини крові. Воно здавалося білішим за квіти жасміну, що, зв'язані у велику китицю, прикрашували стіл.

— Сідайте, — сказала дівчина до пізньої гості, спускаючи очі. У жінки партійця дрижали руки від хвилювання, і вчителька удала, що того не помічає.

— У вас такий пахучий жасмін, Лукіє... — почала Олена Федорівна. — У мого діда, коли я була ще мала, навесні також розцвітав жасмін. Я плела вінки і гралася з сусідовим хлопчиком. Він був відважний лицар, а я добра фея. Великий дідів сад був нам за наше царство...

Тихо, як спокійне течево річки, пливли слова Олени Федорівни, але вона була бліда не менше ніж вчителька. З-під чорної хустки обличчя її з рисами римської патриціанки вражало прозорістю доброї порцеляни. Вона подивилася на Лукію, що уважно слухала її оповідання, і всміхнулася. Дівчина хотіла відповісти їй усмішкою, але раптом обидві залилися слізми.

В тому самому часі спокійні міщани, призначені до вивозу, падали ниць, цілуючи в розпуці пороги рідних хат.

Тієї ночі ще раз вмирало милосердя, зганьблене, всім зайве.

3. Рука

З-поміж довжелезної валки возів тих, що втікали й затрималися у великому місті напроти вілли Сенчуків, вийшов Левко з якоюсь жінкою і підвів її до своєї дружини.

— Маргіт! Це пані Ганна, та сама, про яку я тобі так багато розказував.

Маргіт, елегантна чужинка, простягла руку на привітання. Яюсь дивно було їй доторкнутись до сильної правиці Ганни. Саме ж та правиця стискала колись кріс і обслуговувала скоростріл...

З Ганною був її чоловік і два сини. — Двоє старших лишилися там, — показала на схід.

Утікачі були втомлені, після обіду вони лягли спочивати. Тільки Ганна сиділа з господарями за столом, на терасі. Для

Левка і для неї „сьогодні“ перестало існувати. Кожне речення починалося із слова: Пам'ятаєш?...

Наче на кінострічці пливли спомини... Середня школа, мрії юнацьких років, запальні розмови, стрілецькі рови, поля боїв і неосяжні простори України...

... — А пам'ятаєш Юркова Степана? Весь день не було стрілянини, і ми просиділи в ровах спокійно до вечора. Я запалила цигарку, ти припалив, а тоді він попрохав вогню... Не припалюй третій, — крикнула я, але він махнув рукою. Затягся димом і впав, поцілений у серце. Листя осипалось тоді з дерев, так, як і тепер.

Минув день. Довга валка тих, що втікали, готувалася до від'їзду.

Малу випещену руку Левка придавила тверда й сильна рука Ганни, наче хотіла задержати те, що минуло дуже давно.

І Маргіт зрозуміла, що дотик тієї руки сильніший за все її кохання.

На півдні горів Будапешт.

Травень, 1947 р. —

І. КАЧУРОВСЬКПЙ

3 Ів. Буніна

Зірку ту, що гойдалась на темній воді
Під кущем верболозу в забутім саду,
Ясний вогник, що блимав до ранку в ставку,
Я на небі ніколи тепер не знайду.

В те село, де минали літа молоді,
Де я нишком складав мої перші пісні,
Де плекав я на щастя надію палку,
Не вернутись ніколи, ніколи мені.

Б. РОМАНОВИЧ

Удержавлена література

Одною з основних рис соціалістичного ладу в різних соціалістичних країнах є удержавлювання всяких приватних підприємств і установ широкого й загального вжитку, як копальні, комунікаційні і транспортні засоби, фабрики, заводи, банки і т. п. Це удержавлювання в одних країнах має характер поміркованіший, а в інших більш масовий, в одних частинний, бо у власність держави переходять тільки деякі підприємства та установи, в інших повний, або тотальний, бо держава забирає у свою власність все господарство й кермує всім господарським життям. Та є і такі країни, де держава забирає під свою контролю, або у свою власність не тільки господарське життя, але й усі інші ділянки людського життя, в тому числі й культурно - мистецьку й освітню. Це, так би сказати, гіпертотальні країни, де держава контролює цілісне життя людини, втручаючись нерідко і в самі найвнутрішніші справи окремої людини. В таких країнах не тільки навчально-освітні установи, але й усе літературно - мистецьке й наукове життя підпадає під тотальну контролю держави чи панівної партії. Тоді державною власністю стають всі духовні надбання і окремої людини, і цілого народу. Держава, а вірніше її керівна група чи партія розпоряджає ними відповідно до своїх політичних потреб, уподобань і поглядів та притягає до державно-партійної служби цілісне життя людини. Від держави, згл. партії залежить і стан, і розвиток, і форми, і розмір, і якість, і зміст усього господарського, навчально - освітнього виховного й культурно - мистецького та наукового життя. Жодна ділянка багатогранного людського життя не лишається поза державно - політичною контролею.

В такій державно - партійній політичній службі знаходиться сьогодні й українська література на наших рідних землях.

Коли брати до уваги цілість сучасної української літературної творчості, то мусимо ствердити, що сучасна українсь-

ка літературна творчість розвивається двома окремими шляхами, які йдуть у зовсім протилежних і просто ворожих один одному напрямках. Одним шляхом цілком вільного розвитку йде сучасна українська еміграційна незалежна література, а другим шляхом, шляхом державно - партійних політичних інтересів йде сучасна українська поневолена підсоветська література. Ці два шляхи розвитку української сучасної літератури настільки різні, чужі й далекі собі, що в суті речі можна б говорити навіть про дві окремі літератури, писані українською мовою. Одна з них вільна й незалежна, друга державно - партійна, керована згори. Або, вживаючи улюблених „демократичних“ термінів, одна „буржуазно - національна,“ а друга пролетарсько - інтернаціональна.

Коли говоримо про українську „пролетарську“ літературу, як про українську, то мусимо завважити, що українською вона вважається хіба тому, що основою ознакою її українськості є українська мова. Та коли цю українську мову замінити іншою „братньою“ мовою, тоді в тій літературі українського мало що й залишається. Мабуть не буде перебільшенням, коли скажемо, що літературна творчість деяких українських письменників, які писали російською мовою (Гоголь, Гребінка та інші) далеко більше українська, аніж творчість сучасних українських підсоветських письменників, які пишуть українською мовою. В багатьох творах тих українсько - російських письменників є багато українського; в них не тільки тематика українська, а й дух наскрізь український, так що ми маємо повне право зараховувати їх до української літератури, бо це по суті українські письменники й твори, а не російські. Натомість твори сучасних українських „пролетарських“ письменників у величезній більшості чужі й далекі духові української літератури й чужі та ворожі українському народові. В них і тематика неукраїнська, а коли й українська, то далеко й чужа українській літературі, в них і стиль чужий, неукраїнський, ідеологія, чужі й ворожі народові ідеї, словом, все там чуже й далеке українській літературі й українському народові, бо від усього того віє духом чужого Маркса -- Леніна -- Сталіна.

Одначе, хоч які ті „пролетарські“ твори чужі нам і далекі, вони все таки писані українською мовою, тому ми мусимо зараховувати їх, за цією зверхньою ознакою, до української літератури і трактувати, як частину цілоти української літератури. Та й оцінювати їх мусимо із загальноукраїнського становища, мавши завжди на увазі ті умови, серед яких вони повстають. А умови ті, як напевно всім відомо, незвичайно

важкі й несприятливі. Ми в повному праві сказати, що сучасна українська література по той бік залізної заслони переживає незвичайно трагічні часи. Ця доба буде хіба записана в нашій історії, як доба найбільшого закріпачення й занепаду української літератури, як доба найбільшого літературного невільництва, яке колинебудь в історії існувало. Держава й партія перетворили українську літературу в знаряддя агітації і пропаганди своєї комуністичної ідеології та партійної політики в Україні. За допомогою української літератури й українського мистецтва, яке так буйно розвивалося у вільних хвилинах, большевицька партія насаджує в Україні комунізм та закріплює російське панування в Україні. Свобідного й незалежного розвитку українська література на рідних своїх землях не має, і в тих умовах мати не може. Це удержавлена література, а удержавлення в цьому випадку зовсім рівнозначне із закріпаченням. В нашій історії були не раз дуже погані умови для розвитку мистецтва й літератури, були події, що доводили літературу до частинного або й повного занепаду, були навіть хвилини, що літературної творчості взагалі не було, що по-українськи не вільно було ні писати, ні друкувати — були часи найчорнішої російсько-царської реакції, — бувало теж, що українську літературу зневажали, висміювали й переслідували, але не було ще в нашій історії такого насилування і закріпачення літератури, яку змушують служити партійно-політичним цілям, забороняючи свobodний й довільний розвиток. Ті темні і прикрі хвилини, що були колись, на щастя довго не тривали, по якомусь часі вони миналися, і література знову відживала й вільно розвивалася. І вона ніколи не переставала бути духом українською, навпаки, вона завжди була живим віддзеркаленням психіки українського народу, відбиткою українського духового життя. І з свого боку українська література була тим чинником, що пробуджував національну свідомість широких мас, виховував патріотичний дух та формував національну психіку українського народу. Сьогодні ж українська література, а бодай велика її частина, перебуває в партійно-кріпосницькому полоні, в важкому ярмі, і мусить служити чужим і ворожим цілям та інтересам.

Опинившись у такому становищі, українська література має окремі завдання, намічені комуністичною партією; в першу чергу вона мусить поборювати українську національну ідеологію та пропагувати інтернаціональну ідеологію комуністичної партії. Вона мусить виховувати українську молодь в комуністичному дусі, вчити український нарід „гарячої“ лю-

бови до советської батьківщини, виховувати в душі „безмежної відданості радянському ладові“ і водночас викорінювати українські національні впливи. Окрім того українська література має боротися проти „відриву українського народу від його старшого брата російського народу“ і за „благородний вплив передової російської культури на українську культуру“, проти теорії про окремішність українського народу від російського і за фальшиву теорію про спільність розвитку української і російської культури. Далше, головним завданням українських письменників є показувати „перевагу советського ладу, советської правди і советської демократії над демократією і культурою західних народів“ вціплювати почуття советської „гордості“, яке не дозволятиме схилитися перед культурою „буржуазного заходу“, бо, як думає генерал Жданов, „советська література, яка „відображає лад більш високий, ніж будь-який буржуазно-демократичний лад, культуру в багато разів вищу, ніж буржуазна культура, має право на те, щоб учити інших нової загальнолюдської моралі“. А так звана „боротьба за мир, боротьба проти підпалювачів війни“, це найбільше завдання советського письменника.

Щоб оці завдання виконати, українська література мусить стати лицем до сучасності, до сучасних тем, і активно втручатися в політичне життя, щоб його докладно пізнати і всебічно змальовувати. Однак, на всі негативні явища українська література повинна в дійсності закривати очі і показувати тільки „світлі“ сторінки життя; коли ж хто з письменників часом і покаже негативні прояви, то советська критика закричить його за „збіднювання світу советського життя і советських людей“. Натомість повинен письменник показувати советський „героїзм“, „високу життєствердуючу мораль і благородство радянської людини, її колективізм і дружбу“. І хоч творчим методом советської літератури має бути „соціалістичний реалізм“, що „визначається своєю гравдивістю, конкретно історичністю“, то він все таки має бути „романтичним спрямуванням у майбутнє“. В практиці „соціалістичний реалізм“ перетворився в „соціалістичний романтизм“, якого основною рисою є наївна ідеалізація, мрійливість і нереальність.

Як же почуватється український письменник серед повені таких незвичайних вимог і завдань, які йому накидає партія? Всяка мистецька діяльність опирається на повний і нічим не обмежений свободі. Мистець тільки може створити щось тривале і високоякісне, коли він свободний і коли на його творчу уяву ніхто не накладає будь-яких кайданів у фор-

мі вимог і наказів. Це стара і всім відома істина. Письменник тільки тоді створить справді мистецький твір, коли він його переживає в своїй душі, коли тема хвилює його, коли він захоплюється даною проблемою, ідеєю, і врешті, як іде про політично-програмові твори, коли він засвоює і визнає в душі таку або таку політичну ідеологію. Справа не в теорії „мистецтво для мистецтва“, яка вже давно в літературі минулася, тільки в вільній творчості, завданням якої є не невідлучно служити якійсь політичній партії, а свобідно служити своїй нації і взагалі людству. Політичні завдання є тільки одною сторінкою, одною частинкою загальнолюдських завдань письменника. Побіч політичних завдань, якщо й такі входять у гру, перед письменником стоять, передусім, моральні завдання, — певна цілість життєвих проблем, які він повинен розв'язувати і на які повинен шукати відповіді. І ці завдання, взяті на себе добровільно, дають письменникові багато більше творчих можливостей, як накинені вузькі партійно-політичні, що швидко письменника виявляють, виснажують і ведуть на бездоріжжя.

В світовій літературі відомі і такі випадки, коли деякі письменники захоплювалися деякий час політичною програмою партії або групи, захоплювалися її ідеологією і ставали на політичну службу. Тоді, як каже Джон Леман у своїй статті про „європейський кругозір англійської літератури“ („Літаври“ ч. 4—5), в творах цих письменників „зударялися фашисти з марксистами“ та „відкривався евіт безробіття і нужди, упадку буржуазної верстви і повстання войовничого партійництва“. (Оден, Спендер, Айшервуд). Але швидко ті письменники почали ставити собі питання, чи їх політична діяльність (в літературі) є в згоді з їх мистецькою відповідальністю, і переконалися, що „пролетарський реалізм був морською пустинною, де не було чим дихати.

Подібне явище відоме і в українській літературі 20-их років, коли деякі, навіть дуже талановиті, письменники захоплювалися комуністичною революцією і комуністичною партією та співали їй пеани, змальовуючи революційні події тощо. Але не вони ждали від тієї революції зміни політичних умов і звільнення української землі від чужого російсько-царського панування. Вони ждали повної волі для всього українського народу. А коли побачили, куди справді йде революція, коли побачили, що нема сподіваної зміни, сподіваної волі, тоді й перестали співати їй гімни, відвернулися від революції, від партії й від політики. Їх манили вже інші проблеми і інші теми.

Але ж деяка кількість поетів і письменників залишилася вірна партії. Одні з них були малоталановиті письменники-ремісники, яким все одно було, як, що й для кого писати, інші, хоч талановиті і визначні, віддавали свої творчі сили на послуги партії за ціну власної волі та кар'єри, а то й за ціну життя. Ці поети й письменники швидко втратили ґрунт під ногами й перестали бути справжніми мистцями, а їх „ поезія “ стала звичайною віршованою пропагандою, чи таки просто політичною рекламою, вроді такої:

„Венчанной звездами, великой,
Чье имя свято чтит народ,
Москве — наш Киев ясноликий
Сегодня голос подает. (М. Рильський)

Пісне, моя пісне, з райдуги і крици,
Ти дзвени про юність в цей чудесний час.
Осіяло сонце виборчі дільниці,
Сталінськев сонце, що в серцях у нас. (В. Сосюра)

„Народ перемиг наш — і встали заводи,
І встали заводи у своїй красі.
До дна ми просвічені — сонцем свободи,
Ми Сталіна вченням перейняли всі. (П. Тичина)

Народе мій, життя моє квітуче,
Сини батьків, прославлених в борні,
Ми любим генія походами йдучи,
Походами йдучи в грізні дні. (А. Малишко)

А „художня“ проза якісно приблизно така сама, вона бо перетворилася в малохудожні оповідання на партійно-політичні теми та в дешеvu публіцистику на теми щоденного радянського життя.

Подібне явище, як у 10-их роках, помічаємо і тепер серед наймолодшої генерації українських письменників, які тільки прийшли до літератури. Це вихованці партії й комсомолу, яким у більшості чужі національні справи українського народу, і вони є вірні співці комунізму, або теж позбавлені національної свідомості літературно-політичні кар'єристи, яким все одно, кому і що писати. Іншими словами, це літературні яничари, які радіють, що вони партійні письменники. Але й перед ними така сама перспектива, як і перед старшими письменниками.

Українські письменники старшої генерації швидко усвідомили свою роллю партійних пропагандистів, усвідомили, що вони на чужій службі і що їх праця не йде на користь українському народові. Ця ролля партійних трубадурів не тільки їх як мистців не задовольняла, але й виснажувала їх творчі сили. Вона їх просто виявлювала і томила. Тому вони й почали шукати віддушину. Те, що зразу відказались будувати комунізм і мали досить відваги заговорити в своїх творах про інші справи, неприємні комунізмові, попрощалися з життям (масовий розстріл 1934 р.), або з волею -- їх репресував советський уряд і покарав довголітнім засланням на важкі роботи на далеку Північ. Ті ж, що рішилися покаятись і пристосувалися до дійсних обставин, відчували в собі порожнечу. Вони писали і пишуть, але в їх творах помітно прагнення втекти від тієї дійсності, втекти від сучасності й політики. Досить вказати на трагічну постать визначного колись поета України Максима Рильського, який по кільканадцятирічній невільничій діяльності запрагнув відпочинку. Його мучила дійсність і томила, тому він і шукав віддиху й сиди в давніших часах, у часах своєї молодости, вислідом чого і є найновіша його поема „Мандрівка в молодість“. Віддиху шукали в іншій тематиці й інші письменники, як О. Кундзіч, Г. Масенко, Л. Смілянський та ще дехто з старої гвардії. Але замість знайти бажаний відпочинок, вони стягнули на себе ненависть і нагірку большевицької партії, яка устами гіперльояльних критиків їх осудила за таке віддалення від сучасності і советської дійсності. Генерал Жданов, доповідаючи про постанови ЦК ВКП(б) з приводу журналів „Звезда“ і „Ленінград“ заявив якнайгостріше, що партія вимагає від літератури рішучого повороту до сучасних тем. І поставив нові вимоги письменникам: „посилити боротьбу проти українського буржуазного націоналізму, нещадно боротися проти теорії „мистецтво для мистецтва“, проти схиляння перед буржуазною культурою Заходу і т. п. і т. п. А літературний прокурор, голова Спілки Письменників України і нині вже академік О. Корнійчук, опираючись на тих постановках, постарався виявити в ряді художніх творів, які з'явилися в роки війни і в перші післявоєнні роки, „романтизування реакційних сторін минулого, ідеалізацію патріархальних пережитків в побуті людей Радянської України, ігнорування нових рис радянської людини“ тощо. І пішла-пішла після того дальша нагірка на українських письменників, яка й досі негває.

Однак, це не значить, що ті письменники, які прагнули відірватися від сучасності і сов. дійсності, відхилилися справ-

ді від партійної ідеології. Адже їх твори, за винятком хіба поеми Рильського, такі самі „пролетарські“, такі самі советські і програмово тенденційні, як і твори найвірніших партійних сотрудників. Вони ані на риск не відхилилися від комуністичної ідеології. Вся суть їх ухилу в тому, що в їх творах нема тієї „ідейної чистоти“ і „соціалістично-реалістичної“ — романтично зверненої в майбутнє „чіткості“. Вони просто не засвоїли всіх нюансів історичного матеріалізму та вчення Маркса-Леніна-Сталіна. А це вчення не дозволяє інакше дивитися на минуле, як тільки під кутом класової боротьби, дружніх взаємин з „братнім російським народом“ та „спільного культурного розвитку“ українського й російського народу. Отут і треба шукати їх „буржуазно-націоналістичних тенденцій“.

А все таки всі оті „ворожі духові советської літератури“ прориви чи тенденції українських письменників свідчать, що вони вже докраю втомлені і все новими вимогами, і тією сучасністю, і советською дійсністю, і просто всім життям. Ця втома слідна в їх творах, і то не тільки в творах „буржуазно-націоналістичних рецедивістів“, а майже в усіх українських поетів і письменників. Вичерпання, виснаження, яловість, творча неміч і безсилля промовляють з твору майже кожного українського письменника і поета. Сучасні „теми партії не можуть їм дати поетичного натхнення, не можуть запалити їх до великої мистецької творчости, не можуть їм дати глибоких переживань, тому в їх творах немає того дихання часу, яким визначаються твори вільних письменників, нема живого биття людського серця, нема щирости й безпосередности, нема горіння, нема переживання, їх уява приглушена штампами та псевдополітичними умовностями, худа і ялова. Письменники нидіють у власному безсиллі і висихають, як вода в посуху, та стають звичайними ремісниками, що виконують замовлену працю механічно для прожитку і щоденного вжитку. Вони перестали бути вільними мистцями і перетворилися в літературних ремісників, які змушені працювати на замовлення. Досить узяти якийнебудь сучасний літературний твір, досить звернути увагу на окремі елементи твору, хочби на літературні постаті, що вони є, в першу чергу, показниками і літературного хисту, і літературної сили письменника. Дуже рідкі в українських сов. письменників повнокровні, живі і життєві постаті, повновартісні з мистецького боку і задовільні навіть з боку поставлених вимог. Це в більшості шабльони, штамповані механізми, постаті, творені за накиненим зразком, — це більше або менше модернізовані манекени, або „роботи“,

які порушаються згідно з вимогами і повертаються більше або менше справно, залежно від механізму авторової уяви, це надумані, штучні й неприродні, бездушні й неправдоподібні витвори насилуваної уяви письменника, це нафарбовані і перефарбовані фігури із штучним диханням і штучними рухами. Душі в них немає, бо їм душі не треба. Вся творчість письменників — це свого роду літературні перегони в творенні постаті ідеального большевика, постаті, яка має бути зразком до наслідування живим людям. Але учасники цих перегонів слабкі і кволі і до мети не спроможні дійти, бо не вистачає сили. Тому й зразки ідеального большевика далекі до вимріяного партією ідеалу і далекі від того, щоб захопити читача. Це образи, на які накладено багато дуже ярок і крикливих фарб, для образу неприродних і незгармонізованих. Вони кричать своєю багатофарбністю і яскравістю, але до душі не промовляють, не переконують своєю життєвою правдою і не захоплюють читачевої уяви. І тому постать ідеального большевика залишається нереальна, несхопна і незбагненна.

Та не тільки постаті, але й інші елементи творів українських советських письменників і сама провідна ідея свідчать про їх творчу неміч і безсилля. Ми не знаходимо творів, в яких би ідея була по-мистецьки втілена. Натомість бачимо багато декламації, багато крику, шумливі фрази про советську батьківщину, советський патріотизм, про героїзм і т. п., але ідеї в творі насправді нема. Це твори безідейні, навіть коли розуміти ідею по-партійному, вони натомість реклямові, пропагандивні і немистецькі.

Тематика творчості українських письменників небагата. Це так звана „тематика партії“, обмежена тільки до сучасності і тільки до советського життя. Основні теми — це „вітчизняна війна“ і повоєнне будівництво — нова п'ятилітка в промислі і сільському господарстві. Історичні теми дозволені остільки, оскільки письменник зуміє відповідно пофальшувати історичні події і показати їх із становища історичного матеріалізму та насвітлити їх як вислід економічного становища даного часу та боротьби клас. Це однаково не дуже безпечна тематика, і письменники беруться за неї доволі рідко.

Найчастіші теми сучасної української підсоветської літератури — це воєнні і пововно-відбудовні теми. Їх опрацьовують усі письменники і старші, і молодші. Із старшої генерації українських поетів і письменників стрічаємо кільканадцять т. зв. „пристосованців“, як Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Микола Бажан, Андрій Малишко, Юрій

Яновський, Юрій Смолич, Олександр Копиленко, Семен Скляренко, Іван Ле, Петро Панч, Андрій Головка, Олексій Кундзіч, Іван Сенченко, Сава Голованівський, Леонід Первомайський, Натан Рибак, Леонід Смілянський, Кость Гордієнко, Любомир Дмитерко, Вадим Собко, М. Доленго, С. Крижанівський, Олександр Корнійчук (драматург), Остап Вишня, єдиний либонь, що вернувся з заслання, де перебув довгі роки, та ще декілька інших, менше відомих, як О. Левада, О. Бойченко, Юхим Мартич, Петро Козланюк, Антін Шмигельський, Ірина Вільде. Цю групу поетів і письменників доповняють молоді, яких породила остання війна. Одні з них почали кореспонденцію з фронту, інші з опрацьовування воєнних тем під безпосередніми враженнями. Отак і формувалася невеличка група молодих авторів, які йдуть на зміну старшим. Партія покладає на них дуже великі надії, бо це вихованці комсомолу, які ще можуть по-молодечому захоплюватися комунізмом та советською дійсністю. Під безпосередніми враженнями й переживаннями війни вони дали низку різних творів, дуже примітивних і простеньких, які, щоправда, можуть діяти на уяву своєю простотою й безпосередністю, але шукати в них якоїсь мистецької досконалості, річ ясна, було б безцільно, бо це творчість початківців, які не володіють ще навіть добре літературною технікою. Може, талановитіші з них у свобідніших умовах спромоглися б на кращі твори, але „партійна тематика“, від якої не вільно віддалитися, знищить їх і вихолостить так само, як знищила старших. Це помітно вже й тепер. Поки вони опрацьовували воєнну тематику, яка їм найближча і найлегша, бо вони переживали війну, в їх творах відчувалася щирість, та коли прошуміла воєнна тематика і вони стали перед сірою повоєнною дійсністю, яку треба оспівувати і змальовувати, то виявляється, що це вже не так легко. Тут нема вже безпосередніх вражень і переживань, які дуже легко молодому авторові передавати, тут треба бистрої обсервації і вміння виловити з потоку щоденного життя щось цікаве й особливе, що захопило б їх уяву і хвилювало б автора й читача. Життя, очевидно, хочби й советське, різнорodne й багате, і в ньому можна багато цікавого й захопливого знайти, але ж коли письменникові не вільно виловлювати того, що саме собою цікаве, тільки шукати й вишукувати те, чого бажає партія, але чого в дійсності нема, то зрозуміло, що молодим письменникам приходить нелегко.

Групу цих молодих письменників творять такі автори, як Олександр Гончар, Василь Козаченко, Микола Рудеаро, Леонід Сертілін, Вол. Питльований, Платон Воронько, Наум Ти-

хий, Юрій Гойда, Дмитро Білоус, Олександр Підсуха, Борис Степанюк, Марія Познанська, М. Стельмах, В. Кучер, Б. Чалий, Д. Ткач та декілька інших.

Старші письменники назагал мало активні, тільки деякі з них виявили більшу продуктивність. Проте, кожний письменник мусів щось написати, щоб виправдати своє існування. А втім, советським письменникам не вільно не писати. За останні роки війни і по війні вийшла деяка кількість творів різного жанру, розміру й якості. Найчастіше пишуть дрібні твори — оповідання, новелі, нариси, часто теж з'являються повісті і дуже рідко драматичні твори, бо й драматургів мало.

В ділянці драми передове місце займає ще й далі „драматург - академік“ Олександр Корнійчук. Він написав дві п'єси: „Фронт“ і „Приїжджайте в Дзвінкове“. Одна з них воєнна, друга мирно-колгоспна: У п'єсі „Фронт“ автор поставив урядову проблему т. званого „творчого відношення до життя“. Початки німецько-советської війни показали велику відсталість Сов. Союзу в ділянці воєнної техніки, стратегії і тактики. Представники старих військових советських кадрів показали в нових умовах ведення війни нездарними, бо не знали й не розуміли нових метод війни. Вони задовольнялися старим і з тим старим приступали до війни. І коли показалося, що старими методами далеко не піде, виринуло питання, насамперед серед військових кругів, а там, як одне з актуальних завдань, перед письменниками. Корнійчук показав у п'єсі представника старих метод Горлова, який через свою відсталість став символом консерватизму, самозадоволення, застою і самозаспокоєння. Поборюючи його, автор висунув вимоги, що советська людина має відчувати нові часи, знати нові методи, нову техніку і йти постійно вперед, розвиватися. Піднявши цю проблему в найкритичніші хвилини і розв'язавши її в душі „большевицької поступовости“, Корнійчук удостоївся особливої похвали, тимбільше, що зпоміж багатьох творів (російських) поставив її найправильніше з советського погляду.

В другій п'єсі „Приїжджайте в Дзвінкове“ Корнійчук показує повоєнне життя колгоспного села в Україні і його відбудову. Він намагеться змалювати правдиві настрої українського населення і показує велику радість, захоплення новою п'ятиліткою, „полум'яні“ патріотичні почування до советської батьківщини, велику свідомість і запал у будівництві комунізму, небуденний героїзм, саможертвенність для „великого сов. народу“. Однак, з другого боку автор бачить і „сучасні болячки“ українського населення, які заважають партії будувати комунізм. Це „відродження буржуазного націо-

налізму“ та „капіталістичних пережитків в побуті й свідомості“ українського народу. Не треба, мабуть, говорити, що оті „правдиві настрої українського населення“, існують радше в бажаннях партії й уяві Корнійчука, ніж в дійсності, в реальному житті. Хоч як автор намагається вмовити в читача, що ті настрої справді існують, то все ж робить це дуже непереконливо, а то й заперечує самому собі. Бо оті „болячки“ свідчать про щось зовсім протилежне тим „правдивим настроям“. Коли партія хоче ті „болячки“ лікувати за допомогою літератури, то це доказ, що тих „радісних настроїв“ нема в українського населення. І їх справді нема. Ні в житті, ні в творі, бо автор не зумів їх переконливо показати. В загальному п'єса малохудожня, натягнена й непереконлива. Образи постатів надумані, штучні й фальшиві.

На ту саму тему повоєнної відбудови в Україні написав роман „Жива вода“ Юрій Яновський, один з передових українських сов. письменників. Він узяв собі пробоєве завдання показати широку картину сьогоднішньої України, яка живе в розгарі повоєнної відбудови. Тому показує різні колгоспи, Донбас, Криворіжжя та всякі ділянки мирного господарства. І всюди бачить радість і захоплення партією і її політикою, бачить радісну відбудову понижених осель, колгоспів, заводів, фабрик, копалень. бачить героїзм, самовідречення, самопожертву для добра соціалістичної батьківщини. Навіть переселенці з Західної України „вростають у колгоспне життя“, палають „советським патріотизмом“ і переконуються, що колгоспи не таке то вже лихо, як вони думали, а „радісний труд“. Всі радіють, що допомагають партії будувати комунізм. Ось колгоспниця Ганна Кравчина відбудовує колгосп, а про власну домівку не дбає. Хату знищила війна, чоловік на війні згинув, а вона — „сповнена гарячої віри в живу силу колгоспного ладу“ — каже: — „Буде колгосп, то й хату збудуємо, а не буде колгоспу, то й тої клітки забагато“.

— Пал Палич, — сказав Корж, — скажи мені по-сусідськи, якою живою водою нас побризкало, що ми не боїмося смерті, німця перебули і знову ожили? Пал Палич подивився в ясні очі Коржа і неголосно сказав: — Партія, дружок, ето все сделала партия“.

Оця партія і має бути, за автором, отою живою силою, яка все перемагає і дає людині радість. Кадило в бік партії і є провідною ідеєю роману.

А проте автор партії не догодив. Він потрапив на листу „буржуазно-націоналістичних рецидивістів“ і стоїть поруч із М. Рильським, О. Кундзічем, Л. Смілянським, І. Сенченком,

П. Панчем та іншими, за те, що виявляє перевагу біологічних чинників у житті людини над соціальними, за те, що не спромігся показати „тих величних істотних змін, які сталися в свідомості радянського селянства в умовах колгоспного ладу“ і за те, що „не зумів художньо відтворити справжніх джерел стійкості і героїзму в боротьбі і праці“.

Справа в тому, що автор, змальовуючи свої постаті, хотів показати їх не тільки як „героїв“ і надлюдей, але й як звичайних земних людей з усіма їх людськими рисами. Саме оце й робить їх більш природними і правдоподібними, подібними до живих і конкретних людей. От головна постать — полковник Коваленко, інвалід без ніг і без руки — він дуже любить свою дружину-красуню, яка втікає від нього, бо він каліка. Він шукає забуття в праці, а часом то й заплаче з горя нишком. А це називається, що він у праці зганяє свою злість і виказує слабкість, якої комуніст не сміє мати. Ось голова сільради Карпо Цар — колишній матрос і чекіст — любить випити та й у партії бачить деякі негативи. А це називається, що автор збіднює постаті советських людей і виписує карикатури на комунізм. Ось знову Павло Гейба, бойовий воїн, але він зраджує свою дівчину і покидає її, а „авторіві до цього байдуже“. Ось іще „запеклий ворог советської батьківщини“, колишній куркуль Мусій Гандзя, що „власноручно знищив сотні радянських людей“, такий „звір в людським тілі“ — виявляє любовні почування, оте „найделікатніше, що в нього ще є“. От у чому криються „рецидиви буржуазного націоналізму“ Яновського.

А все таки цей роман наскрізь комуністично-патріотичний і партійно-тенденційний, через що й чужий духові української літератури. Може в ньому і відбився в деякій мірі авторів „ідеалістичний світогляд“, але це далеко ще не дає можливості вважати його повноцінним українським твором. Це тільки далекі натяки на те, що в Яновського духові криза, як і в багатьох українських письменників за залізною завісою. І коли б навіть автор задовільнив був партію, то виявив би ще більшу забріханість і фальшивість.

На тему воєнних подій, але в запілля, написав роман „Вони не пройшли“ відомий автор пригодницьких романів Юрій Смолич. Він і тепер не відступив від свого жанру і змалював в романі пригоди — малоцікаві — двох большевицьких підпільників на окупованих німцями теренах (Харків). Вони познайомлюються випадково, залюблюються і намагаються збагнути одне одного, хто чим дише. Підозріваючись взаємно в співпраці з німцями, вони мучаться, аж уся справа по дея-

ких перипетіях з'ясовується. І показується, що вона підпільник, а він партизан.

Сюжет повісті нескладний, опертий радше на дешевій психологічній грі, як на різноманітних ситуаціях, тому роман понад пересічний рівень другорядного європейського пригодницького роману не підноситься. Постаті, як звичайно, сильно ідеалізовані та підфарбовані яскравими фарбами, що підкреслює їх неприродність. Багато деклямації про мораль советської людини, про советський патріотизм та інші „чесноти“ ідеального большевика. Багато штучного й неприродного. Автор не спромігся створити високоякісного, хоч і пригодницького твору.

На теми мирного будівництва і „творчої праці“ написав Смолич другий роман „Ми разом були в бою“, який поступив до друку.

Сучасній українській молоді присвятив свій роман „Його покоління“ Іван Сенченко. Дуже намагався Сенченко задовольнити ЦК й генерала Жданова, і старався власти в бажаний тон та возвеличити партію й советську молодь, але не зумів, і з-під його пера вийшов настільки слабкий твір, що навіть советська критика не могла його проковтнути. Причиною невдачі є, за сов. критикою, те, що Сенченко й досі „не звільнився від минулих помилок націоналістичного характеру“. Але справжня причина не в тому. Сенченко просто не міг подолати труднощів, які стояли перед ним, бо художньо змалювати постаті сучасної молоді та ще й комуністичної, отже в душі чужої ідеології, було йому не під силу, а надто, що до передових письменників він не належить. І твір йому не вдався. Досить подивитися на центральну постать роману — Леоніда Сливенка. Це сімнадцятилітній юнак - комсомолец, але досвіду й розуму в нього стільки, як у зовсім зрілої людини. Це вундеркінд, який все знає, все може, на всьому визнається, на все вміє відповісти, не знає ніяких труднощів і все йде йому, як з рукава, гладко. Але правди в тому не видно ні крихітки. Все надумане, неприродне, не типове й фальшиве. Намагаючись створити постать ідеального большевика, автор і не стямився, як плигнув вище себе і створив нонсенс. Він так сильно зайшов у перебільшення, що образ вийшов ідеально... невдалий, просто нісенітний. Те саме вийшло і з іншими посталями — автор згубив мистецьку поміркованість, втратив почуття границі між можливим і неможливим, між природним і неприродним. Постаті потрапляють нераз у такі неприродні й нетипові для себе ситуації, що стають просто дивовижними. Але за те, що в них не тільки самі „героїчні“ риси, а й люд-

ські звичайні, критика визнала твір за реакційний, бо „наміри автора створити роман про молоде покоління лишилися нездійсненими“. І це справді так. Не тільки з советського боку.

Ту саму тему советської молоді спробував опрацювати в повісті „Літній день“ і Юхим Мартич. Але й йому ця тема була не під силу. Образи молодих людей вийшли занадто підсолоджені та підфарбовані. Автор не відчуває неприродности в такому сильно „ідеалізаційному“ тоні. Окремі ситуації, які мають служити засобом вияву постатів, дуже непереконливі. Автор губить в деталях і тратить з очей важніші речі і цілість, тому постаті виходять схематичні й затерті. Художність примітивна.

Частинно порушує проблему молоді Леонід Первомайський у віршованому романі „Молодість Брата“. Цей автор досягає своєї мети і створює образ „ідеального“ більшовика. Він показує молодого комсомольця, якого батько був „професійним революціонером“ із псевдом „Брат“. Син одержує по батькові всі риси революціонера (отже, такі біологічний чинник!) і його псевдо як прізвисько та йде його слідами – все життя своє віддає справі революції на службі комуністичної партії, Але він не підпільник-революціонер, тільки виконавець наказів партії. Його революційність в тому, що він бере участь у всіх акціях сов. уряду проти українських селян, бере живу участь у організації голоду в Україні та взагалі закріплює в Україні „советську владу“. В тій ролі він ревний і ширий, жорстокий і безоглядний „ідеальний“ комуніст. Таку постать міг створити тільки чужий психічно українському народові Леонід Первомайський.

Його одноплемінник Натан Рибак написав історичну повість з часів Хмельницького „Так сходило сонце“, в якій показує сфальшовану постать гетьмана Хмельницького, „великого друга російського народу“, що приєднав Україну до Москви з тією метою, з якою приєднали її геть аж потім большевики. Автор ще й намагається переконати читача, що це був єдино-спасений для українського народу політичний акт, який допоміг українському народові створити згодом „соціалистическую владу“. Постать Хмельницького, як і відомі історичні надії тої доби, пофальшовані в душі советської теорії про дружбу і спільний розвиток обох народів. Отак саме сходило сонце, але хіба для московського народу, який від того часу почав коштом України багатіти й розвиватись.

Історичну повість „Петербурзька осінь“ написав теж Ол. Ільченко на тему останніх років життя і творчости Тараса Шевченка. Автор бере за тему саме цей період життя Шев-

ченка, щоб легше доказати, що Шевченко був великим приятелем „великого російського народу“. Він змальовує поета, як великого революціонера-демократа-інтернаціоналіста, який разом з російськими „великими демократами“ Чернишевським, Добролюбовим та іншими боровся проти царату, що гнобив „обидва братні народи“. Тому Шевченко в нього прихильник і оборонець ідеї дружби російського та українського народів. Потім автор протиставить Шевченкові „націоналіста“ й „буржуазного ліберала“ П. Куліша, який був ніби завжди з Шевченком у постійній ворожнечі й „непримиренному конфлікті“. Таким чином Ільченко намагається показати, що українська культура розвивалася двома шляхами — революційно-демократичним і ліберально-буржуазним, ворожим українському народові, тому і Куліш був ворог українського й російського народів. Ціла повість — це жакливе перекручення історії української культури та відомих історичних подій і наклеп на українських культурних діячів, викривлення Шевченкової ідеології та самої постаті Шевченка.

З молоді групи українських письменників висувається наперед Олександр Гончар, що вспів уже написати два романи — трилогію „Прапорonoсці“ (вийшла перша частина „Альпи“ і друга — „Голубий Дунай“) та роман „Земля гуде“ про українську дівчину Лялю Убийвовк. Трилогія має за тему воєнні події — „могутній похід української армії до Європи, а „Земля гуде“ „рух спротиву“ проти німців на окупованих теренах в Україні. Це повість про наймолодшу молодь в Україні під час війни. Молода українська дівчина, підліток, Ляля Убийвовк організує групу таких же недолітків, як вона, на боротьбу з німцями „за високі ідеї комуністичної партії“. Група дітей входить до підпільної організації і виконує ряд саботажних актів та інші революційні дії. Потім діти попадають в руки гештапо, яке замучує в тюрмі Лялю Убийвовк. Абстрагуючи від легкої розповіді та непогано змальованих деяких сцен, вся повість рясніє шумними фразами про „відданість радянських людей ідеям большевицької партії“, про неперевершену вірність, ідейність і мужність сов. молоді, про непохитність, загартованість, твердість, самопожертву, дружність і подібні риси. Здається, що автор повибирав із словника суперлятивів усі най-най-ідеальніші риси і поначіплював їх як цяцьки на своїх персонажів, щоб показати все в якнайснішому освітленні, частенько і не дивлячись, що як і кому чіпляє. Звичайно, це справа молоді (ути ідейною, гарячою, патріотичною, запальною, одчайдушною, революційною і т. п., але ці риси тільки тоді переконливі, коли вони дані людині природ-

ні. А в повісті маємо до діла не так з молоддю, як радше із старшими дітьми, підлітками, які своєю природою, на всі такі подвиги, що їх автор змалював, не завжди здібні. Тому всі ті риси, і всі ті ситуації, і всі ті події не типові, а часто й зовсім неможливі в дійсності. Вони можливі хіба в повісті, але від повісті до дійсності ще таки досить далеко. Повість треба радше трактувати, як казку для старших дітей, де все можливе. Проте, коли автор хоче переконати читача, що й те можливе в советській дійсності, що він показав, то він мети не осягнув. Ляля Убийвова може своїми вчинками заімпонувати молоді, але неприродність її образу все таки відчує кожний читач.

В ділянці віршованої творчості найпомітнішим твором останніх років є поема Максима Рильського „Мандрівка в молодість“, видрукована в II томі „Вибраних творів“ автора. В цій poemі, що стала причиною нападів советської критики на поета, автор змалює часи своєї молодости, показує передреволюційне село, згадує середовище, в якому зростав і виховувався, тодішніх людей, деяких культурних діячів, змалює свої враження та переживання і т. п. І коли автор відривається на хвилину від сучасности та заглиблюється в свої спогади про минуле, він наче оживає, в ньому пробуджується давній поет, і з-під його пера виходить справжня поезія, навіяна теплом та щирістю. Так і пізнати, що автор переживає те, що пише, і переживає щиро, глибоко і правдиво. Тут і там, однак, автор не забуває віддати поклін сучасности та советській дійсності, що позбавляє вірші щирости.

В окремій збірці поезій „Вірність“, яка вийшла недавно, поет знову повертається хвилинами в минуле, не мігши опертись його чарові, і згадує давні часи своєї молодости. Перед його очима постає образ рідного краю в такому вигляді, як колись він його бачив. Цей образ застряг глибоко в його душі, і він не може його викинути. І наче глузуючи з тих, що за ці спогади його лають, поет запитує їх:

„Хто знайде плуг, щоб розорати те,
Що в серці вірним з юних літ росте?“

Як дуже нагадують ці рядки відомі Шевченкові слова „не скує душі живої, ні слова живого!“ Справді, хто, яка сила може вирвати з серця те, що там роками назбиралось, яка сила заборонить людині ховати в серці спогади чарівної молодости, спогади про минуле, які в жорстокому сучасному дають людині, а надто цетові, хвилину відпочинку. Як же

смійно і безглуздо звучать в обличчі цього такі бундючні уваги, що „поет повинен був, насамперед, говорити про те, як він переборював чужі, антинародні впливи, як великі ідеї більшовицької партії допомогли йому повернутися „обличчям до справжнього“!

На жаль, це тільки маленький епізод в літературній творчості Рильського, який і далі залишився співцем комуністичної партії і свого найгеніяльнішого вождя, хоч це його не оберегло перед напастями з боку советської критики за „рецидиви націоналізму“ та інші „ухили“. За оцю мандрівку в молодість поет мусить важко відпокутувати, бо партія нікому не дарує ухилів від своєї лінії і напрямних.

В сучасній українській підсоветській літературі є ще багато інших творів, якими ми могли б ілюструвати поставлену на початку тезу, але ж обговорювання їх виходить поза рамки журнальної статті, яка має на меті дати лише загальне уявлення про стан тієї літератури. Та й нема потреби обговорювати всієї отої літератури, бо те, що сказане вище, можна з чистою совістю прикласти і до всіх інших творів, які різняться між собою хіба сюжетом і більшою чи меншою насиченістю пропагандивними гаслами партії та ступенем ідеалізації постатів комуністів. Тематика ж, як вище сказано, казенна.

Однак для загальної орієнтації згадаємо реєстраційним порядком ще декілька авторів та заголовки їх творів. От згадаємо нову „українську“ письменницю Ванду Василевську, що написала повість „Коли запалає світло“, яка є поширеним і повнішим українським варіантом російського першотвору „Когда загорится свет“, згадаємо старого, але молодого автора Петра Вершигору, повість якого „Люди з чистою совістю“ про советську партизанку Колпака і Руднева дуже захвалює сов. критика, далі згадаємо галичанина походження Петра Козланюка, що видав першу частину роману „Юрко Крук“ на тему пофальшованого життя галицьких українців під ц. к. Австрією і „панською“ Польщею — він же написав п'єсу „Запроданці“, де замість подібних собі советсько-московських запроданців змалює „ідеально“ темними фарбами т. зв. „німецько-фашистських українських націоналістів“, — не забудемо згадати і Олександра Копиленка, та його повість „Лейтенанти“, де показує недавніх советських старшин і вояків, які, вернувшись з війни, „ідеально“ включаються в відбудову колгоспів, його ж п'єсу (комедію) на таку ж відбудовну тему „Ви давно повернулись“ та й ще історичну п'єсу про Запорізьку Січ „Чому не гас-

нуть зорі“, відмітимо теж Вадима Собка з романом „Вогонь Сталінграда“, в якому показано „могутній“ шлях советської армії від Сталінграда до Берліна, Семена Склярєнка з романом „Переправа“ на тему боротьби советської армії за переправу на Дніпрі, Івана Ле, що на спілку з Олександром Левадою написав колективний роман „Південний Захід“ про вояцький шлях „III Українського фронту“, Леоніда Смілянського, що в повісті „Софія“ „романтизував реакційні сторінки минулого“ і заслужив на гостру критику партії, його товариша недолі О. Кундзіча, що в творах „Як Тарас їхав по Україні“ й „Українська хата“ „ідеалізував патріархальні пережитки в побуті“ советських людей і теж заслужив на назву „реакційного буржуазного націоналіста“, молодого автора Леоніда Серпіліна з повістями „Після війни“ і „Світанок“ на тему нової советської інтелігенції та „гармонійного поєднання суспільних і особистих цілеспрямвань“ советського інтелігента, теж молодого Дмитра Ткача з „Повістю про моряків“ на тему виховання советської людини та Ірину Вільде, що встигла вже переключитися на новий спосіб думання і відчування (повість „Б'є восьма“.

Але не можна поминути мовчанкою і „геніяльного“ Павла Тичину, що змальовує добу громадянської війни в поемі „Шабля Котовського“, Миколу Бажана з поемою про „безсмертного“ Леніна, і Андрія Малишка, що в поемах „Прометей“ і „Марія“ оспівує „відвічну дружбу українського й російського народів“, за що й удостоївся Сталінської премії, та Володимира Сосюру із збіркою советської лірики.

Ми не згадали й половини того, що там написано й надруковано, але вже і з цього переліку видно, якого роду це літературна продукція. Кількісно це досить багата продукція, але її якість зовсім не йде в парі з кількістю. З мистецького боку це примітиви, а коли й ні, то справжнього не советського мистецтва там дуже обмаль, хоч талановиті письменники є. Є, та не можуть вони свого таланту належно розвинути й виявити, бо політичні завдання, які їм накидає партія, вбивають творчий дух. З ідейного боку ця продукція теж маловартісна для українського народу і шкідлива. Та й справжніх ідей в ній взагалі немає, є тільки актуальні політичні гасла, які партія вважає ідеями, бо так їй потрібно. По суті це література безідейна і безпроблемна, коли розуміти ідеї й проблеми так, як їх розуміють у цілому світі. І хоч советське мистецтво лестить собі, що воно найпередовіше, найідейніше і найвище в світі, то це суті речі не міняє. Українська під-

советська література, як і все советське мистецтво, опанована, як каже Луї Бляншар, лихоманкою героїзму і вищости советської людини від усякої іншої на землі, тому й не диво, що советські письменники намагають більше криком, як самою творчістю, і хочуть криком переконати світ про свою вищість і досконалість. Але цей критичний крик, нагадує крик попугаїв, якого ніхто не слухає. З чистою совістю можна сказати, що сучасна українська літературна продукція в УРСР за деякими нечисленими винятками нічого позитивного й цінного для української літератури й українського народу не вносить і не дає. Вона може мати хіба вартість сумного історичного документу, що українська література уярмлена й закріпачена, що вона переживає найтрагічніші часи в своїй історії.

Ю. МАЧУК

Атомовая енергія

(Науково-популярний реферат)

Спільними зусиллями науковців експериментальної фізики вдалося нарешті звільнити із надр атомів скриту там атомову енергію величезного розміру. Це відкриття має особливе значення і для точної науки, і для господарсько-технічного розвитку людства. Цим винаходом стверджено ще раз правдивість дотеперішнього погляду на внутрішню будову речовин, а для людства відкрито нове джерело енергії, яке може у певній мірі заступити вичерпні запаси вугілля, дров, олії і бензину, бо ж без цих речовин мусів би наступити застій, а може, й занепад досягнутого ступеня цивілізації людства.

Вичерпуючий перелік і опис науково-дослідних дослідів, у зв'язку із відкриттям атомової енергії, подано в попередній статті*). На цьому місці містимо короткий огляд про будову матерії і доповнюючі відомості добування та еventуального застосування атомової енергії для мирних потреб людства.

Будова матерії. Мислителі і взагалі наука про природу, вже від давніх віків цікавляться проблемою внутрішньої будови матерії. Перший вклад до цього питання зробили стародавні грецькі філософи Демокріт і Леукіп, коло 450 років перед нар. Христа. На їхню думку, кожна речовина складається з найменших частинок, яких жодним способом не можна поділити. Ці неподільні частинки назвали атомами („атомос“ — грецьке слово означає неподільний). Ще й сьогодні наука про природу вчить нас, що все наше оточення побудоване із сполук 92 різних хемічних елементів (без трансуранив), цебто з 92 різних хемічних атомів. І справді, хемічним методом, цих атомів не можна поділити на дрібніші частинки, зате методом експериментальної фізики досліджено,

*) Мачук, Ю. Від алхімізму до атомової бомби. „Керма“, ч. 1, ст. 85, 1946 (Зальцбург).

що будова атома є надто складною. Кожний атом складається з позитивною електрикою зарядженої частини, в якій зосереджена майже вся маса атома. Цю частину зовемо ядром атома. Навколо ядра обертається рій електронів, так як навколо сонця обертаються планети (електрони — атоми електрики). Тому будову атома часто порівнюють, для наглядності, з будовою Сонячної Системи.

Вивчення атомів надто трудне, бо вони надзвичайно малого розміру. Діаметр атома дорівнює коло 100.000.000 частці сантиметра, а діаметр ядра є в 10.000 разів менший від дія-

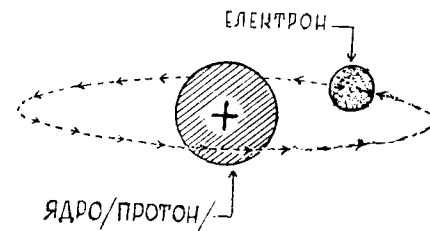

Рис. 1. Модель будови атома водню: 1 протон (ядро) і електрон, який обертається навколо ядра.

метра атома. 1865 року Й. Лошмідт установив, що 1 см³ якогонебудь газу при нормальному тиску повітря і при 0° С температури, має аж 27 триліонів атомів (27 · 10¹⁸ атомів). Це дуже велика кількість, бо якби всі ці атоми поставити один біля одного в ряд, то цим ланцюгом атомів можна б було обвести поперечник землі 68 разів (поперечник землі має коло 40.000 км.) Вага атома також дуже мала, бо, наприклад, атом свинцю (Pb) важить ледве 0,00000000000000000004 грама (4 · 10⁻²³ грами). Для полегшення уяви наводимо порівняння: вага одного атома настільки менша від одного кілограма, наскільки 1 кг менший від ваги цілої землі (вага землі — коло 5977 триліонів тонн).

Результати численних праць багатьох фізиків показують, що ядро атома складається з позитивно заряджених, дуже маленьких частинок, що їх звать протонами і з майже такого самого розміру незаряджених електрикою частинок, що їх у науці називають нейтронами. Протон — це ядро найлегшого елементу, цебто водню (рис. 1). Напр. ядро атома гелію складається з 2 протонів і 2-ох нейтронів, навколо яких обертаються 2 електрони. Ядро атома урану, найважчого хемічного елементу, побудоване з 92 протонів і 136 нейтронів, навколо яких обертається рій електронів кількістю 92.

Первісна речовина. Для загальної науки цікаво довідатися дещо про природу первісної речовини будови матерії. На основі дотеперішніх наукових відомостей трудно вирішити, чи нейтрони, чи протони, чи може електрони, чи сама енергія є первісною речовиною. Не можемо твердити, що нейтрони є цією речовиною, бо нема певности, чи нейтрони не є утвором з'єднаних протонів з негатронами. Але й протони можна уважати за частинки, що могли виникнути в наслідок з'єднання нейтронів з позитронами. Основуючись на результаті досвіду Ірини Кюрі і її чоловіка Жоліо Кюрі (пізніше повернемо до цього досвіду), можна б у деякій мірі припустити, що матерія виникла в наслідок матеріалізації енергії в позитрони і негатрони, за посередництвом яких могли б бути опісля виникнути мезотрони (тяжкі електрони), нейтрони, протони, дейтерони (тяжкі протони), альфа частинки і вкінці інші хемічні елементи.

Атомова енергія малого масштабу. Перший поштовх до відкриття атомової енергії дало явище радіоактивності, винайдене Бекерелем у 1896 році. Сьогодні кожному відомо, що існують певні хемічні елементи, як радій, актиній, полоній та інші, з надр яких самочинно вилітають бета-промені (електрони), позитивно заряджені частинки гелію (альфа-промені) і випромінюються також промені, подібні своїми властивостями до променів Рентгена, так звані гама-промені (рис. 3).

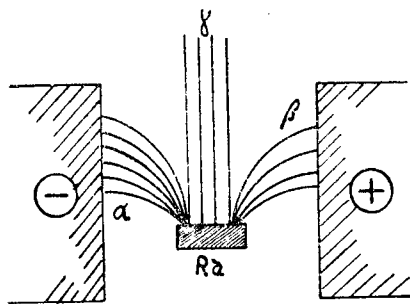

Рис. 2. Радій випромінює альфа-частинки, бетачастинки й гама-промені.

Це явище називаємо природнім явищем радіоактивності, або також розпадом ядер атомів природніх радіоактивних елементів. Тут відбувається постійне перетворення ядер атомів радіоактивних речовин в атоми інших елементів, при чому виділяється атомова енергія малого масштабу, якою можна б ogrіти в калориметрі воду.

На основі цих фактів виникла теорія про існування в ядрах атомів хемічних елементів прихованої енергії, так званої атомової енергії, яку можна звільнити шляхом розбиття ядер атомів на їх складові частини, себто шляхом перетворен-

ня хемічних елементів. Перша вдала спроба в цьому напрямі була зроблена 1919 р. Ризерфордом. Він бомбардував (обстрілював) ядра атомів азоту альфа-частинками радію, в наслідок чого було спостережено, що мала кількість бомбардованих ядер атомів азоту перетворилася буда в ядра водню і кисню. Подібним способом можна перетворити живе срібло в золото.

Пояснення процесу явища радіоактивності знаходимо в теорії Ейнштейна з 1905 року про еквівалентність маси й енергії. Це означає, що маса може появитися у вигляді енергії і навпаки, кожній енергії відповідає певна кількість маси.

Дуже гарний приклад для підтвердження теорії Ейнштейна знаходимо в дослідах Ірини Кюрі і її чоловіка Жоліо Кюрі в 1933 році. За допомогою камери Вільсона вони встановили, що гама-промені радіоактивної речовини перетворюються в два електрони протилежних зарядів: появляється один негативний електрон (негатрон) і один позитивний електрон (позитрон). Обидва електрони рухалися в просторі з дуже великою швидкістю. Електрони є атомами електричності, маса яких є в 1840 разів меншою від маси протона. Звідси висновок, що промениста енергія, отже, тверді гама-промені, перетворюється в масу, тобто в електрони. Маємо, отже, доказ про матеріалізацію енергії.

Один рік пізніше вдалося вченим Тібо і Жоліо експериментально ствердити і зворотній процес. Вони спостерегли, що два швидкі електрони (негатрон і позитрон) перетворюються в тверде проміння гама. Маємо явище випромінювання матерії.

На основі цих досвідів стає зрозуміло, чому Сонце за такий довгий час свого існування майже не зменшилося своєю величиною, хоч воно протягом цього часу випромінювало так багато енергії у формі видимих променів (світло) та інших космічних променів. Це тому, що на Сонці можуть відбуватися також процеси матеріалізації енергії і побудова складніших елементів з менше складних. Наприклад, тут можуть творитися атоми гелію з протонів і нейтронів, при чому малесенька частина їх маси перетворюється в променисту енергію.

Штучна радіоактивність. В протилежності до явища природньої радіоактивності відкрили в році 1935 Ірина Кюрі разом із своїм чоловіком Жоліо Кюрі речовину, яка, після бомбардування її альфа-частинками радію, випромінювала якийсь час позитрони. Цією речовиною був аломіній. Це

явище має назву явища штучної радіоактивності, тому що алюміній в нормальному стані не випромінює ніяких променів. Сьогодні відомо вже понад кілька десятків штучних радіоактивних речовин різних хемічних елементів, які в радіотерапії відіграють важливішу роль, ніж природні радіоактивні речовини, як радій або полоній. Це тому, що з допомогою штучних радіоактивних речовин можна лікувати рани шлунка, кишок або навіть гущі (вола), додаючи до їжі пацієнта відповідної штучної радіоактивної речовини.

Атомова енергія великого масштабу. Першу основу для відкриття у великому масштабі атомової енергії дали результати дослідів, що їх провели німецькі вчені Ган і Штрассманн в 1939 році. Їм удалося поділити ядро атомів урану на ядра атомів барію і криптону шляхом бомбардування урану променями нейтронів. Сьогодні відомо, що в такому процесі появляються понад 20 різних активних ізотопів. Особлива важність цього досвіду полягає ще й в тому, що розщеплення ядер атомів урану супроводжується виділенням великої кількості атомової енергії і породженням нових (2 до 3) нейтронів, які, зі свого боку, допомагають ділити сусідні ядра урану та творити нові нейтрони і атомову енергію (рис. 3). Це означає, що сторонніх нейтронів потрібно тільки для започаткування поділу ядер атомів урану, а дальший поділ відбувається за допомогою в урані витворених нейтронів. Цей процес подібний до способу запалення запального порошу. Вистачає малесеньку кількість порошу запалити стороннім чинником, а решта порошу вже загориться від витвореного тепла при запаленні першої частини. В науці про ядерні перетворення звемо подібні процеси ланцюговим процесом. Поділ ядер атомів урану відбувається на протязі дуже маленької частки секунди, через що часто вживається в літературі терміну „вибух“ ядер атомів урану. Всі процеси, пов'язані з перетворенням хемічних елементів, називаємо також ядерною реакцією.

Відкриття атомової енергії є одним з найбільших досягнень науково-дослідних праць експериментальної фізики в останніх роках. Однак, людство дивиться ще на цей здобуток науки з страхом і відразою, бо щоденна преса підкреслює важність цього винаходу більше для воєнних, як для мирних потреб.

Уяву про силу атомової енергії одержуємо на основі спустошень, які заподіяли атомові бомби при кінці другої світової війни. Преса повідомляє, що перша атомова бомба, яку американці скинули в серпні 1945 року на японське портове

місто Хірошіма, важила (разом з металевою обгорткою) тільки 200 кг, а розривної речовини, що породжувала атомову енергію, було лише півтора кг. Її розривна сила дорівнювала розривній силі 22.000 кг. динаміту. Від великого струсу повітря і високої температури валилися й горіли будинки в місті та в околиці на просторі коло 10 квадр. км. Багато людей погинуло від тиску повітря і від огню. Менша частина померла від дії радіоактивних променів, які ще довгий час після експлозії атомової бомби смертельно впливають на живі організми. Джерелом радіоактивних променів є якраз розпилена речовина, якою заряджається атомову бомбу. Це є так зване явище післядії атомової бомби. Відомості про тривалість цієї післядії є розбіжні: перші повідомлення подавали, що вони тривають кілька годин, а останні говорять про місяці. Говориться в пресі, що людина вмирає від цих радіоактивних променів у 3 тижні після просвітлення її ними.

Природа вибухової речовини в атомових бомбах. Докладних відомостей про техніку фабрикації атомових бомб та про спосіб добування вибухової речовини для атомових бомб науковці не мають змоги подати до фахової літератури, бо вищі інтереси держав цього не дозволяють. На основі передвоєнних результатів дослідів у галузі ядерної фізики і з того, що дотепер писалося в пресі і в популярній літературі, у зв'язку з атомовою бомбою, з певністю можна сказати, що для зарядження атомових бомб можна вживати і урану атомової ваги 235, і плутонію або обох речовин одночасно. Г. Готт (Календар УРСР на р. 1946) каже, що тут повинні бути також джерела нейтронів і тяжка вода. Однак, із міркувань Г. Валанда в його брошурі з 1946 р. п. з. „Атом і його розпад“ виходить, що для зарядження атомової бомби не мусить бути окреме джерело нейтронів і тяжка вода. Вистачає певна кількість т. зв. „критична кількість“ або „критичний волюм“ урану або плутонію, або суміші цих двох речовин. При цій критичній кількості, названі речовини самі від себе розпадаються шляхом ланцюгового процесу на протязі мільйонної частки секунди, витворюючи при цьому величезну кількість атомової енергії (явище Штрассманна і Гана). Про абсолютну вартість цього „критичного волюму“ даних речовин нічого ніде не пишеться, бо це зберігається в таємниці.

Самий уран добувають з уранових руд, поклади яких знаходяться в найбільшій кількості в Канаді і в південній Африці та в меншому розмірі в Чехословаччині і в СРСР на Сибірі і на півострові Кола. Хемічним способом приготований

уран є сумішшю трьох ізотопів урану, атомової ваги 234, 235 і 238. (Ізотопи — це один і той самий хемічний елемент, ядра яких мають ту саму кількість протонів, але різні кількості нейтронів. Наприклад, кожний із названих ізотопів атомів урану має по 92 протони, однак уран 234 має 142, уран 235 має 143, а уран 238 має 146 нейтронів). В суміші знаходиться найбільше урану 238, найменше урану 234, а урану 235 є тільки 0,07 відс. Фізичним методом відділяється із суміші уран 235. Цей метод є дуже складний і коштовний.

Плутоній — це штучно приготовлений новий хемічний елемент атомної ваги 239, якому відповідає 94 місце в природньому ряді хемічних елементів. Плутоній одержується шляхом бомбардування урану 238 середньошвидкими нейтронами, які проходять до ядер урану 238 і там затримуються, в наслідок чого виникають нестабільні ядра урану. Вони висилають по 2 бетатрони, уміщуючись, таким чином, як стабільний елемент атомної ваги 239 на 94 місці в природньому ряді елементів.

„Тяжка вода“ характерна тим, що в ній не можуть жити ніякі тварини. Тяжкою називаємо її тому, що в склад молекули тяжкої води входять ізотопи кисню і водню атомової ваги більшої від атомової ваги атомів кисню і водню, які творять молекули води до пиття.

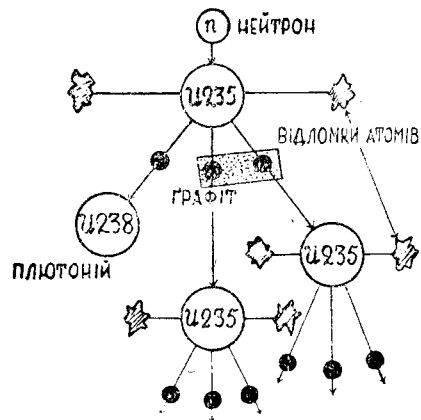

Рис. 3. Ділення атомів урану 235 шляхом ланцюгової реакції.

В ці канали всувається штаби урану і кадмію. Джерелом нейтронів, яке знаходиться також вміщене в бльоку графіту, об-

В первісних дослідах над реакцію ядер урану з нейтронами вживалося тяжкої води для того, щоб надати нейтронам відповідного сповільнення, бо швидкі нейтрони не викликають ланцюгової реакції. Для приготування плутонію вживається середньошвидких нейтронів. Цей елемент виготовляють тепер в Америці в спеціальних „Уранових батареях“. Це є більший бльоку графіту, в якому робляться відповідні канали, подібно до дірок у диску від м'ясорубної машинки.

стрілюється штаби урану 238, атоми якого затримують нейтрони, перетворюючись у плутоній (рис. 3). Графіт служить для уповільнення нейтронів, а штаби кадмію — для регулювання швидкості ядерної реакції. Перетворення урану на плутоній супроводжає поява великої кількості тепла. Із цих причин цілий графітний бльоку остиджується водою, що протікає тими самими каналами в графіті.

Всю цю роботу треба виконувати різними механізмами здалека. Вся апаратура знаходиться всередині комори, стіни якої мають абсорбувати радіоактивні промені, що появляються одночасно з перетворенням урану в плутоній. Стіни цієї комори є, звичайно, із свинцю, Pb. В такий спосіб захищається людей, зайнятих біля цієї роботи перед смертельною дією цих променів на їх органи.

Сила атомової енергії. Проба з першою атомовою бомбою, яка експлодувала в пустині Нового Мексико, дала нам першу уяву про силу атомової енергії. Вона спричинила таке велике потрясіння повітря, що воно було відчуте в окрузі 500 км. Вибух першої атомової бомби, скинутої на місто Хірошіма, наробив стільки спустошення, скільки могли б зробити 2.000 найтяжчих до того часу вживаних у війні бомб. Дж. Ерзі пише в газеті „Нью Йорк Таймс“, що від бомби, скинутої над містом Хірошіма, згинуло понад 545.000 населення. Каже, що тільки 6 осіб врятувало життя.

Основні дослідження ефекту атомової бомби на морську флоту були проведені в 1946 році біля острова Бікіні. Тут зібрано було 79 різного типу кораблів. На деяких з них перебували кози й інші тварини для прослідження ефекту атомової бомби

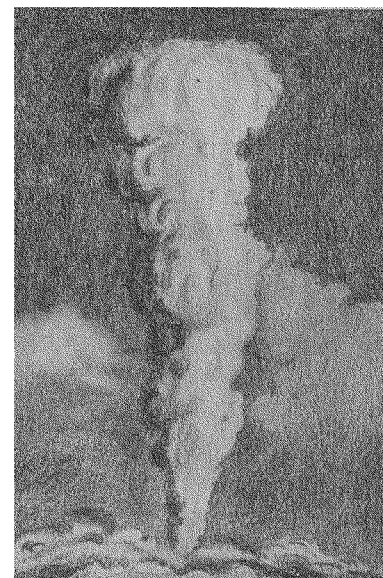

Рис. 4. Експлозія атомової бомби в Хірошіма. Висота вогняного стовпа і хмари від експлозії сягає понад 3.000 м.

на живі тварини. Атомово бомба, яка вибухла в повітрі, кількост метрів над кораблями, принесла менше пошкоджень, ніж атомово бомба що експлодувала глибоко у воді. Великий відсоток кораблів був пошкоджений, а кози лишились живі. Однак, десь через три тижні після досліду, велика частина цих кіз вигинула в наслідок смертельної дії радіоактивних променів. Про долю останніх кіз не відомо нічого.

Атомово енергія для мирних потреб людства. Високий рівень цивілізації завдячує людство винаходам парової машини, різного типу моторів та винаходів електричного струму. Всі ці машинерії потребують корму у виді тепла. Вже від довшого часу шукає людство нового джерела тепла, для заміни вугілля, бензини і ін., запаси яких вичерпуються. Такий стан стає загрозливим для дальшого розвитку цивілізації. Сьогодні звернено увагу на відкриту атомову енергію. В Америці, в Англії, і, правдоподібно, в інших державах, виробляються пляни для побудови нових устаткувань або для перебудови існуючих, в яких можна б, з допомогою „Уранових батарей“, використати атомову енергію, як джерело тепла, для слідуєчих потреб людства:

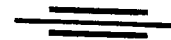
1. Центральне ogrівання теплим повітрям усіх мешкань великих міст;
2. Центральне ogrівання водною парою;
3. Урухомлення генераторів електричного струму;
4. Урухомлення великих кораблів;
5. Побудова ракет для польоту на планету Марс і здійснити давню мрію Дж. Верна.

Є вигляди, що ці пляни в короткому часі будуть зреалізовані. Бажано ще щоб атомову енергію можна ужити як джерело тепла в індивідуальних мешканнях, незалежно від центрального ogrівання. Урухомлення літаків, автомашин і іншого типу моторів, щоб робилось також атомовою енергією. На перешкоді для здійснення цих бажань стоять покищо такі труднощі:

1. Складна і дуже коштвна апаратура, яка витворює атомову енергію;
2. Атомово енергія появляється одразу в дуже великій кількості. Завданням науковців і техніків є винайти спрощену апаратуру і техніку дозування атомової енергії. Немає сумніву, що й ці труднощі будуть поборені. Бажано тільки, щоб науковцям у галузі фізики атомового ядра привернено назад ту волю й свободу для науково-дослідної праці, яку їм від кількох років забрано під претекстом зберегти таємницю фабрикації атомових бомб. Ця постанова, хоч і виправдана, але

вона не може мати успіху, бо атомову бомбу і іншого роду атомову зброю виготовить кожна держава, яка допоможе своїм науковцям, інженерам і технічному персоналові зорганізувати науково-дослідні лабораторії для дослідження атомового ядра.

Дослідження атомової енергії в Україні. Року 1935 зорганізовано в Харкові науково-дослідний Інститут Фізики Ядра. Працівники цього Інституту опублікували цілий ряд цінних праць в галузі фізики атомового ядра. Із літератури відомо, що вже перед війною користувались у цьому Інституті для дослідження ядерних реакцій наймодернішим і дуже коштвним апаратом вартости коло 130.000 долярів. З допомогою цього апарату розщеплювано ядра атомів, обстрілюючи їх іншими частинками швидкості понад 4 мільйони вольт. Україна є сьогодні одинокою державою на Сході, яка має змогу зорганізувати при допомозі найбільшої на Сході гідроелектричної станції на Дніпрі „Дніпрельстану“, наукові досліди і експлуатацію атомової енергії в такому розмірі, якого вимагається післявоєнними методами. Від'ємною стороною в цій ділянці є покищо відсутність на території України копалень уранових солей, що є головним сирівцем для добування атомової енергії. Проте, не виключено, що через якийсь час відкриється або уран в Україні, або знайдуть інші хемічні елементи для цієї мети.

Микола Матіїв-Мельник

В Нью-Гейвен, Конн в США 28 вересня 1947 р. помер на серцевий удар член Спілки УНЛМ, відомий український поет і письменник, колишній учасник визвольних змагань, учитель Рідної Школи й СС Василянок у Львові Микола Матіїв-Мельник. Покійний так мріяв опинитися десь у такому місці, де міг би зажити хоч бодай на старші літа трохи спокійнішим життям, яке дало б змогу трохи спокійніше працювати. Він був поет і письменник, але в нього майже ніколи не було часу на письменницьку працю. Праця в школі забирала майже весь час, так що на літературну творчість залишалося незвичайно мало. І це його мучило, бо він чув у собі багато сили до літературної діяльності, і не мав змоги тієї сили використати. Написав кілька збірок оповідань „На чорній дорозі“, „По той бік греблі“, „На ріках вавилонських“, багато гарних, патріотичних віршів, розкиданих в українській пресі та гарний переклад „Слова о полку“ на українську мову. Підчас утечі з-під большевицької окупації з Коломиї, куди Покійний був у часі останньої війни переселився, щоб бути ближче до дому й батька, втратив гарну велику повість на тему студентського життя. Цю повість автор писав довгі роки і вклав у неї увесь свій письменницький талант, та побачити її друком не довелося. В Зальцбурзі Покійний усе ходив з думкою відтворити повість з пам'яті, але зробити цього так і не спромігся, бо школа забирала весь час. Планував теж позбирати порозкидані вірші та інші оповідання і видати окремими збірками.

Його оповідання були сумовиті, особливо ті, що повстали після визвольних змагань, бо автор, як активний учасник тих змагань, старшина української армії, дуже болюче відчував сумний кінець тієї героїки, яка давала великі надії зажити вільним життям на власній землі. Зате його вірші, які писав уже пізніше, були бадьорі й оптимістичні. Покійник вірив завжди, що вернеться ще вільною людиною на вільну рідну землю, і ця віра додавала йому сил навіть у найважчих хвилинах еміграційного життя, коли доводилося навіть замітати німецькі вулиці. Коли врешті побачив, що поворот на рідну землю не такий близький, вирішив пошукати тимчасом нової батьківщини, щоб забезпечити життя своїм дітям. Та доля не дала змоги зажити спокійно. Ледве що прибув до

нової землі, як довелося покинути назавжди це злиденне життя емігранта. Нещадна смерть забрала виїнятоково чесну людину, справжнього патріота, талановитого письменника, незвичайного педагога і кращого громадянина.

Народився 1889 року в Яблоніві, Косівського повіту; батьки були селяни, і Покійник залишився селянином в душі на все життя. Любив село і отих простих людей, з яких походив. Для них готов був усе зробити, щоб поліпшити їх життя, тому старався виявити ту любов у школі до своїх учнів, яких, звичайно, більшу частину творила селянська молодь. Йй старався дати своє знання, прищепити любов до рідної землі, до батьківщини і виховати їх на гідних громадян. З усієї душі не любив крамольників, „татарських людей“ та всіх тих, що патріотизмом прикривали свої приватні справи, що кричали про батьківщину, про працю для народу і зовсім що інше робили. Свої громадські обов'язки виконував чесно й гідно, не зважаючи на особисті справи. Був громадянином у повному значенні слова. Українська суспільність утратила в його особі незвичайно цінну людину. В. Й. П. Б. Р.

Д-р Іван Брик

Дня 17 жовтня ц. р. помер у таборі в Ляндеку колишній — десятий і останній — голова „Просвіти“ у Львові д-р Іван Брик. Покійний був дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка й членом Кураторії Національного Музею у Львові. Народився 8 липня 1889 р. в Устриках Долішніх, пов. Ліско в Галичині. Гімназію кінчав (з відзначенням) у Перемишлі 1898 р., а університетські студії проводив у Львові, Липську, Празі й Відні. На віденському університеті промунувався на доктора філософії 22 грудня 1903 р. Головним предметом студій були слов'янські мови й літератури під проводом таких визначних і відомих професорів як д-р Ол. Болеса, д-р А. Каліна, д-р Гегавер, д-р Пастернак, д-р Масарик, д-р Ягіч, д-р Іречек і д-р Йодль.

Підчас університетських студій брав живу участь у студентському житті, організував культурно-освітню працю українського студентства, як член Виділу Академічної Громади, сам виступав, як промовець на вічах, доповідач тощо. Окрім того співпрацював в українській пресі рецензіями, звідомленнями, а то й літературними творами. Його новелю „Скінчив“

дуже хвалила Леся Українка, що переклала її на російську мову й видрукувала в одному журналі. Із рецензій можна відмітити такі, як про Ю. Кониського, М. Яцкова й інші. Після сецесії українського студентства із львівського університету 1901 р. зупиняється в Празі разом з багатьма українськими студентами, яким стає в великій пригоді, як єдиний знавець чеської мови. Тут організовує Академічну Громаду і всіма силами параліжує роботу москвофілів, в чеській пресі пише статті, в яких інформує чехів, що українці — це не „русове“, входить у взаємини з визначними чехами, буває навіть в домі проф. Масарика та взагалі звертає на себе увагу професорів. З Праги переїжджає згодом до Липська, а потім до Відня, де й кінчає університет. За той час появляються різні його статті в німецьких і чеських журналах на українські літературні теми, як про Шевченка, Котляревського, Кириломитодіївське Братство та інші. В міжчасі буває й у Львові й читає лекції в Українському Вільному Університеті для східноукраїнців разом із І. Франком, М. Грушевським, Хв. Вовком та іншими.

Від 1905 р. починає працювати в Академічній гімназії у Львові, а від 1906 р. в „Просвіті“ і видає низку популярних праць про В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Шашкевича й інших. Не пориває зв'язків із чеськими журналами. В 1914 році мобілізовують його до війська, з якого звільняється аж 1918 р., побувши 3 роки в російській неволі в Туркестані. Підчас визвольницької війни був шефом-інтендантом Секретаріату Військових Справ у Львові, а в році 1919 стає і заступником голови „Просвіти“. В 1921 р. бере участь у творенні Тайного Українського Університету у Львові й читає лекції з української та слов'янської мови й літератури аж до ліквідації польською владою 1925 р. В році 1929 стає головою „Просвіти“ і провадить її повних 10 років аж до 1939. Друга світова війна застає його у Львові. Окупація західних українських земель советами приносить великі прикрості, НКВД арештує його і держить у тюрмі три місяці. Після звільнення стає професором університету Ів. Франка й читає лекції з української літератури. Потім приходить друга й третя окупація західних земель, і Покійний зупиняється у Відні, де тратить усе своє добро, особливо ж велику й рідкісну бібліотеку. Весною ц.р. Покійний переходить до табору в Ляндеку і за короткий час помирає, залишаючи за собою довгу нитку незвичайно працюючого життя. Працю свою віддав усю українському народові.
Б. Р.

Р Е Ц Е Н З І Ї

МУР. Мистецький Український Рух. Збірники літ.-мист. проблематики. Збірник III. Укр. Слово, Петенсбург, 1947.

Вихід вже третього збірника, присвяченого теоретичним проблемам, чимале досягнення на еміграції. Збірник III вийшов вже не на склографі, як попередні, а справжнім друком. Він містить у собі статті Ю. Липи, В. Петрова, Ю. Шереха, В. Чапленка, П. Петренка (про Ђвшана), спогади Бажанського, так звані листи Грицяя і Косача, вірші Ореста, Лесича, Стефановича, Гординського і Славутича, зачитані на байройтській конференції доповіді Костецького і Білецького та цікавий огляд поетичного року С. Г.

Дуже цікавий невеликий шкід Липи „Похвала математиці“, властиво цілий прозовий писаний гимн, де зустрічаємо інтересні міркування про „Гільбертів простір“, що є властиво надпростором з безконечною кількістю вимірів, спостереження, що нахил осі серця до осі тіла є такий самий, як нахил осі землі до її космічної дороги, а саме становить кут в 23,5 градусів, і згадку про переживання космічного ритму, що з'являється у 10 відс. людей на 30—40 році життя. Висновок: людина — посередник між чудесністю і наявністю.

Історіософічні етюди В. Петрова містять міркування про мистецтво XIX—XX с., як напр., про експресіонізм як мистецтво, що прагне світ об'єктивно даної природи підпорядкувати раціональній ідеї плану; про твори Пікассо, що дають плян технічно деформованої дійсності. У другій половині статті автор на прикладі Німеччини доводить абсурдність концепцій імперіялістичного регіоналізму.

Майстерно опрацьований є великий фрагмент з повісті Гординського „Оксана“, на якому можна констатувати великий поступ у творчості цього поета.

Спогади Бажанського зводять нам на очі фактичні події з життя дорогих нашому сердцю небіжчиків Чирського й Ольжича.

Центральне місце у збірнику належить великій полемічній статті Ю. Шереха „В обороні великих“. Тон статті шляхетний. Автор зазначає, що нікому не накидає своїх поглядів і вважає статтю за дискусійну. Здебільшого все зводиться до полеміки з Державиним, з яким автор розходиться в окресленні поняття „стиль“. Якщо Державин дає поняття „стиль“, виходячи з самих лише семантичних елементів, то Шерех у поняття „стиль“ включає і композицію твору, і світогляд

письменника, постачаючи проти тісно окресленої дефініції, яка, на його думку, приземлює і збіднює поняття. Стилізацію він трактує, як імітацію, копіювання; неокласицизм, на його думку, поступається тепер місцем новому стилеві, що його він називає „органічно-національним“. „Чому органічно-національний стиль пропонують заборонити, підводячи його різними дотепними і недотепними формулами під рубрику анальфабетизму, малокультурности, плужанства і браку літературної техніки?“ — питає автор статті.

На це можна б відповісти, що „забороняти“ якийсь там стиль ніхто не збирається та й не спроможеться на це. Оскільки автор невразно вже прочуває новий органічно-національний стиль, якого покищо не може точніше окреслити, оскільки елементи того стилю він знаходить у ранньому Тичині і пізньому Шевченкові, нічого проти цього не можна сказати. Хто хоче, може в цьому вбачати пророче прозріння. Але коли той заповіджений стиль майбутньої доби знаходять у авторів, що деякі їхні твори позбавлені мистецької культури й техніки, а подекуди є сміховинними, то не диво, що люди, побачивши реклямованого короля голим, починають уже не стиха, а одверто глузувати, пародіювати, і заповіджений органічно-національний стиль сам себе дискредитує.

Наївно звучить і твердження автора статті, що „Місто“ Підмогильного і „твори... Шевченка, Осьмачки, Стефановича, Барки могли б бути справжньою ревелациєю, з якою не зрівнявся б успіх такої собі нобелівської лавреатки Габріелі Містраль“, якби їх дати читачеві європейському в адекватному перекладі. Думаю, що ні „Місто“ Підмогильного, який ступає тут у слід Мопасанові, ані негативний з морального боку герой (негативність якого автор не відчув), не збудять будь-якого інтересу в європейського читача. Навіть Шевченко буде сприйнятій на заході лише як поет регіональний. Осьмачку стравили б у невеличких хіба дозах.

Перебільшеним є також твердження: „Кожний, хто хоче бути письменником, мусить знати світову літературу і чужі мови. Він не письменник, поки цього нема“.

Якраз Тичина доби „Сонячних клярнетів“ не знав ані мов чужих, ані літератур і творив незалежно від них. Не було того знання і в Осьмачки, коли він починав писати. А якраз тих двох поетів підносить автор на п'єдестал. Отже вимога, яку автор ставить, не є обов'язкова для всіх, є винятки.

Не дивлячись на деякі парадоксальності в оцінці явищ, статт, Шереха масою цікавих думок про матеріалізм, ідеалізм діалектики та інше, а також стриманим тоном своїм

позитивне враження і викликає на двобій, як цього й треба сподіватися від статті полемічної.

Ю. Косач своїм міркуванням про драматичне мистецтво надав форму листа „До доньї Ельвіри де Гравзльос Альфара, незрівняної Амаріліс у королівському театрі ля Монтерія“. З приємністю читається ця, у формі елегантної балаканини подана, стаття, елегантність якої, на жаль, дійде до небагатьох читачів. Тут виявила себе й велика очитаність автора.

Одна з найцікавіших її думок: „Доки морального закону не видно за твором драматурга, доки цей твір — тільки мерехтіння блискучих елементів, не сповних ідеєю, доти той твір має характер фрагментарности, містить у собі тільки передумови мистецького. Якщо ж за твором блисне моральний закон, ота, за Роденом, правда мистця з її демонічним рефлексом, тоді тільки можемо говорити про твір, тоді мертві досі елементи оживають і з'єднуються в струнку цілість“.

Добре, якби це не лишалося теорією, а переводилось у чин нашими мистцями...

Ю. Клен.

Кириак Ілля: СИНИ ЗЕМЛІ. Повість з українського життя в Канаді. Том I, II і III. Едмонтон, Альберта, Канада, 1939—1945. 1094 (плюс 8) ст.

З деяким недовір'ям беремо цю книжку до рук, як беремо всяку іншу книжку зовсім невідомого автора, що пробує своїх сил, але швидко наше недовір'я зникає і наші побоювання (вони мають свої причини), що автор змарнував кількасот сторінок доброго паперу, показуються неслухними. Автор написав повість, якої не можна легковажити.

Темою повісти є життя й праця українських емігрантів у Канаді, особливо ж тих емігрантів, що були піонерами в безмежних преріях Канади і довели її до сьогоднішнього квітучого господарського стану. Автор узяв лише кілька родин тих емігрантів-піонерів і змалював їх родинне, господарське, суспільне й культурне життя від хвилини їх приїзду до Канади. Найбільше місця відводить автор першій генерації, які майже рівнорядно трактує і молоде покоління — внуків, які родилися вже на новій землі і про рідну землю мають стільки уявлення, що з оповідань дідів. В центрі уваги стоять два покоління — батьки й діти — які вимандрували з рідної землі та почали нове життя, але на старий лад. Важкою і впертою працею переселенці помалу вбиваються в силу, багатіють і заживають у добрі й достатках. Перші роки, однак, живуть бідно, важко й примітивно, але все таки із спокійним спогляданням у майбутнє, бо мають ґрунт під рогами, а „ґрунт до всього спосіб, як він є“, казав В. Стефанік. Це і дає їм

змогу перетривати важкі й голодні перші роки, а там їх важка праця дає щораз кращі висліди. Правда, спокою вони ніколи не мають, бо земля має таку притягальну силу, що чим більше її є, тим більше її хочеться. Оцю жаждобу землі й ненаситність автор зумів майстерно передати. Та й узагалі автор дуже плястично й образно змальовує життя переселенців, нераз дуже деталізовано, так що повість набирає характеру родинної хроніки. І якби не те, що автор сам заявляє, що він не змальовує якогось окремого конкретного факту, тільки дає загальний образ, опертий на спостереженнях, то читач легко повірив би, що все те так таки докладно й відбувалося. Це говорить про велику переконливу силу повісти, яка діє на читача не як літературний твір, де реальні факти переплітаються з видуманими, або де все є витвором авторової уяви, але як живе життя, як жива й правдива правда, як реальна дійсність. І читачеві важко пізнати, де реальні факти, взяті з реального життя, а де авторова видумка, де конкретні події, що саме так і відбувалися, а де узагальнення й синтеза. Цю синтезу автор зумів так майстерно сконструювати, що повість створює враження живої дійсності, конкретного, наче б сфотографованого реального життя в цілості. Це доказ, що автор — письменник з непересічним літературним хистом.

Про цей літературний талант, про великі авторові мистецькі здібності говорять і ціла галерея постатів. Це не фігури, не схеми, не надумані й видумані персонажі, але живі люди, живі до тієї міри, що діють на читача, як справжні, як реальні, вони такі виразні й конкретні, як і ті, що на яві, серед яких ми живемо. Отак змалювати постаті, в яких так живо б'ється пульс життя, в яких так виразно кружляє кров, в яких помічаємо кожний порух, кожний свідомий і несвідомий відрух, майже кожний дріг нерва, могли лише великі майстри, як Коцюбинський, Стефаник та ще дуже небагато інших. Ми не знайдемо в цих постатів нічого штучного, неприродного, надуманого, чогось „літературного“. В них саме життя, сама правда, сама суть. Автор так тонко розбирається в психіці постатів, так детально знає і відчуває душу людини, що читач навіть проти своєї волі мусить подивляти колосальну вчутливість і глибоке знання психології постатів. Досить вказати на будьяку з них — чи то погідного, веселого й жартівливого Воркуна, чи захланного й скупого Поштаря, з'їдливого і трохи нездарного Вакара, чи себелюбну й гордовиту багачку Калину Дуб — всюди помітно вправну руку майстра. Чудовий образ захланника і справжнього „кур-

куля“ Поштаря, який тягне, де може, щоб швидко збагатитися, вдаючи при тому добродія і приятеля, навряд чи має відповідника в нашій літературі. Так само не має подібного собі образу і гонориста, гордовита, незвичайно себелюбна й заздрісна Калина Дуб, для якої багатство й почесті — найосновніша ціль життя; для неї вона ладна посвятити і щастядолю своїх дітей, щоб тільки все вийшло так, як вимагає її багачка честолюбність. Це постать неповна і, хто знає, мабуть і неперевершена. Таке багатство, багатогранність, всесторонність, така барвистість постатів, така глибина відчуття і плястичність образу, треба сказати, дуже рідка в нашій літературі. І особливе, що ми вже ніяк не відчуваємо, що це літературний образ, тобто витвір авторової уяви, вам здається, що це конкретна, жива постать.

У змальовуванні дієвих осіб і виявляється письменникова сила, бо найосновнішою рисою вартости літературного твору таки завжди залишиться те, як автор пізнає і відчуває психіку постаті, а з другого боку, як те пізнання і відчуття виливає на папір, як його виявляє і передає. Чи ми можемо відчуті і передати все те так, як відчував і передавав автор — це питання мистецьких засобів, якими автор користується в змальовуванні постаті. Оці засоби й вирішують мистецькість літературного твору. І коли ми читаємо цю повість, ми мусимо подивляти авторову вмільсть і здібність так просто, але разом з там і так майстерно змальовувати постаті, їх психіку, просто кожний вільний чи невільний її порух і відрух. А прослідимо, як консеквентно і витримано виявляє автор характер, як глибоко вмотивовано показує різні риси, як уважно пильнує не відступити від обраної лінії, і, врешті, як всебічно навітлює ті образи.

Ці похвали авторового таланту не є впливом якогось першого захоплення твором або перебільшенням, це просто холодне ствердження факту, а що той факт можна тільки так стверджувати, то ми цьому раді, бо небагато в нас творів, особливо ж сучасних, гідних такого ствердження. Наша сучасна література у великім відсотку тупцювання на місці, клепання вклепаного, тому й твір, що виявляється чимсь особливим, небуденним, вартий відзначення й похвали.

Не треба думати, що повість не має негативів, ні вона не вільна від них, як і не вільний від них всякий твір, навіть твір найкращого письменника. Є тут хиба й недоліки, особливо в композиції, в мові, в стилі, в правописі тощо. В композиції автор грішить проти т. зв. уміровости, не завжди вмюючи вдержати відповідну міру в трактуванні персонажів та деяких

фактів і речей. Автор зовсім не показав наростання національної свідомости в переселенців, замало присвятив уваги наймолодшому поколінню, яке вже відстає від своїх батьків і дідів, занедбав майже зовсім деяких з тих, що відійшли до міста і т. д. Хибою теж треба вважати перевантаження повісти етнографічним матеріалом та подекуди зайвою балакучістю, описами і т. д.. Це доказ, що автор ще не зовсім добре селекціонує елементи і не вміє дати стриму творчій уяві, щоб подавати тільки те, що мотивоване доцільністю й konieczністю. Та маємо надію, що автор зможе в дальших творах оминати ці хиби, як побачить і зрозуміє, що не все треба впихати в твір, що приходить на думку.

Щодо авторової мови, то вона далека від сучасної літературної. Автор уживає покутського діалекту. Це добре, коли тим діалектом користуються дієві особи, але погано, коли ним користується й автор в т. зв. відавторських розповідях, описах та ремарках. Багато теж у повісті мовних похибок, а про правопис, то й говорити важко. Все це речі, які вимагають трохи уваги, а в першу чергу трохи праці. Автор повинен вивчити як слід сучасну літературну мову і правопис. Тоді твір його напевно набере кращого, так сказати б, вигляду.

Ми далеко ще не вичислили ані всіх позитивів, ані негативів повісти, бо для цього розмір рецензії замалий, але ми й не маємо думки подавати докладної аналізи твору, тільки коротко схарактеризувати в найголовніших зарисах повість, підкреслюючи, що це видатний твір у нашій літературі.

Б. Романенчук.

З м і с т :

Юрій Клен: Софійський майдан (вірш)	4
Б. Николин: Юрій Клен (некролог)	5
І. Ковалів: Храм (вірш)	14
Марія Цуканова: Проба (урибок з роману)	15
І. Качуровський: Пашпорт (оповідання)	37
І. Волошко: Полісся (вірш)	49
Томас Гарді: Епізод (закінч. — пер. Б. Николина)	51
М. Орест: Дуби (з циклю „Дар деревам“ — вірш)	61
Олексій Сацюк: Похмілля богів	62
Ганна Черінь: Любов і зрада (вірш)	79
Борис Олександрів: Два сонети (із циклю „Відхід“)	80
Арета: Мініятюри	81
І. Качуровський: З Ів. Буніна (вірш)	83
Б. Романович: Удержавлена література	84
Ю. Мачук: Атомова енергія (наук.-популярна стаття)	104
Б. Р.: Микола Матіїв-Мельник (посмертна згадка)	114
Б. Р.: Д-р Іван Брик (посмертна згадка)	115
Рецензії	117

21, 5) Є. Гловінський в санаторії Парш, 28, 6) Б. Єфремов в II таборі, 6, 7) Д. Денис. 19, 8) А. Салавей 26.

Б) Внески із різних місцевостей:

1) Мішалов у Бравнав 30, 2) М. Лихолай у Ляндеку 15, 3) Ю. Мусєнко в Нойкірхен 10, 4) Т. Кузьмич в Шпіталі 100 (збірка), 5) І. Качуровський у Філяху 550 (збірка), 6) О. Маланчук в Люстенав 390 (збірка), 7) Оберемко в Шварцаху 25 (збірка), 8) М. і О. Дріль в Кірш 10, 9) УДО в Шварцах (Пасіка) 100, 10) УДО у Феклябруку 100

На руки Б. Романенчука в Ляндеку склали:

1) УЦДОА в Інсбруку 100, 2) Національне Представництво в Ляндеку 100, 3) Пластовий Кіш Дорнбірн 100, 4) Р. Калимон 120, 5) М. Надибський 120, 5) І. Рак 100, 6) З. Зозуляк 120, 7) Р. Добровольський 120, 8) А. Пеленський 60, 9) І. Баглай 60. — Разом поступило 4.979 шіл. — Позичено 698 шіл.

Крім цього мистець І. Усатенко пожертвував для реалізації на пресовий фонд „Літаврів“ один образ, мистець Г. Радченко дві треті тиражу листівок-портретів Г. Сковороди і Л. Українки його роботи і Р. Личаківський — гонорар за вміщене в ч. 4—5 „Літаврів“ оповідання „Метаморфози п. Кухера“.

Видавництво „Нові Дні“ в Зальцбурзі дало безплатно до розпорядимости друкарську машину, фарбу, приміщення і світло на видрукування перших 80 стор. журналу.

На видання ч. 6 журналу „Літаври“ з 123 стор. друку, накладом 1500 прим., витрачено до 30. І. 1948 р.: на складання 2.430, на друк 724, на 170 кг. паперу 429, власникові „Наукової Друкарні“ за амортизацію черенок 400, на брошурування 940, на обкладинку (картон і друк) 246, на кореспонденцію 83, на кліші 102, при обміні 200 шіл. втрачено 133, на транспортування складу і паперу до австрійської друкарні 147, що складає разом 5.677 ш. (З них виплачено підчас обміну грошей старими грошовими знаками: складачам 1.800, друкареві 200, на папір 313, власникові „Наукової Друкарні“ 300, на обкладинку 204). В цю суму не включено авторських і редакторських гонорарів та витрат на адміністрацію і експедицію.

Усім Жертводавцям складаємо при цій нагоді нашу сердечну подяку та просимо й надалі підтримувати наш журнал передплачуванням і розповсюдженням.

Кожен Жертводавець, який пожертвував підчас збіркової акції на пресовий фонд „Літаврів“ 6 або більше шілінгів, одержить це число журналу безкоштовно.

РЕД. КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ „ЛІТАВРИ“
та ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ УНІМ.

